

ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

**А. О. Кавунська
М. В. Корнієнко
О. О. Шкута**

**ДЕЗЕРТИРСТВО В УКРАЇНІ:
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ
ТА КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

Монографія

Видавництво
«Юридика»
2023

УДК 343.343.5(477)
К12

Рецензенти:

В. М. Безчасний — керівник Секретаріату Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

В. В. Шаблистий — завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін ННІ права та інноваційної освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

В. Я. Конопельський — завідувач кафедри кримінального права та кримінології Одеського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 15 від 01 серпня 2023 року)*

Кавунська А. О.

К12 Дезертирство в Україні: кримінально-правовий та кримінологічний аспект : монографія / А. О. Кавунська, М. В. Корнієнко, О. О. Шкута. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. – 212 с.

ISBN 978-617-8263-63-8

Монографія присвячена вивченню дезертирства в Україні. У роботі досліджено кримінально-правовий та кримінологічний аспект дезертирства в Україні, а також теоретичні і практичні проблеми запобігання його вчиненню у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, що створені відповідно до законодавства, у результаті чого обґрунтовано низку положень і висновків, нових у концептуальному плані й важливих для юридичної науки та практики.

Для науковців, викладачів, курсантів (студентів) і слухачів юридичних навчальних закладів, персоналу правоохоронних органів України та Збройних Сил України.

УДК 343.343.5(477)

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень	5
---------------------------------	---

Передмова	6
-----------------	---

Корнієнко М. В.

РОЗДІЛ 1

Теоретико-методологічні засади дослідження дезертирства	9
1.1 Генезис кримінально-правового забезпечення запобігання дезертирству в Україні	9
1.2 Стан наукового дослідження дезертирства в Україні	22
1.3 Методологічні засади наукового дослідження дезертирства в Україні	26
1.4 Зарубіжний досвід запобігання дезертирству	33
<i>Висновки до першого розділу .....</i>	<i>46</i>

Кавунська А. О.

РОЗДІЛ 2

Кримінально-правова характеристика дезертирства в Україні	48
2.1 Об'єкт дезертирства	48
2.2 Об'єктивна сторона дезертирства	55
2.3 Суб'єкт дезертирства	67
2.4 Суб'єктивна сторона дезертирства	78
<i>Висновки до другого розділу .....</i>	<i>83</i>

Кавунська А. О.

РОЗДІЛ 3

Особливості визначення кваліфікуючих ознак та призначення покарання за вчинення дезертирства в Україні	85
3.1 Особливості визначення кваліфікуючих ознак дезертирства	85

3.2 Особливості призначення покарання за вчинення дезертирства	92
<i>Висновки до третього розділу</i>	97
 Шкута О. О.	
РОЗДІЛ 4	
Кримінологічна характеристика дезертирства в Україні	98
4.1 Стан і тенденції вчинення дезертирства в Україні	98
4.2 Детермінанти дезертирства в Україні	110
4.3 Характеристика особистості військовослужбовця, яка вчиняє дезертирство в Україні	125
<i>Висновки до четвертого розділу</i>	147
 Кавунська А. О.	
РОЗДІЛ 5	
Запобігання дезертирству в Україні	149
5.1 Заходи загальносоціального запобігання дезертирству	149
5.2 Заходи спеціально-кримінологічного запобігання дезертирству	153
5.3 Заходи індивідуально-профілактичного запобігання дезертирству	157
<i>Висновки до п'ятого розділу</i>	160
 Висновки	161
 Список використаних джерел	169
 Додатки	192

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АТО	— Антитерористична операція на сході України ¹
ДБР	— Державне бюро розслідувань
ЗСУ	— Збройні Сили України
КК	— Кримінальний кодекс
МВС	— Міністерство внутрішніх справ
МО України	— Міністерство оборони України
ООС	— Операція Об'єднаних сил ²
рф	— російська федерація
США	— Сполучені Штати Америки
УРСР	— Українська Радянська Соціалістична Республіка ³

---

¹ Назва АТО з 14 квітня 2014 р. до 30 квітня 2018 р.

² Назва ООС з 30 квітня 2018 р.

³ Назва України з 25 січня 1937 р. і до здобуття нею незалежності 24 серпня 1991 р.

ПЕРЕДМОВА

Військова агресія російської федерації проти України 2014 р., що супроводжувалася окупацією, а згодом анексією Автономної Республіки Крим, військовими діями на сході України, в окремих регіонах Донецької й Луганської областей та повномасштабне військове вторгнення рф, результатом чого став проголошений 24 лютого 2022 р. в Україні воєнний стан, не лише позначилися на кримінально-правовій статистиці злочинності в державі, а й кардинально вплинули на загальний стан як військової злочинності в цілому, так і вчинення дезертирства зокрема.

Отримані за результатами проведеного дослідження статистичні дані свідчать, що до 2014 р. показники військової злочинності в державі залишались порівняно стабільними, і в системі загальної злочинності за 2013 р. становили 0,065 %. Проте, лише за 2014 р. кількість вчинених в Україні військових кримінальних правопорушень зросла більше ніж в 11 разів та в середньому склала майже 0,8 % від загальної кількості вчинених кримінальних правопорушень. Протягом 2014 р. в системі військової злочинності стрімкого темпу зростання набуло вчинення дезертирства, що у 212 разів перевищило показники попереднього року. І якщо у 2013 р. в системі військової злочинності дезертирство становило 1,35 %, то лише за 2014 р. його показник зріс до 25,5 %, причиною чому стала зміна воєнно-політичної ситуації в країні, що до 2014 р. була порівняно стабільною.

З 1 січня 2014 р. до 24 лютого 2022 р. у системі загальної злочинності військові кримінальні правопорушення становили 0,86 %, з них 11 % — дезертирство. Проте з дня введення в Україні воєнного стану вчинення військових кримінальних правопорушень набуло рекордного темпу зростання. Лише за 10 місяців повномасштабних воєнних дій із рф кількість вчинених кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби зросла з 0,86 % (1 січня 2014 р. — 24 лютого 2022 р.) до 3,8 % (24 лютого

2022 р. — 31 грудня 2022 р.) від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень у державі та складала 42 % від загальної кількості вчинених протягом останніх дев'яти років військових кримінальних правопорушень. Свого апогею в системі військової злочинності досягло й дезертирство, середня кількість вчинення якого з 1 січня 2014 р. до 24 лютого 2022 р. складала 11 %. За 10 місяців війни кількість вчинених дезертирств в українській армії у три рази перевищила показники 2014 р. та в системі військової злочинності періоду дії воєнного стану (24.02–31.12.2022 р.) складала 23,3 %.

Сьогодні дезертирство є одним із найпоширеніших і найбільш небезпечних військових кримінальних правопорушень, оскільки таке правопорушення не лише посягає на об'єкт кримінально-правової охорони, а й порушує конституційний обов'язок громадянина України захищати Вітчизну (ст. 65 Конституції України). Особливої суспільної небезпеки дезертирство набуло в період дії воєнного стану, що свідчить про необхідність проведення сучасного комплексного наукового дослідження.

У системі розгляду актуальних проблем запобігання військовій злочинності варто виділити праці таких українських учених у галузі кримінального права та процесу, кримінології й кримінально-виконавчого права, як: О. М. Артеменко, В. В. Бабаніна, А. М. Бабенко, В. М. Білоконеv, І. Г. Богатирьов, П. П. Богущкий, В. П. Бодаєвський, І. В. Боднар, В. В. Бондарева, В. О. Бугаєв, М. Б. Голоvко, В. К. Грищук, В. С. Давиденко, Н. А. Дмитренко, С. Ф. Денисов, Ю. П. Дзюба, С. І. Дячук, М. М. Івлєв, Д. В. Казначеева, В. І. Касинюк, М. І. Карпенко, Т. Ю. Касько, В. А. Клименко, Є. С. Ковалевська, І. М. Коропатнік, Я. С. Кулькіна, Д. Ю. Купар, Ю. Б. Курилюк, І. І. Митрофанов, А. Р. Мухамеджанова, В. О. Навроцький, Т. Б. Ніколаєнко, А. С. Овчаренко, А. М. Ониськів, М. І. Панов, О. Р. Полегенька, В. П. Попович, Є. Б. Пузиревський, О. М. Сарнавський, М. М. Сенько, О. В. Столярський, В. М. Стратонов, Є. Л. Стрельцов, М. С. Туркот, М. І. Хавронюк, С. О. Харитонов, І. О. Харь, Г. І. Чангулі, В. В. Шаблистий, В. А. Шершенькова, О. О. Шкута та ін.

Проте у доробку перелічених вище науковців основні питання дезертирства розкрито в контексті загального вивчення військової злочинності та військових кримінальних правопорушень. Незважаючи на надзвичайну актуальність, у вітчизняній правовій науці відсутнє сучасне монографічне наукове дослідження кримінально-правової та кримінологічної характеристики дезертирства, зокрема, в умовах воєнного стану, що свідчить про актуальність, своєчасність та важливість обраної теми наукового пошуку.

Перший розділ монографії присвячено теоретико-методологічним засадам дослідження дезертирства. Досліджено генезис кримінально-правового забезпечення запобігання дезертирству в Україні. Розкрито стан наукового дослідження дезертирства в Україні та його методологічні засади. Особливу увагу автори приділили вивченню зарубіжного досвіду запобігання дезертирству.

Другий розділ монографії присвячено кримінально-правовій характеристиці дезертирства в Україні. Автори розкрили об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу дезертирства в Україні.

Третій розділ монографії присвячено особливостям визначення кваліфікуючих ознак та призначення покарання за вчинення дезертирства в Україні.

Четвертий розділ монографії присвячено кримінологічній характеристиці дезертирства в Україні.

Автори дослідили стан і тенденції вчинення дезертирства, детермінанти дезертирства та надали характеристику особистості військовослужбовця, що вчиняє дезертирство.

П'ятий розділ монографії присвячено запобігання дезертирства в Україні, у результаті чого автори розкрили загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуально-профілактичні заходи запобігання дезертирству.

Підготовлена праця передбачає глибоке вивчення та широке поширення на праці вітчизняних та зарубіжних учених, що наведені у списку використаних джерел з метою використання даної монографії у наукових і навчальних цілях та практичній діяльності правоохоронних органів України ЗС та інших військових формувань.

Сподіваємося, що проведене дослідження здійснить вагомий внесок у розвиток кримінального права і кримінології та надасть істотний імпульс для вирішення практичних проблем даного напрямку.

*Автори висловлюють глибоку повагу і щире вдячність рецензентам рукопису монографії: доктору юридичних наук, професору **Бесчастному Віктору Миколайовичу**; доктору юридичних наук, професору **Конпельському Віктору Ярославовичу** та доктору юридичних наук, професору **Шаблюстому Володимирі Вікторовичу**, зауваження яких сприяли більш чіткому удосконаленню порядку викладу матеріалу, покращенню стилістики та посиленню аргументації окремих положень наукової роботи.*

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕЗЕРТИРСТВА

1.1 Генезис кримінально-правового забезпечення запобігання дезертирству в Україні

Дезертирство (від франц. *deserteur*, від лат. *desertor* — втікач, зрадник) у збройних силах та військових формуваннях різних країн мало місце з давніх часів, і ставлення до таких військових, за твердженням А. Ю. Скрипника, було досить жорстким. Древні єгиптяни утікачам з війська відрізали язика. Греки позбавляли дезертирів почесних посад, одягали в ганебний одяг, голили їм половину голови й у такому вигляді виставляли впродовж трьох днів на торговій площі. За спартанця-втікача, який зганьбив себе, не могла вийти заміж жодна дівчина. У Римі за дезертирство конфіскували майно та страчували або продавали в рабство. Давні германці вішали дезертирів на деревах як зрадників, іноді обмежували обрізанням носа, вух, язика або виколюванням очей [198, с. 238–239].

Становлення кримінально-правового забезпечення запобігання дезертирству на теренах сучасної України вчені справедливо пов'язують з початком правління князя Ярослава Мудрого (1019–1054), яким було зроблено один із найважливіших внесків в еволюцію державності у вигляді зводу законів «Правда Ярослава», яка в подальшому в результаті змін і доповнень наступниками князя отримала своє відображення в збірнику законів Київської Русі «Руська Правда» [187, с. 8–9], яка, разом з пізнішими юридичними збірниками («Мірило праведне», списки «Кормчої книги»)

та князівськими статутами, стала цінною пам'яткою права [65, с. 13], що з-поміж відомостей про державно-правову систему Київської Русі окремими статтями передбачали відповідальність за посягання на військовий правопорядок узагалі та дезертирство зокрема, у сучасному розумінні цього терміна [65, с. 13].

Після розпаду Київської Русі подальший розвиток кримінально-правового забезпечення запобігання дезертирству вчені тісно пов'язують з розвитком військового законодавства держав (Королівства Польського, Великого князівства Литовського, московського князівства та російської імперії), під владою яких впродовж багатьох століть перебувало населення українських земель [65, с. 15].

Так, на території сучасної України, що перебувала під владою Великого князівства Литовського, діяли положення прийнятого 1529 р. Литовського Статуту, який визначав не лише виконання військової повинності, а й у розділі II «Об обороне земской», з-поміж інших військових злочинів, передбачено відповідальність за дезертирство, зокрема: ст. [9] 8. «...никто без ведома гетмана не должен уехать с войны» [65, с. 14].

На території сучасної України, що перебувала під владою московського князівства, а пізніше російської імперії, кримінально-правове забезпечення запобігання дезертирству, за справедливим твердженням учених, отримало свій початок за царя Олексія Михайловича Романова (1645–1676) [198, с. 239], правління якого супроводжувалося прийняттям військово-кримінальних нормативно-правових актів, зокрема «Соборного уложения» (1649), у якому з-поміж сформульованого внутрішнього управління державою було вперше зроблено розподіл злочинів «ратних людей» на групи, до складу яких входили й злочини, спрямовані на ухилення від проходження військової служби, одним з яких був «побег со службы», найпоширенішим покаранням за вчинення якого була смертна кара шляхом повішення, спалення, відрубання голови, утоплення тощо [65, с. 18].

Вагомий внесок у подальший розвиток кримінально-правового забезпечення запобігання дезертирству було зроблено Петром I, нормотворчу діяльність якого пов'язано з виданням указу «О наборе рекрут, с 20 дворов по человеку, от 15 до 20 лет возраста» (1705). З дня свого запровадження рекрутчина стала початковим етапом у багаторічній службі

в царському війську, до якої, за твердженням С. А. Сидорука, українське населення ставилося як до вкрай негативного колоніально-імперського явища [193, с. 239], серед головних причин поширення якого протягом наступних століть стали важкі, а часом нестерпні для нормальної людини умови служби. Рекрутчину народ вважав справжнім лихом, і при нагоді був готовий усіма доступними засобами рятувати своїх родичів і близьких від страшної долі московського солдата [198, с. 239, 241].

Досліджуючи участь російських військ у поділах Речі Посполитої, А. Ю. Скрипник зазначав, що рекрути та солдати, яких набирали в лівобережних українських губерніях, знаючи чи підозрюючи, що на них чекає на російській військовій службі, тікали зі своїх полків за кордон, переважно на територію Речі Посполитої, де більшість ставали простими селянами, записаними в оклад, а хтось вступав до лав польського війська чи «французької служби» на добровільних засадах [197, с. 9]. Так, наприклад, Кам'янець-Подільський військовий губернатор в одному зі своїх рапортів повідомляв про те, що на кордоні з Волинською губернією стоїть уланський полк австрійської армії, який майже повністю укомплектований із російських дезертирів на добровільних засадах [197, с. 11].

Окреме місце в історичному аспекті нашого дослідження посідає «Хмельниччина». Так, О. В. Макаренко, працюючи над дисертацією «Злочини і покарання в праві української гетьманської держави 1648–1657 рр.», доходить висновку, що в період Національно-визвольної війни під керівництвом Богдана Хмельницького 1648–1657 рр. вперше була сформована українська держава з притаманними їй відповідними державно-правовими інституціями, у якій джерелами права були звичаєве, церковне та «Магдебурзьке право», Литовські статuti, гетьманське законодавство, право російської імперії [108, с. 12].

Важливим джерелом залишалось звичаєве право, норми якого виникали та розвивалися в процесі еволюції суспільних відносин та являли собою загальноприйняті в ті часи (XIV — перша половина XIX ст.) норми й правила поведінки, у зв'язку із чим, у контексті нашого дослідження, окремого аналізу потребує збірник, що дістав назву «Права по котoryм судится малороссийский народ» (1743), який, за справедливим твердженням М. І. Хавронюка, хоч і не отримав відповідного законодавчого закріплення, проте став проектом збірника законів, що був складений

на основі кодифікації чинних на території України джерел писаного права, із змісту якого можна встановити, які злочини на початку XVIII ст. на Запоріжжі фактично вважалися військовими [221, с. 14–15].

Козацьке звичаєве право, що захищало, передусім, військово-політичну організацію запорозького козацтва і являло собою окрему систему звичаєвих норм, більшість з яких була сформована на Запорозькій Січі, залишило значний відбиток у процесі становлення та розвитку кримінально-правового забезпечення запобігання дезертирству в Україні. Так, у досліджуваний період із числа військових злочинів існували: невиконання наказів військових начальників, дезертирство, гайдамацтво тощо [108, с. 13]. Зокрема, кримінальній відповідальності підлягали «дії командирів за відпустку підлеглого з походу за хабар чи «по иным своим прихотям» або за приховування фактів дезертирства (артикул 10), за неприбуття на службу чи дезертирство (артикул 11) [221, с. 14–16].

Розвиток кримінально-правового забезпечення запобігання дезертирству на території сучасної України XVIII — початку XIX ст. вчені справедливо пов'язують з такими нормативно-правовими актами: «Воинский артикул» (1716), «Полевое уголовное уложение» (1812), «Свод законов» (1832), які розкривали суть та визначали розмір покарання за найважливіші злочини, що вчинялись у воєнний час: зраду, дезертирство, самовільне залишення місця служби, порушення військових обов'язків, непокору тощо.

Зростання кількості вчинення військовослужбовцями російської імперії кримінальних правопорушень, значну частину яких становило дезертирство, стало приводом до необхідності запровадження «Воинского артикулу» 1716 р. (був чинним до 1812 р.), частиною II якого є «Артикул воинский с кратким толкованием». Артикул містив 24 глав і 209 артикулів, які фактично були військово-кримінальним кодексом того часу, велику увагу в якому було приділено вихованню жорсткої військової дисципліни й порядку в армії [65, с. 19].

На зміну «Воинскому артикулу» у 1812 р. було прийнято «Полевое уголовное уложение», розділ IV «Про втечі та відлучки з армії» (містив сім параграфів (20–27)) був присвячений дезертирству, розкривав суть та визначав міру покарання за його вчинення. «Втечею і відлученням з армії вважається відсутність, без особливого наказу чи письмового дозволу,

під час переклички, від заходу до сходу сонця. Втечею вважається перехід, без дозволу, за ланцюг або лінію тієї команди, до якої належить винний. Втеча цього роду карається ув'язненням, час якого визначається судом. Втеча солдата зі зброєю обтяжує покарання. Втеча унтер-офіцера в обох випадках піддається подвійному покаранню перед солдатом. Відлучення офіцера, штаб-офіцера та генерала з фортеці карається громадянською смертю. Відсутність протягом двох діб, судячи з обставин цього, підлягає найтяжчому покаранню, оскільки втеча більшої ваги. Особи, які знали про намір до втечі, сприяли їй або приховували втікача, піддаються рівному з ним покаранню» [135].

Наявність великої кількості військових постанов, що виникли після видання вказаних вище нормативно-правових актів, викликала необхідність їх систематизації та відповідного унормування, результатом чого стало створення першого Зводу військових постанов 1839 р. з 12 томів, один з яких під назвою «Военно-уголовный устав» було присвячено законам військово-кримінального й судового змісту. Проте з прийняттям «Уложения о наказаниях уголовных и исправительных» (1845) було встановлено, що зміст «Военно-уголовного устава» (1839) не відповідав положенням «Уложения о наказаниях уголовных и исправительных» (1845) у частині основних питань як загальної його частини, так і окремих складів злочинів, у тому числі розміру покарання за їх вчинення, що викликало необхідність перегляду всього військово-кримінального законодавства того часу, як наслідок, стало приводом до затвердження «Воинского устава о наказаниях» (1867–1868), що мав п'ять розділів, другий із яких займали військові та інші злочини у військовій службі. Цей розділ містив тринадцять глав, четверта з яких «О побеге, самовольной отлучке и неявке в срок на службу» була присвячена дезертирству (ст. 128–140) [186, с. 202–218].

Шукаючи пояснення та виправдовуючи такий стан справ в армії того часу, вчені та військові теоретики кінця XIX ст. зазначали: «Причини втеч з армії приховувалися в низькому культурному розвитку населення, пов'язані з особливо тяжкими умовами військової служби та недосконалістю закону про комплектування армії» [198, с. 241]. Водночас у російському суспільстві панувала думка про те, що головним інструментом боротьби із цим явищем в армії має бути не жорстокість покарань, а ліквідація

причин, що породжують його. Разом з тим тодішні дослідники намагалися знайти інші мотиви, які підштовхували солдатів до втеч [198, с. 241], результатом чого ставало вчинення дезертирства.

Наприклад, німецький письменник Е. Штір у своїй праці „Fahnenflucht und unerlaubte entfernung” дійшов висновків, що більшість втеч того часу відбувалася з місцевостей, що прилягають до кордонів держав, з якими не підписано конвенції про обмін дезертирами. Поширеними причинами втеч він вважав «...істерію, алкоголізм та загальну психічну дегенерацію тощо» [244, с. 47–48].

За твердженням С. А. Сидорука, «тікали не тільки солдати, рекрутів, подібно до кримінальних злочинців, до місця їхньої служби під конвоем супроводжували спеціальні військові команди. Незважаючи на охорону, під час слідування новобранці тікали при будь-якій зручній можливості. Нерідко до місця призначення не доходило біля третини від початкової їх кількості» [194, с. 170].

У власному дослідженні А. Ю. Скрипник доводить, що впродовж кінця XVIII — першої половини XIX ст. російська влада цілеспрямовано та системно боролася з дезертирством як соціально-політичним явищем в армії та суспільстві виключно репресивними методами й засобами. Сама система побудови державного механізму імперії та тодішнє бачення принципів комплектування збройних сил вищими чиновницькими ешелонами влади передбачала широкий арсенал методів примусу та залякування водночас із просуванням у суспільну свідомість ідеї нікчемності простої людини, її неповноцінності та сліпого служіння самодержавній державній машині.

Саме нестерпні умови служби в кріпосницькій армії імперії, часто подібні до умов життя у в'язниці або на каторзі, висока смертність серед військовослужбовців ставали головною причиною виникнення та поширення дезертирства, переважно серед рекрутів і молодих солдатів. Із часом у військах сформувався цілий прошарок «невиправних дезертирів», що свідчило про вкорінення цього явища та неспроможність військового командування з ним упоратися [198, с. 251].

Підбиваючи певні підсумки щодо розвитку кримінально-правового забезпечення запобігання дезертирству на території сучасної України, що перебувала під владою російської імперії до 1917 р., ми не можемо

не погодитися з позицією М. І. Карпенко щодо того, що в цілому систему військових злочинів було сформовано, проте порівнюючи її з нинішньою, варто зазначити, що вона була недосконалою, тому не випадково ще в період створення Союзу РСР (1917–1922 рр.) процес удосконалення та криміналізації окремих суспільних відносин у військовій сфері було продовжено [65, с. 25].

Окремо варто приділити увагу розвитку кримінально-правового забезпечення запобігання дезертирству на території сучасної України в 1917–1922 рр., під час створення й діяльності Української Народної Республіки, Української держави — гетьмана П. Скоропадського, Західно-української Народної Республіки та УРСР.

Так, за справедливою позицією Е. М. Кісілюка, аналіз історичних джерел свідчить, що на території України в період українського державотворення 1917–1921 рр. широко застосовували норми кримінального законодавства російської імперії, що було пов'язано насамперед із тим, що в такий короткий строк в умовах воєнного часу й громадянської війни відразу створити нове кримінальне законодавство було практично неможливо; по-друге, 25 листопада 1917 р. Українська Центральна Рада ухвалила закон, який передбачав, що всі закони і постанови, які мали силу на території Української Народної Республіки до 27 жовтня 1917 р., оскільки їх не змінено і не скасовано Універсалами, законами і постановами Української Центральної Ради, мають силу і надалі як закони і постанови Української Народної Республіки [76, с. 4], у зв'язку із чим основним нормативно-правовим документом у військовій сфері залишався «Воинский Устав о Наказаниях» (1869).

Окрім зазначеного, процес законотворчої діяльності досліджуваного періоду окремо визначався декретом Ради Народних Комісарів від 30 жовтня 1917 р. «Про порядок затвердження й опублікування законів», відповідно до якого закони й підзаконні нормативно-правові акти, які у своїй більшості іменувалися декретами, могли прийматися з'їздами Рад, Радою Народних Комісарів, Військово-революційним комітетом та наркоматами.

Так зване законодавство при гетьмані П. Скоропадському надавало можливість визначати склад злочину адміністративною особою або військовим командуванням та не містило в собі чіткого розмежування кримінальної й адміністративної відповідальності, а в період

правління уряду Директорії смертні вироки могли виноситися за більшість військових злочинів, у тому числі за дезертирство [230, с. 11].

Окремо варто зауважити, що в досліджуваній період боротьба з дезертирством набула свого особливого законодавчого вираження. Зокрема, Постановою Ради Робочої та Селянської Оборони «Про дезертирство» № 1015 від 27 грудня 2018 р., з-поміж іншого встановлювалося «Для безпосереднього здійснення заходів для боротьби з дезертирством: «Встановити карність: 1) спійманих дезертирів у межах від грошових відрахувань збільшеного розміру належного їм за час відсутності з частини аж до розстрілу включно і 2) всіх приховувачів дезертирів, голів будинкових комітетів та господарів квартир, в яких будуть виявлені до залучення до примусових робіт терміном до п'яти років (п. 6.)» [199].

Постановою Ради Робочої та Селянської Оборони «Про заходи боротьби з дезертирством» від 5 березня 1919 р. № 193 було встановлено, що на всі цивільні та військові установи, заклади та організації Радянської Республіки покладається обов'язок суворого спостереження за ставленням працівників цих установ до відбування військової повинності.

Місцеві військові комісаріати, відділи, управління, управління міліції (підвідділи міліції), волосні та сільські Виконавчі Комітети та будинкові комітети зобов'язувалися неухильно та негайно втілювати в життя всі декрети центральної влади, що стосуються боротьби з дезертирством, та всі постанови — як центральної, так і місцевих комісій з боротьби з дезертирством.

Відповідальні особи, винні в невиконанні постанови, підлягали народному суду.

За приховування дезертира посадові особи, як і квартирновласники, у приміщенні яких виявлялися дезертири, підлягали ув'язненню на строк до 5 років, з обов'язковими примусовими роботами або без них [200, с. 145–146].

Для запобігання стрімкому розповсюдженню в російській армії дезертирства оголошувався 7-денний строк для добровільної явки дезертирів, у зв'язку із чим Постановою Ради Робочої та Селянської Оборони «Про заходи до викорінення дезертирства» від 3 червня 1919 р. № 287 було встановлено: «Колишні царські генерали та адмірали, за підтримки іноземної буржуазії, з усіх боків йдуть походом проти Робітничо-Селянської

Радянської Росії. Вони хочуть відновити владу царя, поміщиків та капіталістів, позбавити робітників і селян землі, фабрик та заводів. У цей час знаходяться труси і шкурники, що ухиляються від мобілізацій, що біжать з лав Червоної Армії. Вони хочуть лише користуватися плодами революції, але не бажають захищати землю та свободу. Дезертири, що ховаються, послаблюють армію і тим самим змушують Радянську владу оголошувати нові мобілізації, іноді брати останнього працівника з сім'ї. Радянська влада і всі трудящі мають бути нещадними до таких зрадників» [200].

Також ця Постанова закріплює таке положення: «З метою остаточного викорінення злочинного і ганебного приховування від мобілізацій і дезертирства з лав Червоної Армії, Рада Оборони постановляє: 1. Дати можливість усім, хто ухилився від мобілізацій і дезертував з армії, загладити свій злочин добровільною явкою в найближчий комісаріат у військових справах. 2. Ті, хто з'явилися добровільно, протягом 7-ми днів з дня опублікування цієї постанови звільняються від суду та покарання за ухилення від мобілізації та дезертирство» [200].

Звільненню від покарання за вчинення дезертирства підлягали особи, які протягом визначеного строку добровільно з'являться на службу, а до дезертирів, що не з'явилися, їхніх сімей і приховувачів, після закінчення терміну, даного для добровільної явки, підлягало посиленню покарання, як зрадникам трудового народу, що не розкаялися [201, с. 288–289].

Досить важливим у контексті нашого дослідження стало «Положення про Революційні Військові трибунали» від 29 листопада 1919 р. (Декрет № 549) [202], яке вперше у військово-кримінальному законодавстві ХХ ст. закріпило систему спеціально-військових злочинів, одним з яких стало дезертирство, зокрема передбачено пункт д) Положення «злісне дезертирство із частин, штабів, управлінь і установ, розміщених у районі відповідної армії, підсудність за вчинення якого відносилась до Відомства Революційного Військового Трибуналу армії, яким надавалося ніким не обмежене право у визначенні міри репресій» [202].

Крім того, Постановою Ради Робочої та Селянської Оборони «Про надання Губернським Комісіям з боротьби з дезертирством права Революційних Трибуналів щодо винесення вироків у справах дезертирів» від 13 грудня 2019 р. № 573 вирішено «тимчасово, до особливих розпоряджень, надати всім Губернським Комісіям з боротьби з дезертирством права

Революційних Трибуналів щодо винесення вироків у справах дезертирів, за умови введення в Губернську Комісію з боротьби з дезертирством представника від Губернського Революційного Трибуналу» [200].

Наступним етапом розвитку кримінально-правового забезпечення запобігання дезертирству в Україні стало прийняття 23 серпня 1922 р. Кримінального кодексу УСРР, глава VII якого була присвячена військовим злочинам (ст. 201–214 КК УСРР), ст. 204 якої передбачала кримінальну відповідальність за: самовільне залишення військовослужбовцями своєї частини або служби, тривалістю більше шести днів, хоча б військовослужбовець і з'явився добровільно, що визнавалося утечею. Самовільне залишення військовослужбовцем своєї частини чи місця служби, тривалістю менше шести днів, за умови добровільного з'явлення, визнавалося самовільною відлучкою і каралося за статутом дисциплінарним. Проте, вчинене в бойовій обстановці залишення своєї частини або місця служби вважалося, скільки б воно не тривало, утечею й каралося як таке.

Покаранню за утечу або самовільну відлучку підлягали і військовослужбовці, які не з'явились у термін без поважних причин із відрадження, короткотермінових відпусток, відпусток по хворобі, при переведеннях і переміщеннях та інших подібних випадках [217, с. 148].

ВЦК СРСР 31 жовтня 1924 р. своєю постановою затвердив Положення про військові злочини (далі — Положення 1924 р.), пунктами 5–8 якого було встановлено таке: «Самовільне залишення військовослужбовцем своєї частини або місця служби, що триває менше 6 днів, за умови добровільної явки визнається самовільною відлучкою. У цих випадках щодо самовільно відлучених підлягають застосуванню правила статуту дисциплінарного. Самовільне ж залишення військовослужбовцям своєї частини або місця служби, що триває понад 6 днів, хоча б військовослужбовець і з'явився добровільно, рівно як і те, що триває менше 6 днів, якщо військовослужбовець протягом зазначеного строку не повернувся добровільно, або неодноразове (не менше 3 разів) самовільна відлучка визнаються втечею. Будь-яке самовільне залишення військовослужбовцям своєї частини або місця служби у бойовій обстановці тягне за собою застосування заходів соціального захисту, як за втечу» [138], що фактично є дезертирством.

Дезертирством, відповідно до вказаного Положення 1924 р., вважалося і нез'явлення військовослужбовців «в строк без поважних причин

з відряджень, короткочасних відпусток, відпусток через хворобу, при переведеннях і переміщеннях та в інших подібних випадках та залишення особами перемінного складу, військовослужбовцями, а також особами кадрового складу територіальних частин під час територіальних зборів, що тривало менше двох діб, вважалось самовільною відлучкою» [138].

Втеча військовослужбовця як міру соціального захисту тягнула за собою застосування:

- вчинена вперше, за наявності пом'якшувальних обставин або малої політичної свідомості, — направлення до штрафних частин на строк до 3 місяців, а за відсутності пом'якшувальних обставин — позбавлення волі строком до 1 року;
- вчинена вдруге — позбавлення волі на строк до 2 років із суворою ізоляцією;
- вчинена більш ніж дворазово — позбавлення волі із суворою ізоляцією на строк не менше 3 років (при призначенні цього виду покарання зобов'язаний був визначати в обвинувальному вирокі порядок відбування військовослужбовцям обов'язкової для нього військової служби після засудження).

Втеча, вчинена у военний час або в бойовій обстановці червоноармійцем, особою політичного, командного, адміністративно-господарського складу, тягнула за собою застосування вищого заходу соціального захисту, а при пом'якшувальних обставинах — позбавлення волі на строк не менше 3 років з конфіскацією майна. Під час воєнного стану обвинувальний вирок з позбавлення волі щодо особистого відбування міг бути відкладений до закінчення військових дій, у зв'язку із чим засуджений направлявся до чинних частин армії або флоту на посади за призначенням військового командування» [138].

У результаті проведеної військової реформи та прийняття Закону про обов'язкову службу ВЦК і РНК СРСР Постановою від 27 липня 1927 р. прийняло нове Положення «Про військові злочини» (далі — Положення 1927 р.), яке порівняно з попереднім (Положенням 1924 р.) розширило відповідальність за вчинення військових злочинів, у зв'язку із чим, з-поміж іншого, встановлювалася відповідальність за вчинення дезертирства а саме: п. 7 б) самовільне залишення частини або місця служби з наміром тривалого або зовсім ухилитися від несення обов'язків

з військової служби, хоча б відсутність із частини або з місця служби тривала менше 6 днів та п. 10 а) неявка вчасно без поважних причин на службу при переведенні, призначенні з відраження, а також з відпустки [138].

Зазначені вище положення без жодних змін отримали своє законодавче відображення в Кримінальному кодексі УСРР у редакції 1927 р. [92, с. 196].

Підсумовуючи аналіз розвитку кримінально-правового забезпечення запобігання дезертирству періоду 1917–1927 рр., ми підтримуємо позицію В. А. Шершенькової щодо того, що протягом зазначеного періоду на території сучасної України сформувалися два напрями розвитку державності: національний та радянський [234, с. 7], у зв'язку із чим законодавство про військові злочини в Українській Народній Республіці набуло свого нормативного продовження з урахуванням чинних правових норми російської імперії та було спрямоване на розв'язання найбільш важливих питань, пов'язаних зі зміцненням армії, одним з яких була боротьба з дезертирством.

З аналізу судової практики періоду Другої світової війни у справах про дезертирство вбачається, що за його вчинення призначалося найсуворіше покарання — розстріл з конфіскацією майна.

Так, Постановою Пленуму ВС ССРСР «Про можливість та порядок застосування прим. 2 до ст. 28 КК РРФСР та відповідних ст. КК інших союзних республік у справах про дезертирство у военний час» від 2 квітня 1942 р. № 8/м/1/у встановлювалося: «Відповідно до ст. 193-7 п. «г» КК РРФСР та відповідних статей КК інших союзних республік дезертирство у военний час тягне за собою розстріл із конфіскацією майна. Однак, у тих випадках, коли суд, виходячи з конкретних даних справи, за наявності пом'якшувальних обставин (як наприклад каяття підсудного, явка з повинною, самовільне відлучення, хоч і понад добу, але протягом порівняно невеликого періоду часу тощо), визнає більш доцільним направити підсудного на фронт, він у праві, шляхом застосування ст. 51-ї та примітки 2 до ст. 28 КК РРФСР та відповідних статей КК інших союзних республік, призначити в рахунок покарання тривалий строк тюремного ув'язнення без позбавлення прав, з відстрочкою виконання вироку до закінчення військових дій та направленням засудженого до діючої армії» [144].

До другої половини ХХ ст. законодавець продовжував встановлювати кримінальну відповідальність за ті діяння, які становили суспільну

небезпеку для військового правопорядку, розширюючи та вдосконалюючи диспозиції правових норм. Тобто відбувався активний законотворчий процес розвитку й удосконалення системи військових злочинів, який у цілому було завершено 1958 р. [65, с. 36], прийняттям 25 грудня ВР СРСР Закону «Про кримінальну відповідальність за військові злочини», ст. 11 якого передбачала відповідальність за дезертирство, тобто «залишення військової частини або місця служби з метою ухилитися від військової служби, а так само нез'явлення з тією ж метою на службу при призначенні, переводі, з відраджання, з відпустки або з лікувального закладу, вчинене військовослужбовцем строкової служби, що каралося позбавленням волі на строк від трьох до семи років» [56, с. 12].

А також передбачала його кваліфікуючі ознаки, ті самі діяння, вчинені:

- у воєнний час, що каралося смертною карою або позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років;
- особою офіцерського складу або військовослужбовцем надстрокової служби, що каралося позбавленням волі терміном від п'яти до семи років, а вчинене у воєнний час, — смертною карою або позбавленням волі на строк від семи до десяти років [56].

Прийняття 25 грудня 1958 р. Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік викликало необхідність затвердження КК УРСР у новій його редакції, що було реалізовано 28 грудня 1960 р. і введено в дію з 1 квітня 1961 р. [129]. Відповідальність за дезертирство передбачала ст. 241 КК УРСР, яка мала аналогічний зміст, визначений Законом «Про кримінальну відповідальність за військові злочини» від 25 грудня 1958 р.

У подальшому з прийняттям 5 квітня 2001 р. нині чинного КК України дезертирство, передбачене ст. 408 КК України, отримало свого нового законодавчого вираження, під яким до сьогодні розуміють «самовільне залишення військової частини або місця служби з метою ухилитися від військової служби, а також нез'явлення з тією самою метою на службу у разі призначення, переведення, з відраджання, відпустки або з лікувального закладу» [94].

Зміст диспозиції ст. 408 КК України [94] набув майже аналогічного відображення диспозиції ст. 241 КК УРСР. Новим стало доповнення змісту дезертирства першим словом «самовільне» та розширено суб'єктивний

склад його вчинення, шляхом виключення зі змісту статті словосполучення «вчинене військовослужбовцем строкової служби». Розширено було і його кваліфікуючі ознаки: дезертирство зі зброєю; за попередньою змовою групою осіб; дезертирство вчинене в умовах воєнного стану або у бойовій обстановці.

Ця норма була незмінною та діяла до 2015 р.

Зміна воєнно-політичної ситуації в країні викликана воєнною агресією РФ проти України, результатом чого стало стрімке зростання вчинення військових кримінальних правопорушень, що, у свою чергу, стало приводом до посилення відповідальності за їх вчинення, результатом чого стало прийняття 12 лютого 2015 р. ВР України Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини» № 194-VIII [150], у результаті чого, ст. 408 КК України [94] було доповнено частиною третьою «вчиненням в умовах особливого періоду, крім воєнного стану — карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років» та розширено кваліфікуючі ознаки дезертирства.

1.2 Стан наукового дослідження дезертирства в Україні

У ст. 17 Конституції України зазначено: «Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України... Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності» [81].

Від стану законності й правопорядку в ЗСУ та інших військових формуваннях, що створені відповідно до законодавства, багато в чому залежить ефективність виконання покладених на них державних завдань, найважливішим з яких є захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, що є конституційним обов'язком громадян України (ст. 65 Конституції України) [81], який реалізується, передусім, через військову службу [148].

На військовослужбовців покладається обов'язок неухильного дотримання Конституції України, законодавчих, підзаконних та відомчих нормативно-правових актів, Військової присяги, наказів командирів (начальників), що багато в чому зумовлює специфіку суспільних відносин у сфері військової служби, ухилення від проходження якої шляхом самовільного залишення військової частини або місця служби з метою ухилитися від військової служби, а також нез'явлення з тією самою метою на службу у разі призначення, переведення, з відраджень, відпустки або з лікувального закладу є дезертирством (ст. 408 КК України) [94].

За період незалежної України деяким проблемам дезертирства в загальному контексті дослідження військової злочинності присвятили свої наукові праці: В. В. Бабаніна [4], А. М. Бабенко [6], В. М. Білоконев [69], І. Г. Богатирьов [13], П. П. Богуцький [14], І. В. Боднар [17], В. В. Бондарев [18], В. О. Бугаєв [21], М. Б. Головка [36], В. К. Грищук [40], В. С. Давиденко [43], Н. А. Дмитренко [50], С. Ф. Денисов [46], Ю. П. Дзюба [48], С. І. Дячук [51], М. М. Івлєв [61], Д. В. Казначєєва [62], М. І. Карпенко [65], В. І. Касинюк [69], В. А. Клименко [77], І. М. Коропатнік [85], Я. С. Кулькіна [102], Ю. Б. Курилюк [104], І. І. Митрофанов [111], В. О. Навроцький [116], Т. Б. Ніколаєнко [122], А. С. Овчаренко [125], М. І. Панов [133], О. Р. Полегенька [136], В. П. Попович [140], О. М. Сарнавський [184], О. В. Столярський [205], В. М. Стратонова [206], Є. Л. Стрельцова [206], М. С. Туркот [215], М. І. Хавронюк [222], С. О. Харитонов [224], І. О. Харь [226], Г. І. Чангулі [227], В. В. Шаблистий [232], О. О. Шкута [50] та ін.

Після проголошення незалежності України вивченню військових кримінальних правопорушень у контексті міжнародного кримінального права присвятив свої наукові праці В. О. Навроцький, зокрема автор провів аналіз історії розвитку військово-кримінального законодавства, надав характеристику окремих елементів родового складу та розкрив відмінності військових злочинів від загальнокримінальних та дисциплінарних проступків [115; 116].

Наступний вагомий внесок у розвиток вітчизняної правової науки зробив В. А. Бугаєв у монографічному дослідженні «Поняття і зміст військових злочинів у кримінальному праві України» (1999) [20].

Після набрання чинності КК України 2001 р. однією з перших фундаментальних монографічних праць, присвячених військовим злочинам, стало

дослідження М. І. Панова в співавторстві з В. І. Касинюком та С. О. Харитоновим «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)» (2006) [133], що в подальшому набуло у 2011 р. свого продовження за загальною редакцією М. І. Панова в складі авторського колективу: Г. М. Анісімова, Ю. П. Дзюби, В. І. Касинюка та ін. [59]. У навчальному посібнику автори розглянули як загальні питання кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти встановленого порядку несення військової служби, так і проблеми їх кваліфікації, відмежування від суміжних, у тому числі «загальнокримінальних», злочинів, а також від діянь, що не є злочинними [59, с. 3].

У колективній монографії «Військові злочини: кримінально-правова, криміналістична та кримінологічна характеристика» за загальною редакцією В. М. Стратонова, Є. Л. Стрельцова (2015) [206], авторський колектив дослідив воєнну політику України, розкрив проблеми реформування воєнної правоохоронної сфери в напрямі створення ефективної системи боротьби з військовими злочинами, надав кримінологічну характеристику та розкрив шляхи запобігання злочинам і правопорушенням серед військовослужбовців.

М. І. Карпенко в монографії «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) теоретичні та прикладні аспекти» за загальною редакцією В. К. Матвійчука (2018) подає системний аналіз витоків та генези кримінальної відповідальності за військові злочини. Зокрема, розглянуто питання історії становлення системи військових злочинів, військового правопорядку як об'єкта кримінально-правової охорони, надано об'єктно-суб'єктну характеристику військовим злочинам, порушено проблемні питання кваліфікації та заходів кримінально-правового характеру за їх вчинення, обґрунтовано пропозиції щодо перегляду змісту як родового об'єкта військових злочинів, так і їх системи в цілому [65].

Водночас С. О. Харитоновим у монографії «Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України» (2018) досліджено проблеми теоретично-прикладного характеру у сфері притягнення до кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення військової служби, досліджено теоретично-методологічні засади кримінальної відповідальності за злочини, вчинені

військовослужбовцями, проведено історико-порівняльний дискурс та визначено соціальну обумовленість кримінальної відповідальності, здійснено теоретичне узагальнення й запропоновано нове вирішення питань щодо понять «військовий злочин» та «склад військового злочину»; визначено систему військових злочинів і їх місце в системі КК України; розглянуто спірні питання кваліфікації військових злочинів та особливостей застосування покарання за їх вчинення [224].

Одним із останніх наукових досліджень, присвячених вивченню злочинності в ЗСУ, стала монографія Н. А. Дмитренко та О. О. Шкути «Злочинність у Збройних Силах України: кримінологічна характеристика та запобігання» (2022), у якій авторами досліджено стан злочинності в ЗСУ та його методологічний інструментарій, розкрито тенденції вчинення кримінальних правопорушень у ЗСУ, їх детермінанти, надано характеристику особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення в ЗСУ, та на підставі аналізу зарубіжного досвіду протидії злочинності серед військових запропоновано заходи запобігання злочинності в ЗСУ [50].

За період незалежності України проблемам військової злочинності та військових кримінальних правопорушень присвятили свої дисертації М. І. Хавронюк «Кримінальна відповідальність за перевищення військовою посадовою особою влади чи посадових повноважень» (1998) [222], В. В. Бондарев «Нестатутні взаємовідносини серед військовослужбовців Збройних Сил України: кримінологічний аналіз та попередження» (2001) [18], В. О. Бугаєв «Військові злочини і покарання» (2002) [21], М. М. Сенько «Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби» (2005) [191], М. С. Туркот «Кримінальна відповідальність за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем» (2007) [214], В. П. Бодаєвський «Кримінальна відповідальність військовослужбовців за корисливі посягання на військове майно (ст. 410 КК України)» (2010) [16], М. І. Карпенко «Кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості» (2010) [67], Є. Б. Пузиревський «Кримінологічний аналіз і запобігання військовим злочинам» (2011) [177], Є. С. Ковалевська «Кримінально-правова охорона військового майна за статтями 411 та 412 Кримінального кодексу України» (2014) [78], В. А. Шершенькова

«Становлення та розвиток законодавства про військові злочини в радянській Україні (1919–1991 рр.)» (2014) [234], Т. Ю. Касько «Кримінально-правова характеристика злочинів проти порядку проходження військової служби» (2015) [70], А. Р. Мухамеджанова «Кримінально-правова характеристика насильства над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 Кримінального кодексу України)» (2017) [114], А. М. Ониськів «Кримінальна відповідальність за порушення порядку проходження військової служби, вчинені в умовах особливого періоду або в бойовій обстановці» (2017) [128], О. М. Артеменко «Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти порядку проходження військової служби» (2018) [3], Д. Ю. Купар «Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти порядку несення військової служби» (2018) [103] та Н. А. Дмитренко «Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності у Збройних Силах України» (2020) [49].

На підставі викладеного можемо справедливо стверджувати, що незважаючи на свою надзвичайну актуальність, а особливо в умовах воєнного стану в Україні [147], велика частина наукових праць із досліджуваної тематики присвячена лише загальному вивченню військової злочинності та військових кримінальних правопорушень або окремим військовим кримінальним правопорушенням, і конкретно дезертирства не стосується, а якщо й торкається, то виключно в загальних аспектах.

До сьогодні у вітчизняній науці кримінального права та кримінології відсутні новітні наукові праці, присвячені дезертирству в Україні, у зв'язку із чим існує потреба проведення комплексного наукового дослідження саме з позиції сучасного стану та праворозуміння.

1.3 Методологічні засади наукового дослідження дезертирства в Україні

Недостатній рівень дослідження дезертирства в Україні, відсутність обґрунтованих заходів запобігання його вчиненню вкрай негативно позначаються на функціонуванні ЗСУ та виконанні ними поставлених завдань, у зв'язку із чим вивчення кримінально-правової та кримінологічної

характеристики дезертирства в Україні, за нашим глибоким переконанням, повинно ґрунтуватися на теоретико-методологічному та діалектичному підходах.

Розкриття методології кримінально-правової та кримінологічної характеристики дезертирства в Україні видається неможливим без з'ясування його суті й змісту.

П. П. Сердюк під методом (від грец. *μέθοδος* — шлях крізь) розуміє спосіб досягнення мети, програми, плану завдяки впорядкованій певним чином діяльності; спосіб пізнання дійсності та відтворення її в мисленні [192, с. 357].

За справедливим твердженням О. Ф. Скакун, у сучасній юридичній науці найбільш функціональним як в абстрактному, так і в науковому значенні є дворівневе визначення поняття «метод»: на першому — як системи конкретних способів та принципів досягнення мети дослідження, а на другому — як системи інструментів (засобів) дослідження. У свою чергу, з позиції названої вченої, способи є системою прийомів, що допомагають досягти певних результатів (дедукція та індукція, аналіз та синтез, узагальнення тощо). Водночас принципи (історизму, сходження від абстрактного до конкретного, єдності логічного й історичного, конкретного та абстрактного тощо), що зазвичай формуються на рівні методів чи методологічних підходів (філософських і загальнонаукових, але не окремо наукових), завдяки своєму імперативному характеру мають забезпечувати концептуальність дослідження [196, с. 6–7].

«Методологія» (грец. *μεθολογία* — вчення про метод) являє собою сукупність методів дослідження, що застосовуються в будь-якій науковій діяльності відповідно до специфіки об'єкта її пізнання [23, с. 191], у зв'язку із чим правильно обрана методологія дослідження кримінально-правової та кримінологічної характеристики дезертирства в Україні не лише створює ефективні умови для наукового пізнання, а і є надзвичайно необхідним елементом наукового пошуку, спрямованого на подальше вдосконалення аналізованого інституту.

І. Г. Богатирьов методологію тлумачить як інтегральне явище, що поєднує низку компонентів: світогляд і фундаментальні загальнотеоретичні концепції, загальні філософські закони та категорії, загальнонаукові та спеціально-наукові методи [10, с. 8].

Водночас Г. В. Гребеньков та Є. С. Назимко методологію розглядають як вчення про метод наукового пізнання та практичного перетворення дійсності. Найважливіше завдання методології поіменовані вчені вбачають у вивченні закономірностей розвитку засобів і прийомів дослідження, їх взаємного впливу, диференціації та субординації [38, с. 22–25].

М. С. Кельман під методологію розуміє складний соціокультурний феномен, у якому яскраво відображається специфіка пізнавального дискурсу сучасності. Вона виходить за межі наукового пізнання, мислєдїяльнїсно обїймаючи увесь соціокультурний світ у його мультипроблемності, багатопредметності, конкретно-їсторичному часописї [74, с. 32].

В. В. Шаблистий методологію розглядає як теорїю людської дїяльностї — дїяльнїсть пізнання, мислення, а точнїше, уся дїяльнїсть людства, яка включає не лише власне пізнання, а й виробництво [231, с. 6].

Цїлком слухною вважаємо позицїю вїтчизняного вченого О. М. Джужи, яка полягає в тому, що в основї методологїї дослідження лежать закони й категорїї дїалектики, як бази загальнонаукових та спеціальних методів (соціологїчних, статистичних, психологїчних тощо) [98, с. 11].

Пїдтримуючи наукову позицїю М. І. Панова щодо того, що цїннїсть та унїкальнїсть кожної дослідницької роботи в тїй чи іншїй сферї залежать вїд правильного вибору конкретних методів наукових досліджень, з'ясування їх сутностї та значення [132, с. 25], методологію кримінально-правової та кримінологїчної характеристики дезертирства в Україні ми розглядали як основоположнї принципи, ідеї й методи наукового пізнання, що в сукупностї застосовують при вивченнї конкретних проблем.

За справедливим твердженням П. С. Прибутько, Н. В. Заяць, Г. І. Лук'янець, методологїя наукових досліджень виконує такі функцїї: визначає способи здобуття наукових знань, що вїдображають динамїку процесів і явищ; передбачає особливий шлях досягнення науково-дослїдної мети; забезпечує всебїчнїсть отримання інформацїї щодо процесів чи явищ, що вивчаються; сприяє введенню до наукового пізнання нової інформацїї та її систематизацїї; забезпечує збагачення, уточнення та систематизацїю понять і термїнів у науцї [146, с. 11–12]. Вищою формою пізнання завжди виступає наукове знання, що є результатом вїдповїдного наукового дослідження, що вїдрїзняється вїд інших форм пізнання своїми якїсними ознаками, а саме: завжди є цїлеспрямованим, системним, контрольованим,

визначає (або підтверджує) певні закономірності та завжди має методичне забезпечення [55, с. 96–97].

Розроблення методології кримінально-правової та кримінологічної характеристики дезертирства в Україні надає змогу на належному науково-методологічному рівні здійснювати комплексне та системне дослідження, а також створює передумови для розв'язання поставлених завдань, вирішення яких, за нашим глибоким переконанням, потребує формулювання цілісної методології, метою якої є опанування таких методів пізнання, що надають змогу розкрити зміст кримінально-правової та кримінологічної характеристики дезертирства в Україні. У зв'язку із цим ми використали певні методологічні елементи, що допомогли забезпечити програму, цілі й завдання наукового пошуку, на підставі чого вважаємо слушною позицію М. С. Кельмана стосовно того, що методологія має включати в себе науку, шлях до неї та спосіб використання цих шляхів з метою встановлення істинності й правильності пізнання [73, с. 7].

Провідними ознаками методології в науковому пізнанні, на думку вітчизняної вченої В. С. Батиргарєєвої, є:

- а) фундаментальність, оскільки питання методологічного плану порушуються щоразу в процесі проведення будь-якого кримінологічного дослідження;
- б) інтегративність, що виявляється в тому, що методологічне знання складається з концептуальної та процедурної підстав;
- в) її керівний характер, тому що вона спрямовує весь перебіг наукового дослідження [8, с. 80–81].

Формулювання методологічних засад необхідно визнати як процес становлення нового знання про те чи інше правове явище, що в контексті нашого дослідження являє собою систему знань, завдяки яким відбуваються аналіз та узагальнення фактів, що мають як наукове, так і практичне значення й потребує комплексного підходу до осмислення його причин та умов, необхідних для визначення тих криміногенних факторів, від яких залежать географія, стан, динаміка, кількісні і якісні показники вчинення дезертирства в Україні.

За справедливим твердженням Н. С. Юзікової, саме комплексний підхід до пізнання того чи іншого явища із застосуванням різних методів дослідження дає можливість побудувати загальну стратегію дослідження

й інтегрувати його результати, встановити відповідні норми, критерії та форми пізнання, що покликані унеможливити суб'єктивність і логічну непослідовність самого процесу пізнання та його результатів [236, с. 416]. Підтримуючи позицію поіменованої вченої, застосування комплексного підходу в нашому дослідженні не виключає використання й інших підходів.

Проведений системно-структурований аналіз дезертирства засвідчив, що важливе місце при визначенні його кримінально-правової та кримінологічної характеристики в структурі військових кримінальних правопорушень, відводиться статистичному методу, який нами застосований при опрацюванні інформації щодо стану й тенденції вчинення дезертирства в Україні та наданні характеристики особистості дезертира, а також методу особистих спостережень. Саме ці підходи, за твердженням М. Д. Кузьменко, дають змогу ширше, на науковому рівні дослідити детермінізм формування такого важливого елемента кримінально-правової та кримінологічної характеристики, як особа та суб'єкт кримінального правопорушення. А оскільки психологія — наука про закономірності розвитку й функціонування психіки як особливої форми життєдіяльності, то її важливим елементом можна назвати саме особу суб'єкта кримінального правопорушення, без якого не можна дати науково обґрунтовану характеристику будь-якої протиправної поведінки [101, с. 26].

Під час надання кримінально-правової та кримінологічної характеристики дезертирства в Україні було враховано й об'єктивний підхід, що передбачає необхідність удосконалення процесу запобігання дезертирству, у зв'язку із чим ми підтримуємо позицію Ю. О. Новосад про те, що методологічною основою будь-якого дослідження є, по-перше, загальнофілософська методологія (основні принципи, закони та категорії діалектики); по-друге, системний підхід, який є проявом діалектичного методу, тому є загальнонауковою методологією дослідження, що опосередковує застосування діалектики до всієї галузі знань і вживаної в усіх сферах науки, техніки та управління [123, с. 35].

Важливе значення для обраної нами методології наукового пізнання мають методи, що виступають засобами розкриття та систематизації змісту предмета кримінально-правової й кримінологічної характеристики дезертирства в Україні. Проте, як показав аналіз вітчизняних і зарубіжних наукових джерел, у своїй більшості зарубіжні вчені не відтворюють

власної методології дослідження, а лише піддають практичному аналізу вже існуючу, що в кінцевому результаті зводиться до традиційного переліку загальнонаукових методів пізнання як універсальних.

Ми підтримуємо О. О. Житного щодо того, що основне завдання наукових досліджень, предметом яких є зарубіжне законодавство чи право іноземних держав, полягає в порівнянні різних національних правових систем та виявленні відповідного позитивного чи негативного досвіду [52, с. 11].

Вивчаючи зарубіжний досвід запобігання дезертирству, ми приділили значну увагу виокремленню його кращих практик, однак при цьому варто зауважити, що при застосуванні порівняльно-правового методу в дослідженні кримінально-правової та кримінологічної характеристики дезертирства в Україні не варто ставити за мету цілковиту імплементацію зарубіжного досвіду, оскільки подібні запозичення можливі, насамперед, лише з урахуванням як усієї сукупності політичних соціальних та релігійних відносин у державі, так і специфіки функціонування ЗСУ та інших військових формувань (докладно описано в підрозділі 1.3 «Зарубіжний досвід запобігання дезертирству»).

Застосування в сукупності з іншими методами наукового дослідження порівняльно-правового методу надало нам змогу проаналізувати зарубіжний досвід запобігання дезертирству та встановити основні напрями вдосконалення вітчизняного законодавства, які перебувають у прямому взаємозв'язку зі змістом сучасних державних стратегій у сфері запобігання військовій злочинності.

Раціональність проведеного нами порівняльно-правового дослідження та його методологічної імплементації реалізовано через використання методів статистичного аналізу 246 судових справ загальних судів у Дніпропетровській, Житомирській, Київській, Одеській, Миколаївській, Харківській та Херсонській областях за період з 2017–2022 рр.; результатів анкетування 186 військовослужбовців Збройних Сил України й 82 працівників ДБР і Спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері, що в своїй сукупності дало можливість підтвердити визначені гіпотези і сформулювати відповідні висновки й пропозиції щодо вдосконалення норм чинного законодавства та практики його застосування, з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду запобігання дезертирству.

Застосування вказаного вище методу та отримання відповідних результатів було б неможливим без використання й інших методів наукового пізнання, зокрема історико-правового, який було використано при дослідженні генезису становлення та розвитку кримінально-правового забезпечення запобігання дезертирству в Україні. Саме історичний (генетичний) метод, за справедливим твердженням академіка В. Я. Тація, полягає в аналізі того чи іншого явища (норми, інституту тощо) у його історичному розвитку. Водночас при застосуванні цього методу варто уникати невинуватого «осучаснення» при аналізі норм попередніх історичних етапів без урахування їх історично обумовленої специфіки, коли зміст цих норм оцінюється виключно з позиції їх відповідності положенням сучасної науки та законодавства [90, с. 25–26], у зв'язку із чим у нашому дослідженні, зокрема, поняття «злочин» у загальному його контексті застосовується до 1 липня 2020 р. [149], а після — «кримінальне правопорушення», як і поняття «злочинність» та «кримінальна протиправність» діяння тощо.

Таким чином, необхідною умовою застосування історико-правового методу, за нашим глибоким переконанням, є дотримання принципу єдності історичного та логічного.

Важливим у контексті нашого наукового пошуку стало використання методу емпіричного дослідження, за допомогою якого визначено необхідні напрями державної політики у сфері запобігання вчиненню дезертирства серед військових в Україні.

Емпіричною базою нашого наукового дослідження стали:

- а) офіційні статистичні дані щодо зареєстрованих військових кримінальних правопорушень загалом і дезертирства зокрема та результатів їх досудового розслідування;
- б) результати статистичного аналізу (дані, опубліковані в офіційних статистичних джерелах, державній звітності, відомчих бюлетенях Генеральної прокуратури України та органів судової влади);
- в) результати вивчення 246 судових справ загальних судів у Дніпропетровській, Житомирській, Київській, Одеській, Миколаївській, Харківській та Херсонській областях за період з 2017–2022 рр. й анкетування 186 військовослужбовців Збройних Сил України, 82 працівників ДБР і Спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері.

Окремо варто зауважити, що в системі методів дослідження кримінально-правової та кримінологічної характеристики дезертирства в Україні важливу роль відіграли й інші методи. Так, використання прогностичного методу наукового пізнання дозволило оцінити діяльність ДБР і відповідних спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері в запобіганні вчиненню дезертирства в Україні, а також передбачити ймовірні наслідки можливого внесення запропонованих нами змін до кримінально законодавства України.

Отже, використання вказаних у цій науковій розробці методів наукового пізнання кримінально-правової та кримінологічної характеристики дезертирства в Україні надало змогу реалізувати поставлені завдання й отримати відповідні наукові результати.

На підставі викладеного, підтримуючи наукову позицію О. М. Литвинова, вважаємо, що методологію кримінально-правової та кримінологічної характеристики дезертирства в Україні потрібно розглядати як багаторівневу систему, завдяки чому вона практично використовує весь методологічний арсенал предметної діяльності не лише в кримінальному, а й у кримінологічному плані, що надає змогу заглибитися в сутність досліджуваних явищ [99, с. 7], які відбуваються в ЗСУ та інших військових формуваннях, і успішно вирішувати проблемні питання, пов'язані із запобіганням вчиненню дезертирства в Україні.

Ми переконані, що правильно обрана методологія кримінально-правової й кримінологічної характеристики дезертирства в Україні створює не лише оптимальні та ефективні умови для пізнання змісту, об'єкта й предмета наукового дослідження, а і є необхідним елементом наукового пошуку актуальних питань та шляхів до вирішення.

1.4 Зарубіжний досвід запобігання дезертирству

Зміни в зовнішньому та внутрішньому безпековому середовищі України, пов'язані зі стримуванням і відсіччю збройної агресії РФ, активною фазою бойових дій та умовами воєнного стану, вимагають створення нової системи забезпечення національної безпеки й оборони

України, складовою якої залишається питання зміцнення законності, правопорядку та запобігання військовій злочинності.

Серйозну стурбованість сьогодні викликає статистика військових кримінальних правопорушень, зокрема, особливо стрімке зростання вчинення дезертирств є свідченням того, що система профілактичної роботи із запобігання порушенням військової дисципліни та підтримання правопорядку в ЗСУ та інших військових формуваннях не відповідає сучасним вимогам [1, с. 5], що стало приводом до нових наукових пошуків.

Враховуючи те, що питання запобігання дезертирству в Україні досліджено недостатньо, а також у зв'язку з давно назрілою необхідністю вдосконалення нормативно-правового регулювання запобігання його вчиненню, ми вирішили розглянути кримінологічний вектор цієї проблеми крізь призму аналізу зарубіжного досвіду.

Оцінюючи наявну воєнно-політичну ситуацію в Україні в контексті нашого дослідження, важливо вивчити, насамперед, зарубіжний досвід запобігання вчиненню дезертирств провідних країн світу, які безпосередньо брали участь у бойових діях та вирішенні військових конфліктів, зокрема США та країн-учасниць НАТО.

Свого часу американські засоби масової інформації повідомляли, що за час війни у В'єтнамі із збройних сил США дезертувало та було усунуто від служби понад 423 тис. осіб [9].

За офіційними та уточненими даними Пентагону, з моменту початку війни в Іраку в березні 2003 р. із збройних сил США дезертували щонайменше 8 тис. осіб. При цьому зазначено, що із Сухопутних військ втекли 4387 солдатів, з військово-морських сил — 3454 матроси, з військово-повітряних сил — 82 військовослужбовці. У морській піхоті не ведеться подібна щорічна статистика, але на кінець 2005 фінансового року налічувалося 1455 військовослужбовців, які вирішили таким чином розірвати свій контракт. У 2005 р. дезертири становили 0,24 % від 1,4 млн військовослужбовців, які одягли форму добровільно, підписавши контракт терміном від двох до шести років [121], що в половину менше, ніж в українській армії. Підставою до такого висновку стало те, що у 2014 р. у ЗСУ проходило військову службу 204 тис. військовослужбовців, із яких 1061 особа вчинила дезертирство. З урахуванням збільшення впродовж 2014–2022 рр. втричі як чисельності ЗСУ,

так і кількості скоєння дезертирств, можемо справедливо припустити, що в українській армії в середньому близько 0,5 % військовослужбовців вчиняють дезертирство.

Основною причиною вчинення дезертирства, за словами зарубіжних вчених, є морально-психологічні проблеми військовослужбовців.

Дослідження об'єктивних ознак вчинення дезертирства та аналіз результатів анкетних даних опитувань військовослужбовців надали змогу зробити висновок, що 96,4 % дезертирств вчинено військовослужбовцями із заздалегідь продуманим наміром і лише 3,6 % з раптовим. Основною причиною виникнення раптового наміру до вчинення дезертирства, за словами 86,2 % опитаних респондентів, стала отримана морально-психологічна травма, зазвичай пов'язана з участю в бойових діях [32, с. 189], результатом чого стає боягузтво (страх втратити життя, бути скаліченим чи потрапити в полон) та легкодухість.

Зокрема, за результатами опитування, можна відмітити такі показники:

- виразна форма страху у воїнів спостерігалася на рівні 90 % у бойовій обстановці, з них у 45 % наявні такі фізіологічні процеси, як блювання, небажане виділення сечі й калу;
- 30 % респондентів відзначили, що пік страху був перед боем, а у 35 % — під час бою;
- під час бою тільки 15 % особового складу вело вогонь по супротивнику, з урахуванням воїнів, які виявляють ініціативу під час бойових дій, такий відсоток може становити 25 %;
- у 10–25 % опитаних воїнів страх не проходив і після бою та переростав у бойову психічну травму;
- важливий вплив на боєздатність військовослужбовців має тривалість сну;
- зафіксовано стресові стани серед військовослужбовців.

Варто зауважити, що пік боєздатності підрозділу може припадати на 10–20 добу бойових дій, далі відбувається зниження боєздатності, а через 30–40 діб боїв підрозділ необхідно відводити на ротацію. Після 8–12 місяців участі у війні серед особового складу можуть виявлятися гострі невротичні стани та неможливості продовжити участь у бойових діях [220, с. 5].

Не викликає сумніву, що під час дій у суперечливій, екстремальній та военній обстановці саме морально-психологічна підготовка військово-

службовців набуває вирішального значення в забезпеченні підтримки на належному рівні їх боездатності й готовності до виконання поставлених завдань [32, с. 189].

У країнах НАТО термін «морально-психологічний стан» не набув свого чіткого визначення та єдиного розуміння, зокрема у Великій Британії морально-психологічний стан розуміють як «рівень впевненості людини і групи, або так званий дух оптимізму» [1, с. 58].

Системи морально-психологічного забезпечення в зарубіжних країнах і ЗСУ мають спільні та відмінні риси. У провідних арміях світу в її основу покладено «американську модель». Вважаємо, що в контексті нашого дослідження доцільним було б здійснити аналіз системи морально-психологічного забезпечення в ЗС США [32, с. 189].

У міністерстві оборони США вольові якості особового складу та морально-психологічну підготовку вважають основою сучасних та майбутніх військових операцій. Серед причин негативних тенденцій у цій сфері є довгострокове та масштабне задіяння збройних сил США в різноманітних миротворчих місіях і військових конфліктах з високим рівнем ризику для життя, відрядження в «гарячі точки», що стають причиною стресів, депресій та інших нервових розладів.

Одним із ключових показників низького морально-психологічного стану в американській армії вважають високий рівень вчинення дезертирств, чому сприяють передусім психологічні травми, отримані внаслідок участі в бойових діях, що підпадають під класифікацію «посттравматичного стресового розладу (синдрому)» (термін *posttraumatic stress disorder* (PTSD) введений у науковий обіг М. Horowitz, В. Dohrenwend у 1980 р.).

Симптоми військовотравматичного стресу:

- «психологічний захист» (психічна загальмованість, уникання будь-яких спогадів, амнезія удавана чи явна, асоціація з травмувальними подіями);
- «повернення» (страхи, нав'язливі спогади, кошмари, розлади сну, тривожність, втрата відчуття спокою і радості).

Diagnosical and Statistical Mannual of Mental Disorders (Американський національний діагностичний психіатричний стандарт) та *International Statistical Classification of Diseases, Injuries and Causes of Death — ICD-10* (Європейський діагностичний стандарт МКХ-10) визначають такий критерій

діагностики військовотравматичного синдрому: затяжна та/або відсунута реакція на стресогенну ситуацію чи подію катастрофічного чи загрозливого характеру, яка може зумовити дистрес майже в кожній людині [32, с. 191].

На думку американських військових фахівців, високий морально-психологічний стан відрізняється такими основними якостями, як бойовий дух, дисципліна, почуття власної гідності та честі, самовладання, воля до перемоги, відданість обов'язку й військовій службі, чесність, почуття офіцерської та солдатської честі тощо.

Негативний вплив на морально-психологічний стан військовослужбовців можуть мати такі фактори, як:

- підвищений інтерес до матеріального стимулювання;
- переоцінка власних сил;
- зневага до ворога;
- наявність расових упереджень до товаришів по службі;
- втрата ініціативи в ході бою;
- залежність від комфорту;
- кар'єризм;
- напруженість у взаєминах;
- прояв крайніх форм індивідуалізму;
- відчуженість;
- зловживання алкоголем та/або наркотиками;
- фізичні та психологічні навантаження, що переносяться військовими під час військових операцій тощо [107, с. 58].

Основний негативний вплив на морально-психологічний стан військовослужбовців здійснює психічне перенапруження, яке, у свою чергу, є основною причиною вчинення дезертирства.

За твердженням Г. О. Гозуватенко, динаміка переживання травматичної ситуації включає чотири етапи:

- фаза заперечення або шоку, який, як правило, є найбільш тривалим і настає відразу після дії травматичного фактора, коли військовослужбовець не може прийняти подію на емоційному рівні, а психіка захищається від руйнівної дії травматичної ситуації;
- фаза агресії та провини характеризується своєю поступовістю в процесі переживання того, що сталося, у результаті чого військовослужбовець намагається звинувачувати в цьому тих, хто прямо

або опосередковано причетний до події. Потім він направляє агресію на самого себе й відчуває інтенсивне почуття провини;

- фаза депресії, яка настає після того, як військовослужбовець усвідомлює, що обставини сильніші за нього, у результаті чого настає депресія, що супроводжується почуттями безпорадності, самотності, власної непотрібності, втратою сенсу життя, відсутністю альтернативних виходів із ситуації;
- фаза зцілення, для якої характерним є повне (свідоме та емоційне) прийняття свого минулого й набуття нового сенсу життя [32, с. 191–192].

Згідно з інформацією Центру безпеки США після другої чи третьої відправки до Іраку або Афганістану, близько 20 % американських військовослужбовців, що повернулися з району військових операцій, мали різні психічні розлади, при цьому значну їх частку становили особи з посттравматичним синдромом [1, с. 59], приблизна ситуація спостерігалася з перших днів АТО й в Українській армії, де в першій хвилі мобілізації кількість дезертирів становила майже 30 % [53], у зв'язку із чим питання морально-психологічного забезпечення особового складу ЗС стало посідати ключове місце в системі складових забезпечення бойової готовності та правопорядку військовослужбовців.

Аналіз досліджень, проведених за результатами військових операцій ЗС США та країн Південно-Східної та Східної Європі, надають підстави стверджувати, що в міжнародному досвіді психосоціальної роботи з постраждалими унаслідок збройних конфліктів застосовують: короткострокові інтервенції, орієнтовані на надання допсихосоціальної допомоги (екстрене психотерапевтичне втручання) та довгострокові втручання, орієнтовані на відновлення ресурсів особистості військовослужбовця, його психофізіологічних можливостей та зв'язків з оточенням [32, с. 192].

Як свідчить зарубіжна практика, на морально-психологічний стан більшості військовослужбовців позитивно впливають такі чинники, як: повага до збройних сил своєї країни та військових традицій; високий рівень особистої професійної підготовки та психологічної боєготовності; беззастережна впевненість у якості зброї [32, с. 190], військово побратимство тощо.

Досліджуючи зарубіжний досвід морально-психологічного забезпечення особового складу ЗС, науковці стверджують, що воно гармонійно

сприяє підвищенню емоційних і бойових якостей військовослужбовців, необхідних для ефективного виконання відповідних службових завдань під час військових збройних конфліктів у складних соціально-політичних та інформаційно-психологічних обставинах [32, с. 191].

За даними зарубіжного військового огляду, військово-політичне керівництво вважає підтримку морально-психологічного стану особового складу ЗС одним із пріоритетних напрямів у сфері забезпечення національної безпеки, що пов'язано, насамперед, із його прагненням до зниження впливу різноманітних негативних факторів на психічно-емоційний стан військовослужбовців з метою підвищення їх готовності до виконання бойових завдань [1, с. 62].

Аналіз системи забезпечення відповідного морально-психологічного стану особового складу ЗС країн — членів НАТО надав змогу виділити основні його характерні особливості, а саме наявність:

- відповідного законодавчого забезпечення;
- високорозвиненого апарату ЗС з розгалуженою та суворо підпорядкованою структурою відповідних органів та служб;
- значного матеріального та фінансового забезпечення органів управління морально-психологічною підготовкою особового складу ЗС;
- висококваліфікованого кадрового персоналу органів управління морально-психологічною підготовкою особового складу ЗС;
- чітко визначених теоретико-методологічних засад морально-психологічної підготовки особового складу ЗС;
- комплексного підходу у вирішенні завдань із забезпечення морально-психологічної підготовки особового складу ЗС.

Вивчення зарубіжного досвіду запобігання дезертирству дало змогу виокремити певні позитивні підходи до організації психосоціальної роботи з військовослужбовцями, які беруть участь у бойових діях.

Так, наприклад, у ЗС США створено відділи охорони психічного здоров'я (рівень дивізії та бригади). Склад відділу охорони психічного здоров'я очолює психіатр, штат — офіцери з охорони психічного здоров'я (соціальні працівники чи ліцензовані психологи) з відповідним рівнем спеціалізованої освіти та щонайменше однорічним досвідом роботи у медичних закладах). Функціонування цих відділів передбачає запровадження тренінгів та навчальних програм для військовослужбовців у період

ротації [32, с. 192], після виконання бойових завдань. Однією з таких навчальних програм є “Battlemind” («Військовий розум»), адаптована в Канаді, Великобританії та Австралії, яка передбачає комплексне тренування військовослужбовців з орієнтацією на відновлення нормального функціонування їх психіки.

Програму “The Post Deployment Health Assessment” (PDHA), яка була реалізована після війни у Перській затоці (1990–1991 рр.), у 2005 р. було об’єднано з програмою “Post-Deployment Health Re-Assessment” (Програма повторного оцінювання здоров’я після проходження служби PDHRA) [32, с. 192], що дало змогу реально оцінити готовність військовослужбовців до виконання бойових завдань чи участі в бойових діях.

Іншою позитивною складовою формування й підтримки відповідного морально-психологічного стану ЗС та зміцнення психологічної стійкості військовослужбовців у США й країнах — членах НАТО є служба капеланів. Функція капеланів у ЗС — виконання ролі радників та консультантів командирів військових частин і підрозділів із питань релігії та морально-психологічної підготовки особового складу, допомога у вихованні військовослужбовців, ґрунтуючись на морально-етичних і гуманістичних принципах [1, с. 62].

На відміну від країн НАТО, у ЗСУ до 2014 р. питаннями виховної й морально-психологічної роботи з військовослужбовцями завжди займалися командири підрозділів і їх заступники з виховної роботи, психологи, функцію яких у більшості випадків, як би це прикро сьогодні не звучало, також виконують командири підрозділів і їх заступники.

Інститут «військового капеланства» після проголошення Україною незалежності, на відміну від інших країн, не набув своєї популярності, по-перше, через усталені в суспільстві радянські погляди; по-друге, встановлену Законом України «Про Збройні Сили України» від 6 грудня 1991 р. № 1934-XII заборону щодо діяльності будь-яких політичних партій і рухів у ЗСУ (ст. 11 Закону) [160].

Першим кроком на шляху зародження військового капеланства в ЗСУ стало затвердження 5 березня 1992 р. МО України «Концепції Соціально-психологічної служби ЗСУ», яка мала «забезпечувати дружні взаємовідносини усіх релігійних конфесій, церков, організацій, рівні можливості для їх самореалізації та задоволення потреб, справедливе до них ставлення,

самоутвердження і розвиток особистості кожного військовика, службовця і робітника» [28, с. 65]. Наступним було створення в 1994 р. як дорадчого органу міжцерковної ради з питань душпастирської роботи у збройних формуваннях України, до складу якої увійшли представники п'яти церков: УПЦ, УПЦ КП, УАПЦ, УГКЦ та «Церкви адвентистів сьомого дня», але через значну їх конфліктність між собою консолідованої співпраці так і не відбулося [83].

І лише через десять років, військово-церковне співробітництво відновило свою діяльність, приводом чого стала директива Міністра оборони України «Про впорядкування питань задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України» від 21 квітня 2006 р. № Д-25 [153].

Уповноважені представники Церков та релігійних організацій України, які відповідальні за співпрацю зі збройними силами України, 10 листопада 2008 р. разом із Міністерством оборони України на спільному засіданні розглянули питання стосовно можливості активізації військово-релігійних взаємовідносин. Такі відносини, на думку учасників засідання, повинні реалізовуватися шляхом найбільш широкого використання потенціалу релігійних організацій та українських церков у сфері забезпечення конституційного права військовослужбовців на свободу совісті та віросповідання. За результатами засідання та з метою зміцнення обороноздатності України учасники підписали Меморандум про співпрацю у справах душпастирської опіки військовослужбовців Збройних Сил України, який передбачав поетапне впровадження у Збройні Сили України ефективної системи душпастирської опіки і створення інституту капеланства (військового духовенства) [110].

З метою забезпечення ефективнішої співпраці ЗСУ та релігійних організацій у процесі вироблення єдиних підходів до впровадження інституту військового капеланства, наказом МО України від 17 березня 2009 р. № 115 29 квітня 2009 року було створено Рада у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України [139].

У подальшому для поглиблення системної співпраці ЗСУ та церкви (релігійних організацій), удосконалення нормативно-правової бази, організаційної, наукової, освітньої та інших видів діяльності структурних підрозділів центрального апарату МО України та Генерального штабу ЗСУ, органів

військового управління у сфері задоволення релігійних потреб військовослужбовців ЗСУ наказом МО України від 22 квітня 2011 р. № 220 затверджено Концепцію душпастирської опіки у Збройних Силах України [83].

Незважаючи на довгий шлях свого становлення та розвитку, інститут військових капеланів в українській армії розпочав свою діяльність лише з початком військової агресії РФ проти України, на підставі розпорядження КМ України «Про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах, Національній гвардії та Державній прикордонній службі» від 2 липня 2014 р. № 677-р [169], у результаті чого разом з бійцями на передовій почали з'являтися священники різних українських конфесій, проте до переходу капеланів на штатні посади пройшло майже ще три роки.

Першим військовим формуванням, де було впроваджено інститут військових капеланів, стала Національна гвардія України (20 лютого 2017 р.) [211, с. 250].

Однак законодавчого закріплення інститут військових капеланів набув лише 30 листопада 2021 р. (до цього Верховна Рада України законопроекти про капеланську службу розглядала в 2014, 2015, 2019, 2020 та 2021 рр.), з прийняттям Закону України «Про Службу військового капеланства» № 1915-IX (Закон № 1915-IX), яким уперше в історії ЗСУ було законодавчо закріплено порядок регулювання відносин у сфері забезпеченні права на свободу світогляду та віросповідання військовослужбовців, а також визначено правові та організаційні засади і принципи діяльності служби військового капеланства [170].

Законом № 1915-IX закріплено, що служба військового капеланства призначена для організації заходів щодо задоволення духовно-релігійних потреб військовослужбовців та працівників ЗСУ, Національної гвардії України, інших військових формувань створених відповідно до законодавства України, Державної прикордонної служби України і членів їх сімей та утворюється як окрема їх структура, вид якої залежить від обсягу, характеру та складності заходів щодо задоволення духовно-релігійних потреб у структурних підрозділах Збройних Сил України.

Військовий капелан — особа, яка в установленому Законом порядку отримала мандат на право здійснення військової капеланської діяльності, уклала контракт на проходження військової служби на посаді особи офіцерського складу (виключно на посадах Служби військового

капеланства) та здійснює військову капеланську діяльність у підрозділах Збройних Сил України, Національної гвардії Національної гвардії України, інших військових формувань, створених відповідно до законодавства України, Державної прикордонної служби України на підставах та в порядку, передбачених цим Законом [170].

Інститут капеланів у ЗС США (створено у липні 1775 р. і представлений більше ніж 120 релігійними конфесіями) відіграє величезну роль у житті їх армії та флоту, будучи однією з найстаріших служб у американських збройних силах. Наразі в збройних силах США нараховується близько 2,5 тис. офіцерів-капеланів та 1,2 тис. капеланів резерву Національної гвардії США [1, с. 61–62].

На відміну від США, згідно з інформацією Центру морально-психологічного забезпечення ЗСУ, станом на грудень 2021 р. в українській армії офіційно працювало всього 102 капелани на посаді працівників — «військовий священник (капелан)», які не мали військових звань і належали до різних конфесій: Православна церква України, Українська греко-католицька церква, Українська православна церква (московського патріархату), Українська євангельська церква, Церква християн віри євангельської «Скинія» тощо» [239].

Незначна кількість в українській армії військових капеланів пояснюється встановленням жорстких вимог до набуття права на здійснення капеланської діяльності, відповідно до Закону № 1915-IX (Військовим капеланом може бути громадянин України, який є священнослужителем зареєстрованої в Україні релігійної організації та отримав від даної організації мандат на право здійснення військової капеланської діяльності. Обов'язковою вимогою для зайняття посади військового капелана є наявність вищої богословської освіти) [170], та значною бюрократичною процедурою набуття цього статусу.

Вивчаючи зарубіжний досвід запобігання дезертирству, ми приділили значну увагу виокремленню його кращих практик, при цьому ми переконані, що інколи не варто ставити за мету цілковиту імплементацію зарубіжного досвіду, оскільки, як показало наше дослідження, подібні запозичення можливі лише з урахуванням як військово-політичної, соціальної та духовної спрямованості держави в цілому, так і специфіки функціонування ЗСУ та інших військових формувань зокрема.

Так, незважаючи на значний позитивний морально-психологічний вплив інституту військового капеланства на військовослужбовців як складової системи заходів морально-психологічного забезпечення запобігання дезертирству в Україні (89,6 % опитаних нами респондентів вважають службу військового капелана в армії потрібною та вкрай необхідною, 10,2 % байдуже ставляться до неї, з них 9,2 % не вірять у Бога) (Додаток В), проведене нами дослідження процесу становлення та розвитку інституту військового капеланства в Україні показало, що основною проблемою в процесі його розвитку та реформування, особливо після 2014 р., стало значне релігійно-політичне протистояння найбільших церков країни.

Підтримуючи позицію Л. П. Непіпенко, варто зауважити, що трансформація державних і соціальних структур в умовах незалежності України, що спричинила докорінну зміну державно-церковних відносин, супроводжувалася зміною попередньої світоглядно-ціннісної парадигми, у межах якої проблему військового духовенства або ігнорували, або фальсифікували. Динаміка еволюції капеланства свідчить про взаємозв'язок між демократизацією українського суспільства після здобуття незалежності та розвитком військової капеланської діяльності, введенням служби військового капеланства. Розвиток військово-релігійних відносин відбувався на тлі одночасного становлення ЗСУ під впливом зміни характеру російсько-українських відносин [119, с. 131]. Необхідність досягнення консенсусу в практичних питаннях душпастирської опіки між різними конфесіями, церквами, деномінаціями, напрямками й толками у віросповіданнях, що функціонують в сучасній Україні, в умовах воєнного стану унеможлиблюється в результаті деструктивного впливу антиукраїнської та антидержавницької позиції УПЦ (МП) на розвиток військово-релігійних відносин [119, с. 134]. При цьому УПЦ МП «не засудила російську агресію проти України, не визнала рф державою-агресором і не відмежувалася від позиції РПЦ, створюючи ризики не тільки використання своєї мережі для просування ідеології “русского мира”» [29, с. 176].

Усе це стало основною причиною зупинення розвитку інституту військового капелана як одного з основних складників у системі заходів морально-психологічного забезпечення запобігання дезертирству

в Україні, що призводить до вкрай негативних наслідків, особливо в період воєнного стану.

За справедливою позицією МО США, морально-психологічна підготовка та вольові якості особового складу ЗС є основою сучасних і майбутніх військових операцій, успіх яких залежить не лише від застосування високотехнологічної зброї, але й значною мірою від поведінки військовослужбовця та його психологічної налаштованості [1, с. 62].

Підтримуючи позицію Г. О. Гозуватенко, ми переконані, що ефективності морально-психологічного забезпечення військовослужбовців у ході виконання поставлених завдань досягають, передусім, своєчасною постановкою завдань та організацією морально-психологічного забезпечення; постійним аналізом і прогнозуванням розвитку морально-психологічної обстановки, якісним плануванням та проведенням розвитку морально-психологічної обстановки, визначенням їх найефективніших форм і способів; безпосередньою організаторською діяльністю з метою формування у військовослужбовців високої морально-психологічної стійкості та активності; підтриманням постійної взаємодії органів виховної роботи з відповідними штабами та іншими органами управління щодо організації морально-психологічного забезпечення його стійким і безперервним управлінням [32, с. 191].

Будучи комплексом міжнародно-правових, соціально-політичних, психологічних, організаційних та інших заходів, морально-психологічне забезпечення має бути спрямоване на морально-психологічну підготовку військовослужбовців до виконання поставлених завдань, особливо в умовах бойових дій, і підтримку на належному рівні їх національно-патріотичної, морально-психологічної, емоційно-вольової та духовної налаштованості, мотиваційної й функціональної готовності, фахової здатності, у зв'язку із чим для уникнення дестабілізуючого впливу на військовослужбовців як однієї з основних складових при вчиненні дезертирства з боку релігійних організацій, що ведуть активну проросійську діяльність, у період воєнного стану, вважаємо за необхідне заборонити (обмежити) на території та в місцях дислокації військових частин і підрозділів ЗСУ та інших військових формувань діяльність релігійних організацій, центральне управління яких перебуває на території країни-агресора.

Висновки до першого розділу

Результати вивчення теоретико-методологічних засад дослідження дезертирства надали можливість зробити такі висновки:

1. Вивчення генезису кримінально-правового забезпечення запобігання дезертирству в Україні надало можливість встановити, що дезертирство в сучасному його правовому розумінні набуло свого першого нормативного закріплення в збірнику законів Київської Русі «Руська Правда». До другої половини ХХ ст. його розглядали як втечу військово-службовця зі служби, найпоширенішим покаранням за вчинення якої була смертна кара.

З прийняттям 25 грудня 1958 р. ВР СРСР Закону «Про кримінальну відповідальність за військові злочини» вперше в законодавчий обіг було введено поняття «дезертирство», тобто «самовільне залишення військової частини або місця служби з метою ухилитися від військової служби, а також нез'явлення з тією самою метою на службу у разі призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу», яке набуло свого аналогічного законодавчого закріплення в ст. 241 КК УРСР 1960 р.

Кримінальним кодексом України від 5 квітня 2001 р. розширено суб'єктний склад дезертирства у зв'язку з відсутністю в диспозиції ст. 408 КК України словосполучення «військовослужбовцем строкової служби» та доповнено її зміст словом «самовільне», в іншій частині дезертирство набуло аналогічного до попередньої норми законодавчого змісту.

2. Аналіз стану наукового дослідження засвідчив недостатність осмислення проблем, пов'язаних із дезертирством в Україні, а особливо в умовах воєнного стану.

3. Методологія досліджуваного інституту є багаторівневою системою, яка використовує практично увесь методологічний арсенал кримінально-правової та кримінологічної науки.

4. Аналіз зарубіжного досвіду запобігання дезертирству дав змогу виокремити ряд позитивних підходів до організації психосоціальної роботи з військовослужбовцями, які беруть участь у бойових діях, особливо в період воєнного стану, як складової їх морально-психологічного забезпечення, спрямованого на запобігання вчиненню дезертирства.

За результатами дослідження встановлено, що забезпечення підтримки на належному рівні морально-психологічного стану військовослужбовців повинно посідати ключове місце в системі заходів протидії вчиненню дезертирства як складової національної безпеки, що можливо, насамперед, шляхом зниження впливу дестабілізуючих факторів на психіко-емоційний стан військовослужбовців і тим самим сприяння підвищенню їх готовності до виконання поставлених завдань.

Проведений аналіз зарубіжного досвіду морально-психологічного забезпечення військовослужбовців у ЗС, з одного боку, довів високу ефективність діяльності інституту військового капеланства як основного складника системи заходів протидії вчиненню дезертирства, а з іншого — показав, що розвиток військово-релігійних відносин на тлі деструктивного впливу антиукраїнської позиції УПЦ (МП) в умовах воєнного стану унеможливило реалізацію цього інституту повною мірою.

РОЗДІЛ 2

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕЗЕРТИРСТВА В УКРАЇНІ

2.1 Об'єкт дезертирства

Як свого часу зазначав український вчений-правознавець В. Я. Тацій, незважаючи на те, що в теорії кримінального права існує чимало наукових поглядів щодо визначення об'єкта кримінального правопорушення, більшість з яких є досить переконливими під час дослідження конкретного його виду, до сьогодні ще так і не вдалося створити досконалої теорії [209, с. 37] цього кримінально-правового інституту.

Об'єкт кримінального правопорушення продовжує залишатися в центрі уваги дослідників, незважаючи на те, що йому присвячено достатню кількість наукових публікацій [209, с. 24–25]. За справедливим твердженням М. Й. Коржанського, спроби правильного визначення об'єкта кримінального правопорушення мають позитивне значення; це поглиблює, розвиває й удосконалює його поняття, функції, роль і значення, у зв'язку з чим слід уникати хибних думок та допущення відповідних помилок [84, с. 26].

Кожне суспільно небезпечне кримінально каране посягання спрямоване проти певного об'єкта, а тому заподіює йому шкоду чи уможливорює заподіяння такої шкоди. З цієї причини кримінальне правопорушення є неможливим без нього. У зв'язку з цим слід відзначити, що тільки об'єкт дає можливість зрозуміти й розкрити соціальну сутність кримінального правопорушення, встановити його суспільно небезпечні наслідки,

допомагає правильно кваліфікувати діяння, відмежувати від інших схожих суспільно небезпечних посягань [65, с. 125].

У теорії кримінального права завжди існували різні точки зору щодо визначення об'єкта кримінального правопорушення.

Більшість вітчизняних учених, особливо радянського періоду, до визначення об'єкта кримінального правопорушення, підходили через охоронювані кримінальним законодавством суспільні відносини, що, за слушним твердженням С. Б. Гавриша, пояснювалось наявною політичною складовою цієї категорії: кримінально-протиправний результат оцінювався насамперед крізь призму панівних відносин, заподіяну шкоду соціальним та політичним інститутам, суспільству в цілому [30, с. 21]; злочином визнавалося «передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), що посягає на суспільний лад України, його політичну і економічну системи, власність, особу, політичні, трудові, майнові та інші права і свободи громадян, а так само інше передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння, яке посягає на правопорядок» [93].

Концепція суспільних відносин як об'єкт кримінального правопорушення наявна і в чинному кримінальному законодавстві України. Зокрема, у ст. 11 КК України закріплено, що «кримінальним правопорушенням є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення» [93]. Це положення, за твердженням А. М. Бабенко, прямо вказує на те, що кримінальне правопорушення є небезпечним для суспільства та його структурних елементів, таких як населення, територія та ін., а також посягає на суспільні відносини, які охороняє кримінальний закон [5, с. 85] та які являють собою певні зв'язки між людьми (суб'єктами відносин), що утворюються в процесі сумісної матеріальної і духовної діяльності на підставі певного засобу виробництва [208, с. 184]. Враховуючи вищесказане, можемо зробити висновок, що шкода, спричинена в результаті вчинення кримінального правопорушення, заподіюється не суспільству в цілому, а певному його осередку, і, як результат, завдає відповідної шкоди суспільним відносинам.

О. М. Кривуля, вивчаючи суспільні відносини як об'єкт злочину, справедливо зауважує, що на сьогодні відсутні будь-які підстави для визначення об'єкта кримінального правопорушення через таку категорію,

як суспільні відносини, обґрунтовуючи свою позицію тим, що в кримінально-протиправному діянні окремих суб'єктів відсутня небезпека для суспільних відносин, а тому вони не можуть бути об'єктами кримінальних правопорушень [86, с. 71, 74]. С. Я. Лихова та Н. О. Гуторова, уточнюючи вищевказану позицію, вказують на те, що об'єктом кримінально-протиправного посягання, тобто тим, що деформується, змінюється або навіть знищується внаслідок вчинення кримінального правопорушення, є не суспільні відносини в цілому, а такий їх різновид, як правові відносини [106, с. 27]. У зв'язку з цим існує необхідність кардинального переосмислення змісту об'єкта кримінального правопорушення шляхом трансформації суспільних відносин у правові відносини, які в сучасному цивілізованому суспільстві посідають центральне місце з-поміж інших суспільних відносин [41, с. 63].

Визначаючи зміст об'єкта кримінального правопорушення, окремі вчені зауважують, що його становлять ті суспільні відносини, ті соціальні цінності, на які посягає винний [41, с. 31–32].

Соціальні цінності як об'єкт кримінального правопорушення розглядав В. Р. Мойсик, який зазначав, що складовою соціальних цінностей в окремих випадках можуть виступати соціальні зв'язки, які охороняє кримінальний закон і проти яких спрямоване кримінально-протиправне діяння, що може заподіяти або заподіє їм шкоду [113, с. 34–35]. За слушним уточненням Н. Д. Квасневської, кримінальний закон бере під свою охорону лише найважливіші соціальні цінності, лише ті, що мають істотне значення для людини (людей), суспільства, держави [72, с. 69].

На думку С. Б. Гавриша, об'єктом будь-якого кримінального правопорушення є не суспільні відносини, а визначена об'єктивна правова благо-цінність, яку охороняє кримінальний закон [31, с. 13].

Правове благо як об'єкт кримінального правопорушення свого часу пропонував розглядати В. М. Трубніков, обґрунтовано критикуючи суспільні відносини як об'єкт такого правопорушення. Суспільні відносини є не стійкою категорією, а тому вона, як і будь-яка інша філософська категорія, не може бути покладена в основу визначення об'єкта кримінального правопорушення, у зв'язку з чим названий вчений пропонував розглядати об'єкт кримінального правопорушення у двох площинах — як нормативно-правову категорію (адже кримінальне правопорушення,

перш за все, порушує норму кримінального права) та як благо, яке ця норма захищає [31, с. 9].

Об'єкт кримінального правопорушення може бути класифікований за різними підставами, але в теорії кримінального права найбільш поширеними є класифікація «по вертикалі» та «по горизонталі» [39, с. 192].

Для вітчизняної теорії кримінального права характерною є тричленна класифікація об'єкта кримінального правопорушення по вертикалі: загальний (сукупність суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом), родовий (група однорідних суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом), безпосередній (безпосередні суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом),

Загальним об'єктом кримінального правопорушення, у тому числі й злочину, передбаченого ст. 408 КК України — дезертирство, є встановлений порядок суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом від кримінально протиправних посягань [93].

Визначення загального об'єкта для нас не має науково-практичного значення при наданні кримінально-правової характеристики дезертирства в Україні.

У контексті нашого дослідження важливим елементом складу дезертирства є його родовий об'єкт.

Під родовим об'єктом кримінального правопорушення, як правило, розуміють об'єкт, що охоплює «певне коло тотожних чи однорідних за своєю соціальною й економічною сутністю суспільних відносин, які через це має охороняти єдиний комплекс взаємозалежних кримінально-правових норм» [88, с. 98].

Родовий об'єкт допомагає зрозуміти соціальну сутність кримінальних правопорушень, їх суспільно небезпечні наслідки, здійснити правильну кваліфікацію вчиненого діяння, а також сприяє проведенню відмежування від суміжних кримінальних правопорушень і суспільно небезпечних посягань на ті, чи інші суспільні відносини [65, с. 141].

За загальним твердженням більшості вітчизняних науковців, родовим об'єктом військових кримінальних правопорушень є встановлений законодавством України порядок несення або проходження військової служби.

З метою встановлення родового об'єкта дезертирства необхідним є з'ясування змісту термінів: «військова служба», «несення»

та «проходження» військової служби, що застосовуються при визначенні родового об'єкта військових кримінальних правопорушень.

Згідно зі ст. 2 ЗУ «Про військовий обов'язок і військову службу», військова служба є «державною службою особливого характеру, що полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаній із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності. Час проходження військової служби зараховується громадянам України до їх страхового стажу, стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби» [148].

Несення — це виконання певних обов'язків, доручень тощо [24, с. 862]. Порядок несення військової служби та обов'язки осіб, які залучаються до цього, визначають статuti ЗСУ, відповідні положення, інструкції, накази командирів і начальників. За справедливим твердженням М. І. Карпенка, суворе і точне дотримання кожним військовослужбовцем своїх обов'язків, зокрема під час несення бойового чергування, прикордонної, вартової, внутрішньої служби, патрулювання, є беззаперечною умовою успішного виконання завдань, які стоять перед відповідною службою, у зв'язку з чим порушення порядку несення спеціальних служб становить серйозну небезпеку для суспільства і може призвести до тяжких наслідків, а тому несення спеціальних служб у суворій відповідності із встановленим порядком є одним із найважливіших військових обов'язків [65, с. 138, 139]. За об'єктом порушених суспільних відносин, встановлених законодавством України в процесі несення військової служби, характерними є кримінальні правопорушення, закріплені, зокрема, ст. 418–421 КК України.

Проходження (дія за значенням проходити — іти, пересуватися кроками, крокувати.) *перех.* — пізнавати на власному досвіді, переживати що-небудь, виконувати певну роботу, завдання тощо. Зокрема, проходити військову службу [24, с. 1023].

Встановлений законодавством України порядок проходження військової служби охоплює іншу сферу військової служби, аніж її несення.

Проходження військової служби полягає у здійсненні військовослужбовцем професійної діяльності у відповідних військових формуваннях держави, пов'язаної із захистом Вітчизни [145, с. 97], та визначається

Конституцією України [81], законами України [148], положеннями про проходження військової служби різними категоріями військовослужбовців [163; 164], військовими статутами [154; 171], наказами та іншими актами начальників, Військовою присягою [172], які є обов'язковими для виконання всіма військовослужбовцями, оскільки суворе і точне дотримання такого порядку становить суть військової дисципліни і є необхідною умовою забезпечення боєздатності військових формувань [118, с. 444].

Законодавство України визначає, що «захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України» (ст. 65 Конституції України, ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про військовий обов'язок і військову службу») [81; 148].

Статтю 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» встановлено, що «військовий обов'язок устанавлюється з метою підготовки громадян України до захисту Вітчизни, забезпечення особовим складом Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення ..., посади в яких комплектуються військовослужбовцями» [148]. З-поміж іншого військовий обов'язок включає проходження військової служби [148].

Згідно з вимогами Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, військова дисципліна досягається шляхом «виховання високих бойових і морально-психологічних якостей військовослужбовців на національно-історичних традиціях українського народу та традиціях Збройних Сил України, патріотизму, свідомого ставлення до виконання військового обов'язку, вірності Військовій присязі; особистої відповідальності кожного військовослужбовця за дотримання Конституції та законів України, Військової присяги, виконання своїх обов'язків, вимог статутів Збройних Сил України; формування правової культури військовослужбовців; умілого поєднання повсякденної вимогливості командирів і начальників (далі — командири) до підлеглих без приниження їх особистої гідності, з дотриманням прав і свобод, постійної турботи про них та правильного застосування засобів переконання, примусу й громадського впливу колективу; зразкового виконання командирами військового обов'язку, їх справедливого ставлення до підлеглих; підтримання у військових з'єднаннях,

частинах (підрозділах), закладах та установах необхідних матеріально-побутових умов, статутного порядку; своєчасного і повного постачання військовослужбовців встановленими видами забезпечення; чіткої організації і повного залучення особового складу до бойового навчання» (ст. 3 Статуту) [154].

Військовослужбовець зобов'язаний «додержуватися Конституції та законів України, Військової присяги, неухильно виконувати вимоги статутів Збройних Сил України, накази командирів» (ст. 4 Статуту) [154].

Суворе дотримання порядку проходження служби є важливою умовою забезпечення боєздатності та бойової готовності ЗСУ та інших військових формувань.

За справедливим твердженням М. М. Сенька, проходження військової служби передбачає не тільки знаходження військовослужбовця на військовій службі протягом встановленого терміну та виконання ним своїх обов'язків, але й призначення на посаду, присвоєння військового звання, атестацію та інші обставини [190, с. 53].

На відміну від проходження військової служби, несення обов'язків військової служби регламентується відповідними військовими статутами та пов'язано з конкретними обов'язками військової служби (гарнізонної та вартової служби, бойової служби (бойові чергування), внутрішньої служби тощо) [128, с. 5], які він зобов'язаний виконувати.

Встановлений законодавством України порядок несення військової служби пов'язаний з виконанням військовослужбовцями покладених обов'язків, завдань, доручень тощо у процесі її проходження, у зв'язку з чим поняття несення військової служби є вужчим та розглядається як складова процесу проходження військової служби.

Враховуючи вищесказане, родовим об'єктом дезертирства є встановлений правовими нормами у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, що створені відповідно до законодавства, порядок проходження військової служби.

При наданні кримінально правової характеристики об'єкта дезертирства найбільше значення, як із наукової, так і з практичної точки зору, має безпосередній його об'єкт, що являє собою конкретні суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом і яким злочинном завдається відповідна шкода.

Ми погоджуємось із твердженням А. М. Ониськів з приводу того, що проходження військової служби має безпосередній зв'язок із конституційним обов'язком захисту Вітчизни (ст. 65 Конституції України) та за своєю суттю пов'язане з юридичними фактами, що визначають її початок і закінчення й залежать від виду військової служби [128, с. 5]. У зв'язку з цим безпосереднім об'єктом дезертирства, на нашу думку, слід вважати встановлений правовими нормами у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, що створені відповідно до законодавства, порядок перебування військовослужбовця на військовій службі як складовій загального порядку проходження військової служби.

Окремо, класифікуючи об'єкт дезертирства «за вертикаллю» ми підтримуємо позицію М. І. Карпенко, Т. Ю. Касько, М. І. Панова, С. О. Харитонова та ін., які наполягають на тому, що відносно військових кримінальних правопорушень, взагалі та дезертирства зокрема, характерним є виокремлення видового об'єкта посягання, пов'язаного з місцем перебування або виконання обов'язків військової служби.

У зв'язку з чим під видовим об'єктом дезертирства в Україні ми пропонуємо розуміти частину суспільних відносин проходження військової служби, посягання на яку передбачає недотримання або порушення військовослужбовцем Збройних Сил України та інших військових формувань приписів національного законодавства, відомчих нормативно-правових актів у військовій сфері та вимог військової дисципліни як складової частини військового правопорядку, яких військовослужбовці зобов'язуються неухильно та беззаперечно дотримуватись.

2.2 Об'єктивна сторона дезертирства

У теорії кримінального права об'єктивна сторона кримінального правопорушення, виступаючи об'єктивним проявом винуватості, являє собою зовнішній акт суспільно небезпечного посягання на об'єкт кримінально-правової охорони [245, с. 79] та характеризується єдиними для всіх складів ознаками: діяння (дія або бездіяльність), наслідок, причинний зв'язок

між діянням та наслідком, а також час, місце, спосіб, обстановка, знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення тощо.

Будучи елементом складу кримінального правопорушення, об'єктивна сторона, за нашим глибоким переконанням, має ряд специфічних щодо інших його елементів властивостей, а саме:

- є проявом суспільної небезпечності кримінального правопорушення;
- надає можливість з'ясувати зміст інших ознак елементів складу кримінального правопорушення;
- містить у собі ознаку, що є передумовою кримінальної відповідальності.

Підтримуємо позицію А. М. Терно стосовно того, що вивчення об'єктивної сторони кримінального правопорушення має важливе значення при наданні його кримінально-правової характеристики. Будучи явищем соціальної дійсності, в ознаках якого виявляється зовнішня сторона кримінального правопорушення, акт поведінки суб'єкта його вчинення, що виявляється в дії чи бездіяльності та вчиняється у певному місці, у певний час (проміжок часу), у певній обстановці, об'єктивна сторона у поєднанні з іншими елементами складу кримінального правопорушення визначає відповідний ступінь суспільної небезпеки вчиненого діяння, що, у свою чергу, впливає на характер і міру призначуваного винному покарання [210, с. 97].

У межах загального вчення про об'єктивну сторону кримінального правопорушення всі ознаки, які її характеризують, прийнято класифікувати на дві групи — основні (обов'язкові) і факультативні (додаткові). Основні ознаки — це ті, які притаманні кожному складу, описаному в Особливій частині кримінального закону, а факультативні — лише в окремих її видах, де вони впливають на ступінь суспільної небезпечності діяння. Поділ ознак об'єктивної сторони на обов'язкові й факультативні передбачається лише в рамках загального поняття об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Тому якщо факультативну ознаку законодавець включає в об'єктивну сторону основного або кваліфікованого складу кримінального правопорушення, то для цього складу кримінального правопорушення вона є обов'язковою [210, с. 98–99].

Особливість військових кримінальних правопорушень полягає в наявності специфічного змісту, зумовленого об'єктом посягання — правовими

нормами у ЗСУ та інших військових формуваннях, що створені відповідно до законодавства, що регулюють порядок несення або проходження військової служби.

На відміну від більшості військових кримінальних правопорушень, які за конструкцією об'єктивної сторони мають здебільшого матеріальний склад, що характеризується обов'язковою наявністю шкідливих наслідків, до обов'язкових ознак об'єктивної сторони у кримінальних правопорушеннях із формальним складом, прикладом яких є дезертирство, традиційно прийнято зараховувати наявність самого суспільно небезпечного діяння, безпосередньою основою якого є бойова готовність як основна складова воєнної безпеки держави.

Відповідно до ст. 11 КК України, «кримінальним правопорушенням є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення» [93].

Дія — це протиправна, свідома, вольова активна поведінка фізичної особи (вчинення певної дії за наявності обов'язку та можливості не вчиняти її), що завдає чи може завдати шкоди охоронюваним КК України відносинам.

Бездіяльність — це протиправна, свідома, вольова пасивна поведінка фізичної особи (не вчинення певної дії за наявності обов'язку та можливості її вчинити), що завдає чи може завдати шкоди відносинам, охоронюваним кримінальним законом [89, с. 118, 119, 122].

Об'єктивна сторона дезертирства являє собою зовнішній вияв суспільно небезпечного посягання військовослужбовців на встановлений правовими нормами у ЗСУ та інших військових формуваннях, що створені відповідно до законодавства, порядок проходження військової служби. Це кримінальне правопорушення може бути вчинене шляхом як дії (самовільне залишення військової частини або місця служби), так і бездіяльності (нез'явлення на службу у разі призначення, переведення, з відрадження, відпустки або з лікувального закладу).

Відповідно до п. 4. ст. 24 ЗУ «Про військовий обов'язок і військову службу», «військовослужбовці вважаються такими, що виконують обов'язки військової служби: на території військової частини або в іншому місці роботи (занять) протягом робочого (навчального) часу, включаючи перерви, встановлені розпорядком (розкладом занять); на шляху прямування на службу або зі служби, під час службових поїздок, повернення

до місця служби; поза військовою частиною, якщо перебування там відповідає обов'язкам військовослужбовця або його було направлено туди за наказом відповідного командира (начальника); під час виконання державних обов'язків, у тому числі у випадках, якщо ці обов'язки не були пов'язані з військовою службою; під час виконання обов'язку з порятунку людського життя, охорони державної власності, підтримання військової дисципліни та охорони правопорядку» [148].

Для встановлення основних ознак дій військовослужбовців у вигляді самовільного залишення військової частини або місця служби як складової об'єктивної сторони дезертирства важливе значення має з'ясування суті понять: «місце служби», «військова частина», «самовільне залишення військової частини або місця служби».

Досліджуючи сутність та зміст поняття «військова частина», слід зазначити, що ані чинне законодавство, ані відомчі нормативно-правові акти не містять обґрунтованого його визначення, а лише характеризують його за певними ознаками чи складовими. Так, Постановою Кабінету Міністрів України «Про порядок відчуження та реалізації військового майна Збройних Сил» № 1919 від 28 грудня 2000 р. визначено, що «військова частина — військова частина, заклад, установа, організація, які утримуються за рахунок коштів державного бюджету і входять до складу Збройних Сил» (п. 2 Постанови) [166]. У Положенні про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України, затвердженому Указом Президента України від 29 жовтня 2012 р. № 618/2012, поняття «військові частини» передбачає «органи військового управління, з'єднання, військові частини, військові навчальні заклади, установи та організації» (п. 5 Положення) [148]. Положенням про організацію квартирно-експлуатаційного забезпечення Збройних Сил України, затвердженим наказом Міністерства оборони України 3 липня 2013 р. № 448, встановлено, що військові частини — це військові частини, військові навчальні заклади, установи, організації ЗСУ (п. 1.2 Положення) [157]. Законом України «Про Службу військового капеланства» від 30 листопада 2021 р. № 1915-IX [170] визначено, що названа служба утворюється як окрема структура в «...органі військового управління, з'єднанні, військовій частині, військовому навчальному закладі, установі чи організації (далі — військова частина)» (ч. 2 ст. 4 Закону) [170].

Вказані визначення ми вважаємо досить абстрактними і такими, що не відповідають правовому змісту понять: «заклад», «установа» та «організація» з урахуванням притаманних їм характерних ознак.

Аналіз юридичної літератури дав підстави зробити висновок про відсутність однозначності думок щодо змісту досліджуваного поняття «військова частина».

Досить неконкретизоване та спірне тлумачення поняття «військова частина» пропонує О. І. Шкуропацький, який під військовою частиною розуміє «органи військового управління, з'єднання, частини, кораблі, військові навчальні заклади, установи та організації ЗСУ, які утримуються за рахунок коштів Державного бюджету України, ведуть відокремлене господарство, мають кошторис надходжень та видатків, рахунки в установах банків, печатку із зображенням Державного Герба України і своїм найменуванням» [235, с. 241].

В. Й. Кісель вважає, що військова частина являє собою «основну організаційно-самостійну одиницю Збройних Сил України, яка має своє дійсне та умовне найменування, фінансується з коштів Державного бюджету, веде самостійне господарство, має кошторис надходжень та видатків, рахунки в установах банків, печатки із зображенням Державного Герба України і своїм найменуванням, тобто наділена всіма ознаками, властивими юридичній особі» [75, с. 108].

Враховуючи проведений аналіз, до основних ознак притаманних військовій частині ЗСУ можемо зарахувати такі:

- 1) не є юридичною особою;
- 2) є структурним елементом ЗСУ;
- 3) має найменування, печатку із зображенням Державного Герба України, рахунки в банківських установах;
- 4) фінансується в основному за рахунок коштів Державного бюджету України;
- 5) для забезпечення своєї діяльності веде самостійне господарство.

На підставі вищесказаного пропонуємо таке визначення поняття «військова частина»: це структурний елемент Збройних Сил України, сформований на підставі наказу вищого штабу (командування), який утримуються в основному за рахунок коштів Державного бюджету України, має кошторис надходжень та видатків, печатку із зображенням Державного

Герба України та власним найменуванням, діяльність якого спрямована на захист суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності України з урахуванням особливостей завдань і функцій, визначених специфікою видів Збройних Сил України.

Територія військової частини при казарменому розташуванні визначається межами військового містечка, при табірному — межами табір-ного району, а в разі розміщення підрозділу окремо від своєї військової частини — межами розташування підрозділу.

Під час проходження військової служби військовослужбовці можуть перебувати поза межами розташування військової частини, проте це не означає що їхнє місцезнаходження не повинно бути обмежене місцем служби.

У науці кримінального права та практиці застосування зазвичай поняття «місце служби» ототожнюється з поняттям «військова частина», у якій військовослужбовець проходить військову службу. Проте з такою позицією ми не можемо погодитись у зв'язку з тим, що в деяких випадках, а особливо у період дії воєнного стану, військовослужбовці не знаходяться за місцем розташування військової частини (участь у бойових діях, військових операціях, навчаннях чи інших заходах, виконання завдань, здійснення господарських робіт поза розташуванням військової частини, перебування у звільненні, пересування з одного місця на інше тощо), у зв'язку з чим під місцем служби нами запропоновано розуміти місце, де військовослужбовець відповідно до наказу або дозволу командира (начальника) повинен протягом певного періоду часу проходити військову службу чи перебувати.

Пунктами 216–222 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України встановлено, порядок звільнення з розташування військової частини.

«Військовослужбовці строкової військової служби у вільний від занять та робіт час мають право вільно переміщатися по території військової частини, а під час звільнення — і в межах гарнізону. Військовослужбовці офіцерського, сержантського (старшинського) складу, які проходять службу за контрактом, що виїжджають за межі гарнізону, письмово повідомляють про це командира військової частини. Виїзд військовослужбовців строкової військової служби за межі гарнізону (за винятком випадків відбуття у відпустку або відрядження) забороняється. Військовослужбовці строкової

військової служби, які не мають дисциплінарного стягнення у вигляді позбавлення права на чергове звільнення, користуються правом на звільнення з розташування військової частини. Після повернення із звільнення військовослужбовці доповідають черговому роті про повернення, здають йому записки про звільнення і доповідають своєму безпосередньому командирові (начальникові)» [171].

Необхідною ознакою складу дезертирства є самовільний характер залишення військової частини або місця служби.

Згідно із Додатком 12 до Статуту внутрішньої служби, з-поміж іншого до записки про звільнення обов'язково вноситься строк звільнення (звільнений до ____ год. дд. мм. рррр.) військовослужбовця з розташування військової частини.

Інколи у практиці трапляються випадки, коли військовослужбовець з дозволу або наказу уповноваженого командира (начальника) залишає військову частину, у тому числі у звільнення з її розташування, проте назад не повертається з метою ухилитися від військової служби або не з'являється на службу. Такі дії військовослужбовця слід кваліфікувати як дезертирство, вчинене шляхом самовільного залишення місця служби або військової частини, для якого характерним є не стільки факт виходу за межі військової частини або місця служби, скільки неповернення військовослужбовця назад протягом вказаного у відповідному документі строку.

Так, Верховним Судом України у постанові від 1 грудня 2022 р. констатовано, що «для наявності складу дезертирства немає значення, у який момент в особи виник намір ухилитися від служби — безпосередньо в момент самовільного залишення частини або вже в період незаконного перебування за її межами. Коли військовослужбовець після самовільного залишення частини приймає рішення ухилитися від військової служби, його дії повинні кваліфікуватись як дезертирство, оскільки будь-яке за способом самовільне залишення частини може виступати і способом дезертирства, а отже, поглинається останнім і не утворює множинності злочинів» (ВС ККС, справа № 297/2178/21 від 1 грудня 2022 р.) [141; 171].

Важливим у контексті нашого дослідження є той факт, що об'єктивні ознаки дезертирства стосовно військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом, дещо відрізняються від об'єктивних ознак дезертирства, вчиненого військовослужбовцями, які проходять військову

службу за призовом, у частині самого поняття «самовільне залишення військової частини або місця служби». Як зазначалося вище, звільнення з розташування військової частини військовослужбовця, який проходить службу за призовом, допускається лише з дозволу або наказу уповноваженого командира (начальника), проте це положення військових статутів не поширюється на військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом та які зобов'язані перебувати в розташуванні військової частини або місця служби лише в певний час, при цьому у службових справах вони мають право залишати розташування військової частини або місце служби без спеціального на те дозволу, письмово повідомивши про це командира (п. 216 Статуту) [171].

Самовільним вважається залишення, військовослужбовцем контрактної служби військової частини або місця служби, без відповідного дозволу протягом встановленого службового часу або встановленого наказом командира (начальника) часу, якщо таке залишення не викликане службовою необхідністю чи іншими об'єктивними обставинами або неприбуття військовослужбовця в розташування військової частини або місце служби всупереч встановленого порядку проходження військової служби.

Ухилення від військової служби досягається тим, що винний, не маючи відповідного дозволу або наказу уповноваженого на його надання командира (начальника), залишив військову частину або місце служби чи перебуває поза їх межами з метою не проходити військову службу взагалі.

Згідно з результатами вивчення судових справ за фактом вчинення дезертирства за останні п'ять років (2017–2022 рр.), нами було встановлено, що дезертирство вчиняється шляхом самовільного залишення військової частини або місця служби у 71,6 % випадків (Додаток Г), у зв'язку з чим встановлення самого факту самовільного залишення місця служби або військової частини має важливе значення для визнання наявності або відсутності складу дезертирства, оскільки не кожне залишення військовослужбовцем військової частини або місця служби без дозволу або наказу уповноваженого командира (начальника) є протиправним. Трапляються випадки, коли відсутність військовослужбовця у військовій частині або на місці служби не залежить від його волі чи бажання, що може бути наслідком: його зникнення безвісті, поранення, взяття в полон, евакуації, нещасного випадку, неможливості зорієнтуватися на місцевості тощо,

у зв'язку з чим для правильної кваліфікації дій особи військовослужбовця важливе значення має точне і повне встановлення всіх обставин справи.

Самовільним залишенням військової частини або місця служби слід вважати умисні дії військовослужбовця, вчинені всупереч порядку звільнення з розташування військової частини, без дозволу або наказу уповноваженого командира (начальника) і спрямовані на залишення військової частини або місця служби. Важливе значення також має і наявність дозволу або наказу саме уповноваженого командира (начальника), оскільки залишення військовослужбовцем військової частини або місця служби з дозволу не уповноваженого командира (начальника) не може містити в діях такої особи складу дезертирства, за умови якщо військовослужбовець, який залишив військову частину або місце служби, не знав про відсутність у командира (начальника) відповідних повноважень та не мав на меті ухилитися від проходження військової служби.

Як слушно зазначає О. О. Ободовський, вчинення кримінальних правопорушень, що полягають у невиконанні обов'язку, має завершуватись в останній день строку, протягом якого обов'язок мав виконуватись [124, с. 12], у зв'язку з чим бездіяльність, як складова об'єктивної сторони дезертирства, виражена у нез'явленні військовослужбовця на службу у разі переведення, призначення, з відпустки, відрядження або з лікувального закладу, полягає в тому що військовослужбовець зобов'язаний з'явитися у військову частину або до місця служби після закінчення, зазначеного у відповідному документі строку.

Результати вивчення судових справ надали можливість зробити висновок, що дезертирство вчиняється шляхом бездіяльності у 28,4 % випадків (Додаток Г).

Для вчинення дезертирства найбільш характерною є бездіяльність, виражена у нез'явленні військовослужбовця на службу з відпустки, що становить 82,7 % випадків, у разі призначення — 7,7 %, з відрядження — 5,3 %, з лікувального закладу — 2,6 %, у разі переведення — 1,7 % (Додаток Г).

Бездіяльність військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом, яка полягає у нез'явленні на службу у разі призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу, як складова об'єктивної сторони дезертирства наявна лише тоді, коли таке нез'явлення

на службу вчинено військовослужбовцем з порушенням часу, встановленого регламентом службового часу або часу, встановленого наказом (розпорядженням) командира (начальника).

За результатами проведеного нами дослідження встановлено, що інколи військовослужбовець самовільно залишає військову частину або місце служби з метою ухилитися від військової служби або не з'являється з тією самою метою на службу у разі призначення, переведення, з відрадження, відпустки або з лікувального закладу, проте згодом сам повертається до військової частини або місця служби чи з'являється із зізнанням до правоохоронних органів чи органів військового управління.

Так, відповідно до вироку Довгинцівського районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області, «у судовому засіданні обвинувачений вину визнав повністю. У вчиненому кримінальному правопорушенні розкався. Пояснив, що, будучи військовослужбовцем військової служби за призовом, під час мобілізації не з'явився до місця служби з лікувального закладу через страх та моральний стан. Потім, усвідомивши, що вчинив, добровільно з'явився із зізнанням. За результатами розгляду справи Судом враховано обставини, що пом'якшують покарання згідно з вимогами ст. 66 КК України, — щире каяття, активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення, з'явлення із зізнанням. Особу визнано винною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 408 ч. 4 КК України, та призначено покарання у вигляді 5 років позбавлення волі та, відповідно до ст. 75 КК України, звільнено від відбування призначеного покарання, встановивши іспитовий строк, тривалістю 2 (два) роки і поклавши на засудженого обов'язки періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації та повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи» [25; 171].

Як підтверджує судова практика, такі дії військовослужбовця не можна розглядати як добровільну відмову від вчинення дезертирства.

Інститут добровільної відмови в кримінальному праві України передбачає відмову особи від доведення до кінця розпочатого, але не закінченого кримінального правопорушення.

Стаття 17 КК України визначає, що «добровільною відмовою є остаточне припинення особою за своєю волею готування до кримінального

правопорушення або замаху на кримінальне правопорушення, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення кримінального правопорушення до кінця. Особа, яка добровільно відмовилася від доведення кримінального правопорушення до кінця, підлягає кримінальній відповідальності лише в тому разі, якщо фактично вчинене нею діяння містить склад іншого кримінального правопорушення» [93].

Дезертирство належить до триваючих злочинів, що характеризуються своєю безперервністю протягом певного проміжку часу. Дезертирство триває з моменту «самовільного залишення військовослужбовцем військової частини або місця служби з метою ухилитися від військової служби, а також нез'явлення з тією самою метою на службу у разі призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу» [93] до моменту його затримання чи повернення.

Для закінченого складу дезертирства тривалість самовільного залишення військової частини або місця служби значення не має та на кваліфікацію не впливає, як і не впливає його повернення до військової частини чи місця служби або з'явлення особи із зізнанням. Значення має лише наявність факту самовільного залишення військової частини або місця служби чи нез'явлення на службу у разі призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу та мета такого вчинку — ухилитися від військової служби, та не проходити її взагалі.

Тривалість ухилення від військової служби має значення при визначенні ступеня суспільної небезпечності діяння, вчиненого військовослужбовцем, та призначенні міри і розміру покарання за його вчинення, а з'явлення особи із зізнанням є лише обставиною, яка пом'якшує покарання, у контексті, визначеному ст. 66 КК України.

Враховуючи ту обставину, що дезертирство визнається закінченим злочином з моменту залишення військовослужбовцем військової частини або місця служби чи з моменту нез'явлення на службу у разі призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу, слід зазначити, що стадії готування і замаху на його вчинення мають місце лише до моменту залишення військової частини або місця служби, а в разі вчинення дезертирства шляхом нез'явлення на службу у разі призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу — до моменту закінчення встановленого терміну явки на службу.

Під готуванням до вчинення дезертирства необхідно розуміти будь-які умисні дії, спрямовані на створення умов для його вчинення (вишукування способів, знарядь чи засобів, необхідних для залишення військової частини або місця служби).

Як замах на дезертирство можуть кваліфікуватися дії військовослужбовця, спрямовані на залишення військової частини або місця служби, за наявності обов'язкової мети — ухилитися від військової служби.

На підставі проведеного аналізу норм чинного законодавства та судової практики встановлено, що для правильної кваліфікації дезертирства з об'єктивної сторони важливе значення має встановлення моменту його початку та закінчення.

Для військовослужбовців строкової служби початком вчинення дезертирства є момент:

- залишення військової частини або місця служби без відповідного дозволу (наказу) командира (начальника);
- закінчення, встановленого у відповідному документі, терміну явки на службу у разі призначення, переведення, з відрадження, відпустки або з лікувального закладу,

Для військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом, початком вчинення дезертирства є момент:

- залишення військової частини або місця служби без відповідного дозволу протягом встановленого службового часу або часу, встановленого наказом командира (начальника);
- закінчення встановленого у відповідному документі терміну явки на службу у разі призначення, переведення, з відрадження, відпустки або з лікувального закладу;
- неприбуття на службу в установлений розпорядком дня час.

На підставі викладеного під «самовільним залишенням військової частини або місця служби» ми пропонуємо розуміти залишення військовослужбовцем строкової служби без дозволу (наказу) уповноваженого командира (начальника), а військовослужбовцем контрактної служби без відповідного дозволу протягом встановленого службового часу або часу, встановленого наказом командира (начальника), військової частини або місця служби чи неприбуття військовослужбовця в розташування військової частини або місце служби всупереч встановленому порядку проходження військової служби.

2.3 Суб'єкт дезертирства

Правильне визначення суб'єкта кримінального правопорушення є одним із ключових питань у процесі здійснення його кваліфікації, що характеризує певні ознаки та властивості особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Згідно з кримінальним законодавством України, «суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого, відповідно до цього Кодексу, може наставати кримінальна відповідальність» (ч. 1 ст. 18 КК України) [93].

До основних ознак, що притаманні загальному суб'єкту кримінального правопорушення, слід зарахувати такі:

- фізична особа — суб'єктом кримінального правопорушення може бути лише людина;
- «осудність — осудною визнається особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними» (ч. 1 ст. 19 КК України) [93];
- «вік кримінальної відповідальності — кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося шістнадцять років» (ч. 1 ст. 22 КК України) [93].

Перелічені ознаки суб'єкта кримінального правопорушення є загальними та обов'язковими.

У деяких нормах Особливої частини КК України суб'єктів кримінального правопорушення законодавець наділяє спеціальними ознаками, і залежно від їх наявності чи відсутності в теорії кримінального права суб'єктів кримінальних правопорушень поділяють на загальних і спеціальних.

Згідно з позицією законодавця, «спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа» (ч. 2 ст. 18 КК України) [93].

Найбільш повно, на нашу думку, поняття спеціального суб'єкта кримінального правопорушення розкрито В. В. Устименком, під яким

він розуміє особу, яка разом із осудністю та віком кримінальної відповідальності має й іншу додаткову юридичну ознаку, передбачену в кримінальному законі, або таку, що прямо впливає з нього і обмежує коло осіб, які можуть нести відповідальність за кримінальним законом [218, с. 86; 180, с. 217–219].

Для категорії військових кримінальних правопорушень (Розділ XIX Особливої частини КК України) характерною є наявність спеціального суб'єкта, визначеного в ч. 1 ст. 401 КК України, якою закріплено, що «військовими кримінальними правопорушеннями визнаються передбачені цим розділом кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів» [93].

Для встановлення суб'єкта дезертирства необхідним є з'ясування суті понять: «військовослужбовець», «військовозобов'язаний» та «резервіст».

Частиною 9 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 р. № 2232-XII встановлено:

- «військовозобов'язані — особи, які перебувають у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави» [148];
- «військовослужбовці — особи, які проходять військову службу» [148];
- «резервісти — особи, які проходять службу у військовому резерві Збройних Сил України, інших військових формувань і призначені для їх комплектування у мирний час та в особливий період» [148].

Із суті диспозиції ст. 408 КК України вбачається, що метою вчинення дезертирства є ухилення від військової служби [218]. З аналізу положень ч. 9 ст. 1 Закону «Про військовий обов'язок і військову службу» [148] випливає, що суб'єктом дезертирства є військовослужбовець — особа, яка проходить військову службу.

Проте в ч. 6 ст. 2 Закону сказано, що «одним із видів військової служби є військова служба за призовом осіб із числа резервістів в особливий період» [148], у зв'язку з чим надане законодавцем тлумачення поняття військовослужбовця як особи, яка проходить військову службу, нам видається не повним, що потребує додаткової аргументації.

Проведене дослідження норм чинного законодавства та позицій вітчизняних учених дало змогу виділити основні (обов'язкові) ознаки, характерні для особи військовослужбовця.

М. І. Карпенко у монографічному дослідженні «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)» надав визначення поняття «військовослужбовці», виходячи з аналізу змісту поняття «військовий обов'язок», а точніше його мети, визначеної у ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу» в редакції, що діяла в 2018 р. Відтак, під військовослужбовцями науковець розуміє осіб, «які проходять військову службу у Збройних Силах України, інших утворених відповідно до законів України військових формуваннях, а також правоохоронних органах спеціального призначення та Державній спеціальній службі транспорту, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, посади в яких комплектуються військовослужбовцями» (ст. 1 Закону) [65, с. 142].

Подібний підхід до визначення поняття «військовослужбовці» знайшов своє місце у праці І. Л. Бородіна «Правовий статус військовослужбовців», який спирається на визначення поняття «військова служба» (ч. 1 ст. 2 Закону), виходячи з цього, військовослужбовцями є особи, які «проходять державну службу особливого характеру, що полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, пов'язану із захистом держави, її цілісності та суверенітету» [241, с. 165].

Т. Ю. Касько під поняттям «військовослужбовець» розуміє громадянина України, який виконує загальний військовий обов'язок або службу на конкурсно-контрактній основі в Збройних Силах України та інших військових формуваннях, придатний за станом здоров'я та віком до цієї професійної діяльності, пов'язаної із захистом Вітчизни [71, с. 413]. Проте таке тлумачення поняття «військовослужбовець» нам вважається неповним з огляду на положення ч. 9 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [148], згідно з якою, «до категорії військовослужбовців прирівнюються іноземці та особи без громадянства, які відповідно до закону проходять військову службу у Збройних Силах України, Державній спеціальній службі транспорту та Національній гвардії України» [148].

Для суб'єкта дезертирства в Україні, тобто особи військовослужбовця, яка самовільно залишає військову частину або місце служби з метою ухилитися від військової служби, а також не з'являється з тією самою метою на службу у разі призначення, переведення, відрядження, відпустки або з лікувального закладу, крім загальних ознак суб'єкта кримінального правопорушення (фізична особа, осудність, вік), притаманні і спеціальні ознаки, характерні лише особі військовослужбовця. Проведений їх системний аналіз дає змогу виділити дві основні (обов'язкові) ознаки:

- наявність статусу військовослужбовця;
- виконання військовослужбовцем встановленого порядку проходження військової служби [180, с. 218].

Розглянемо їх докладніше.

Законодавством України закріплено, що «захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України» (ст. 65 Конституції України, ч. 1 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу») [81; 148].

Ч. 2 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» визначає, що «військовий обов'язок устанавлюється з метою підготовки громадян України до захисту Вітчизни, забезпечення особовим складом Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення, посади в яких комплектуються військовослужбовцями» [148].

Військовий обов'язок громадян України реалізується, в першу чергу, через військову службу.

Частина 1 ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» закріплює положення, що «військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаних із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності» [148].

Як правило, військову службу проходять чоловіки, проте, ч. 11–12 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» визначають, що «жінки, які перебувають на військовому обліку, можуть бути призвані на військову службу чи залучені для виконання робіт із забезпечення оборони держави у воєнний час. У мирний час жінки можуть бути

прийняті на військову службу та службу у військовому резерві тільки в добровільному порядку (за контрактом). Жінки виконують військовий обов'язок на рівних засадах із чоловіками (за винятком випадків, передбачених законодавством із питань охорони материнства та дитинства, а також заборони дискримінації за ознакою статі), що включає прийняття в добровільному порядку (за контрактом) та призов на військову службу, проходження військової служби, проходження служби у військовому резерві, виконання військового обов'язку в запасі та дотримання правил військового обліку. До категорії військовослужбовців прирівнюються іноземці та особи без громадянства, які відповідно до закону проходять військову службу у Збройних Силах України» [148].

Аналізуючи вищезазначені положення, М. І. Панов вважає, що суб'єктами військових кримінальних правопорушень можуть бути солдати, матроси, сержанти, старшини, особи офіцерського складу, курсанти та слухачі військово-навчальних закладів і військовозобов'язані під час проходження навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборів. Суттєвою ознакою наведених осіб як суб'єктів кримінального правопорушення є те, що вони несуть чи проходять військову службу або є військовозобов'язаними під час проходження ними навчальних (перевірних) чи спеціальних зборів [59, с. 14].

Враховуючи викладене вище та положення Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», у вузькому розумінні під поняттям «військовослужбовці» слід розуміти громадян України, іноземців, осіб без громадянства, які проходять військову службу [180, с. 217–219].

Військова служба в Україні поділяється на військову службу за призовом (строкова військова служба) та за контрактом [148].

Громадяни України проходять строкову військову службу у ЗСУ та інших військових формуваннях з метою здобуття військово-облікової спеціальності, набуття практичних умінь і навичок для збройного захисту Вітчизни [148].

До проголошення в Україні воєнного стану ЗСУ налічували 246 689 осіб, з яких:

- військовослужбовці — 194 276 осіб;
- військові, які беруть участь в ООС — 40 104 особи;
- військові, які служать за кордоном — 356 осіб;

- курсанти з числа цивільної молоді — 6273 особи;
- військовослужбовці строкової служби — 18 335 осіб;
- працівники на посадах військовослужбовців — 5275 осіб;
- держслужбовці та працівники (без зазначених вище) — 47 138 осіб [112].

Громадяни України можуть проходити службу у військовому резерві ЗСУ або інших військових формувань.

Положенням про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України, затвердженому Указом Президента України від 29 жовтня 2012 р. № 618/2012 встановлено, що «громадяни проходять службу у військовому резерві в добровільному порядку, а в особливий період особи, звільнені з військової служби, які за своїми професійно-психологічними характеристиками і станом здоров'я придатні до служби у військовому резерві та відповідають встановленим вимогам проходження служби у військовому резерві, — в обов'язковому порядку» [165].

Проходження служби у військовому резерві полягає у виконанні резервістами обов'язків служби, у тому числі з підготовки, відповідно до завдань, покладених на органи військового управління, військові з'єднання та частини, військові установи, організації та навчальні заклади, у яких вони проходять службу у військовому резерві на відповідних посадах згідно з вимогами законодавства та умовами контракту. Громадяни, які виконують військовий обов'язок шляхом проходження служби у військовому резерві, є резервістами [165].

Частина 10 ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» визначає, що «на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період у визначеному законом порядку для оперативного доукомплектування Збройних Сил України та інших військових формувань призиваються громадяни України, які уклали контракти про проходження служби у військовому резерві та/або зараховані до військового оперативного резерву» [148].

Починаючи з 2015 р., у ЗСУ розпочато створення і формування військово-оперативного резерву першої черги. Для реалізації цієї мети було внесено відповідні зміни до Закону «Про військовий обов'язок і військову службу» [148] та Указ Президента України «Про Положення

про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України» [165], у зв'язку з чим у військово-оперативний резерв було зараховано близько 234 тис. осіб [117].

За оцінками організації The Soufan Center, станом на 2019 р. у війні на сході України взяло участь до 879 іноземців, які воювали на боці України [246].

Зі слів т. в. о. начальника Головного управління персоналом — заступника начальника Генерального штабу ЗСУ генерал-майора В. Талалая, станом на серпень 2022 р. за контрактом в українській армії служить не більше ніж 100 військовослужбовців-іноземців [219].

Таким чином, проходження військової служби є конституційним обов'язком громадян України, який полягає у захисті Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України та реалізовується у добровільному порядку (за контрактом) або за призовом [180, с. 218].

Частина 6 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» визначає, що «іноземці та особи без громадянства проходять військову службу в Україні у добровільному порядку (за контрактом) на посадах, що підлягають заміщенню військовослужбовцями рядового, сержантського і старшинського складу ЗСУ, Державної спеціальної служби транспорту та Національної гвардії України» [148].

Як правило, момент набуття і припинення статусу військовослужбовця збігаються з початком і закінченням проходження військової служби, що є важливим при визнанні особи суб'єктом військового кримінального правопорушення взагалі та дезертирства зокрема, оскільки вчинення цього суспільно небезпечного діяння є можливим лише в певний проміжок часу проходження військової служби.

Як правило момент набуття і припинення статусу військовослужбовця збігаються з початком і закінченням проходження військової служби, що є важливим при визнанні особи суб'єктом військового кримінального правопорушення взагалі та дезертирства зокрема, оскільки вчинення даного суспільно небезпечного діяння являється можливим лише в певний проміжок часу проходження військової служби.

Початком проходження військової служби вважається:

- 1) день відправлення у військову частину з обласного збірного пункту — для громадян, призваних на строкову військову службу;

- 2) день зарахування до списків особового складу військової частини (військового навчального закладу, установи тощо) — для громадян, прийнятих на військову службу за контрактом, у тому числі військовозобов'язаних, які проходять збори, та резервістів під час мобілізації;
- 3) день призначення на посаду курсанта вищого військового навчального закладу, військового навчального підрозділу закладу вищої освіти — для громадян, які не проходили військову службу, та військовозобов'язаних;
- 4) день відправлення у військову частину з відповідного районного (міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки або день прибуття до Центрального управління або регіонального органу Служби безпеки України, відповідного підрозділу Служби зовнішньої розвідки України — для громадян, призваних на військову службу під час мобілізації, на особливий період та на військову службу за призовом осіб офіцерського складу;
- 5) день зарахування до списків особового складу військової частини — для громадян України, які проходять службу у військовому резерві за контрактом, зараховані під час такої служби до військового оперативного резерву та призиваються на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період;
- 6) день відправлення у військову частину з відповідного районного (міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки — для громадян України, які зараховані до військового оперативного резерву після їх звільнення з військової служби та призиваються на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період (ч. 1 ст. 24 Закону) [168].

Початком проходження резервістом служби у військовому резерві вважається день видання наказу керівника органу військового управління, командира (начальника) військової частини (установи) (далі — командир (начальник) військової частини (установи)) про прийняття (зарахування) громадянина на службу у військовому резерві і призначення на посаду, яка комплектується резервістами (п. 8 Положення) [168].

Початок проходження військової служби не залежить від прийняття чи неприйняття військовослужбовцем присяги. Так, за висновком Верховного Суду викладеному у Постанові від 31 травня 2018 року по справі

№ 274/2299/15-к. ВС зробив висновок, відповідно якого: «доводи касаційної скарги про те, що особа не є суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 408 КК України, – безпідставні, в тому числі доводи про те, що неприйняття чоловіком військової присяги виключало виникнення в нього військового обов'язку. Адже тимчасове положення «Про порядок прийняття Військової присяги», затверджене Указом Президії Верховної Ради України від 14 листопада 1991 року, на яке посилався адвокат, не визначає умови та підстави виникнення в особи військового обов'язку, а лише встановлює процедуру складення військової присяги».

Закінченням проходження військової служби вважається день виключення військовослужбовця зі списків особового складу військової частини (військового навчального закладу, установи тощо) у порядку, встановленому положеннями про проходження військової служби громадянами України (ч. 3 ст. 24 Закону) [168].

Закінченням проходження резервістом служби у військовому резерві вважається день закінчення строку контракту, але не раніше дня видання наказу командира (начальника) військової частини (установи) про звільнення резервіста зі служби у військовому резерві (п. 8 Положення) [168].

Датою припинення дії (розірвання) контракту є:

- 1) день закінчення строку контракту;
- 2) день, наступний за днем смерті (загибелі) резервіста, або день визнання резервіста судом безвісно відсутнім чи оголошення померлим;
- 3) день видання наказу про звільнення резервіста зі служби у військовому резерві у зв'язку з достроковим розірванням контракту.

Військова служба призупиняється для військовослужбовців, які самовільно залишили військові частини або місця служби, дезертирували із ЗС України та інших військових формувань або добровільно здалися в полон, якщо інше не визначено законодавством

Для перебування на військовій службі встановлюється граничний вік:

- для військовослужбовців рядового, молодшого сержантського і старшинського складу, які проходять військову службу за контрактом, — до 45 років;
- для військовослужбовців старшого сержантського і старшинського складу, які проходять військову службу за контрактом, — до 50 років;

- для військовослужбовців вищого сержантського і старшинського складу, які проходять військову службу за контрактом, — до 55 років;
- для військовослужбовців молодшого офіцерського складу — до 45 років;
- для військовослужбовців старшого офіцерського складу: майорів (капітанів 3 рангу), підполковників (капітанів 2 рангу) — до 50 років; полковників (капітанів 1 рангу) — до 55 років;
- для військовослужбовців вищого офіцерського складу — до 60 років;
- для військовослужбовців, які проходять військову службу під час особливого періоду, з числа осіб:
  - рядового, сержантського і старшинського складу, молодшого та старшого офіцерського складу — до 60 років;
  - вищого офіцерського складу — до 65 років.

Військовослужбовці ЗС України та інших військових формувань, які мають високу професійну підготовку, досвід практичної роботи на займаній ними посаді, визнані військово-лікарською комісією придатними за станом здоров'я для проходження військової служби, на їх прохання можуть бути залишені на військовій службі понад граничний вік перебування на військовій службі, на строк до 5 років у порядку, встановленому положеннями про проходження військової служби громадянами України (ст. 22 Закону) [168].

Граничним віком перебування у військовому резерві є граничний вік перебування військовозобов'язаних у запасі другого розряду (п. 6 Положення) [168].

Аналіз норм чинного законодавства, позицій вітчизняних учених і судової практики дає можливість зробити висновок, що суб'єктами дезертирства не можуть бути особи, які незаконно призвані (прийняті) на військову службу або незаконно її проходять, оскільки, за справедливим твердженням О. О. Дудорова та Є. О. Письменського, не наділені всіма необхідними для цього ознаками. Тому акти управління, які були прийняті з порушенням вказаних вимог, є дефектними. Визнання такого акта державного управління незаконним (недійсним) зумовлює його нікчемність і скасування, а звідси — анулювання всіх юридичних наслідків у минулому та в майбутньому [91, с. 597].

Підтримуючи позицію Т. Ю. Касько, яка знайшла правову підтримку в судовій практиці у справах про вчинення злочинів проти порядку проходження військової служби (ст. 407–409 КК України), варто зазначити, що особа, яка незаконно призвана на військову службу або перебуває на ній, не повинна виконувати обов'язки військової служби. Так, особи, які були незаконно призвані (прийняті) на військову службу за станом здоров'я (фізичного або психічного), перевищенням граничного віку призову, незважаючи на відсутність відповідного громадянства, під час вчинення злочинів проти порядку проходження військової служби не розглядаються як суб'єкти військових кримінальних правопорушень та підлягають виправданню [71, с. 416].

На підставі аналізу положень ч. 9 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» можна зробити висновок, що військовослужбовцями є:

- особи, які на законних підставах проходять військову службу;
- резервісти («особи, які проходять службу у військовому резерві Збройних Сил України, інших військових формувань і призначені для їх комплектування у мирний час та в особливий період» (ч. 9. ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»);
- іноземці та особи без громадянства, які відповідно до закону проходять військову службу у ЗСУ та прирівнюються до категорії військовослужбовців [148].

Окремо варто зазначити, що, на думку С. Г. Волкотруб, О. М. Омельчук та В. М. Ярій, деякі особи, незважаючи на певні спільні ознаки із суб'єктами військових кримінальних правопорушень, не можуть вважатися такими суб'єктами. Зокрема, до таких осіб названі вчені зараховують: робітників і службовців військових частин та установ (які працюють за контрактом), працівників відомчої воєнізованої охорони та моряків торговельних суден тощо [87, с. 266]. За справедливим твердженням М. І. Панова, вказаний перелік варто доповнити окремими групами осіб, які також не можуть визнаватися суб'єктами військових кримінальних правопорушень, а саме: допризовники й призовники; невійськовозобов'язані — особи, не взяті на військовий облік або зняті з нього; особи, які служать у міжнародних миротворчих силах ООН та не перебувають у штатному складі ЗСУ [59, с. 15].

Проведений аналіз основних ознак і характерних особливостей, притаманних особі військовослужбовця, дає можливість сформулювати його визначення. Так, під поняттям «військовослужбовець» пропонуємо розуміти особу, яка на законних підставах проходить у Збройних Силах України, Службі безпеки України, Державній прикордонній службі України, Національній гвардії України та інших військових формуваннях, утворених відповідно до законів України, Державній спеціальній службі транспорту, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також правоохоронних органах спеціального призначення, посади в яких комплектуються військовослужбовцями, державну службу особливого характеру, що полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язану із обороною України, її незалежністю та територіальною цілісністю [180, с. 219].

На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що суб'єктом дезертирства є громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які проходять військову службу.

За вчинення дезертирства несуть відповідальність військовослужбовці ЗСУ, СБУ, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України та інших військових формувань, утворених відповідно до законодавства України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також інші особи, визначені законом (ч. 2 ст. 401 КК України).

Особа, яка вчиняє дезертирство, є спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення, що має стосовно загального суб'єкта додаткову обов'язкову ознаку — наявність статусу військовослужбовця.

2.4 Суб'єктивна сторона дезертирства

Суб'єктивну сторону будь-якого кримінального правопорушення, за справедливим твердженням В. К. Грищука, являють собою сукупність певних ознак, що характеризують його внутрішню сторону, тобто психічну

діяльність особи, безпосередньо пов'язану із вчинення кримінального правопорушення [39, с. 273].

У КК України суб'єктивна сторона кримінального правопорушення отримала своє нормативне закріплення у вигляді вини, що полягає у «психічному ставленні особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності» (ст. 23 КК України) [218, с. 62].

В. А. Ломако, спираючись на законодавче визначення вини, наголошує, що вина особи є основною, обов'язковою ознакою будь-якого складу кримінального правопорушення, яка визначає наявність та зміст суб'єктивної сторони, а її відсутність виключає суб'єктивну сторону і тим самим склад кримінального правопорушення [89, с. 161].

Незважаючи на те, що суб'єктивна сторона відображає психічну, нематеріальну діяльність винної особи, вона завжди встановлюється як факт об'єктивної дійсності, бо саме психічна діяльність особи в кримінально-протиправному діянні об'єктивується в її діянні [134, с. 128], у зв'язку з чим цілком справедливою нам вважається позиція Н. М. Ярмиша щодо неможливості вивчення дій або бездіяльності людини з відривом від її внутрішніх, суб'єктивних чинників, оскільки саме поняття «діяння» означає певну поведінку особи, зумовлену її свідомістю та волею [237, с. 5].

Зміст вини традиційно з'ясовується шляхом аналізу її інтелектуальної та вольової ознак, що характеризується усвідомленням особою суспільно небезпечного характеру власної поведінки та передбачення суспільно небезпечних наслідків [22, с. 357]. Оскільки досліджуваний нами склад кримінального правопорушення є формальним, важливим є встановлення лише психічного ставлення суб'єкта дезертирства до вчинюваної дії чи бездіяльності.

Дезертирство належить до числа кримінальних правопорушень, що вчиняються лише умисно, що впливає із самої природи цього злочину, і характеризується свідомими самовільними діями чи бездіяльністю особи, яка його вчиняє.

Як умисний злочин, дезертирство характеризується тими самими загальними ознаками, що й будь-яке інше кримінальне правопорушення, у зв'язку з чим нам необхідно розглянути питання, які саме діяння особи охоплюються умислом його суб'єкта.

При вчиненні дезертирства вина особи, що його вчиняє, має виражений військовий характер діяння та його умисні наслідки. Зокрема, військовослужбовець усвідомлює або має усвідомлювати, що, будучи суб'єктом дезертирства, чинить дію, самовільно залишаючи військову частину або місце служби чи бездіяльність не з'являючись на службу у разі призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу, тим самим порушує встановлений порядок проходження військової служби, у результаті чого заподіює або створює загрозу заподіяння шкоди военній безпеці держави.

Кожен військовослужбовець, вступаючи на військову службу за призовом чи за контрактом, усвідомлює обов'язковість військової служби та необхідність її проходження відповідно до встановлених ст. 11, 16, 127, 128 Статуту внутрішньої служби ЗСУ, ст. 1-4 Дисциплінарного статуту ЗСУ вимогами [154].

Самовільно залишаючи військову частину або місце служби чи не з'являючись на службу у разі призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу, військовослужбовець розуміє протиправність своїх дій чи бездіяльності, спрямованих на порушення вимог чинного законодавства, відомчих нормативно-правових актів, статутів ЗСУ та військової присяги, метою яких є ухилення від військової служби, а отже, усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачає його суспільно небезпечні наслідки і бажає їх настання, маючи змогу не вчиняти їх.

Як засвідчило наше дослідження, військовослужбовець, що вчиняє дезертирство, у більшості випадків заздалегідь ретельно готується до його вчинення, обмірковує спосіб та відшукує шляхи самовільного залишення військової частини або місця служби, що прямо свідчить як про небажання військовослужбовця проходити військову службу, так і про умисний характер дезертирства та неможливість його вчинення з необережності, у зв'язку з чим дезертирство може бути вчинено лише з прямим умислом.

Для наявності складу дезертирства, з суб'єктивної сторони, необхідним є не тільки усвідомлення військовослужбовцем того, що він самовільно залишає військову частину або місце служби з метою ухилення від військової служби, а також не з'являється з тією самою метою на службу

у разі призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу, а й бажання зовсім ухилитися від проходження військової служби, тобто взагалі не проходити військову службу у майбутньому.

На практиці встановлення умислу зовсім ухилитися від військової служби викликає досить багато труднощів і суперечностей, що потребує його встановлення лише на підставі проведеної всебічної перевірки реально існуючих об'єктивних фактів та оцінювання всієї сукупності наявних у справі доказів, необхідних для доведення наявності суб'єктивної сторони дезертирства, оцінювання його суспільної небезпеки і правильного визначення покарання в кожному конкретному випадку окремо.

Проведений аналіз судових вироків надав нам можливість зробити висновок, що найчастіше до об'єктивних фактів, які підтверджують наявність у самовільно відсутнього військовослужбовця умислу зовсім ухилитися від військової служби (вчинити дезертирство), суди відносять: тривале самовільне перебування військовослужбовця поза межами військової частини або місцем служби; зміну місця проживання, виїзд на непідконтрольну Україні територію; працевлаштування; приховання своєї належності до військової служби шляхом придбання, виготовлення або підробки відповідних документів; злочинну діяльність; затримання самовільно відсутнього військовослужбовця; нездійснення жодних дій, спрямованих на повернення до військової частини чи місця служби, тощо.

Обов'язковою і найважливішою ознакою суб'єктивної сторони дезертирства є його мета — ухилитися від військової служби, що відрізняє його від самовільного залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України).

У Постанові Верховного Суду України від 1 грудня 2022 р. (справа № 297/2178/21) зазначено, що «При вчиненні дезертирства військовослужбовець має намір ухилитися від військової служби протягом не трьох діб, місяця, двох місяців тощо, тобто не тимчасово, а ухилитися від військової служби взагалі, назавжди. При цьому військовослужбовець може заявляти про свій намір ухилитися від військової служби взагалі або ухилитися від неї протягом невизначеного часу (наприклад, доки його не затримують)» [141; 171], у зв'язку з чим самовільне залишення військової частини або місця служби, а також нез'явлення вчасно на службу тривалістю понад 1 місяць без поважних причин, без мети ухилитися

від її проходження, слід кваліфікувати за ч. 3–5 ст. 407 КК України, залежно від умов його вчинення (в умовах особливого періоду, воєнного стану або в бойовій обстановці).

На практиці трапляються випадки, коли у військовослужбовця в процесі вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби виникає умисел ухилитися від військової служби, у зв'язку з чим один злочин (ст. 407 КК України — Самовільне залишення військової частини або місця служби) переходить в інший (ст. 408 КК України — Дезертирство) або, навпаки, при недоведеності умислу військовослужбовця ухилитися від військової служби його дії слід кваліфікувати не як дезертирство, а як самовільне залишення військової частини або місця служби.

Так, при розгляді справи № 460/1405/18 «у судовому засіданні обвинувачений після роз'яснення суті обвинувачення в інкримінованих йому кримінальних правопорушеннях за ч. 4 ст. 407, ч. 3 ст. 408 КК України свою вину визнав повністю та дав суду показання, що він дійсно у період з 31 жовтня 2017 р. до 30 березня 2018 р., приїхавши із зони АТО, залишив військову частину. Після цього знову перебував у зоні АТО та 15 грудня 2018 р., прибувши до м. Львів, у військову частину не повернувся до 2 травня 2019 р., оскільки потребував реабілітації та відпочинку. Після цього знову перебував у зоні АТО. Після повернення із зони бойових дій 8 жовтня 2019 р. самовільно залишив військову частину, з рапортами не звертався, у військову частину не повертався, у вчиненому щиро розкаювався та просив суворо не карати» [26].

Варто розрізнити мету ухилитися від військової служби від мотивів вчинення дезертирства, які, як показало наше дослідження (підрозділ 3.2 «Детермінанти дезертирства в Україні»), можуть бути досить різноманітними, проте у своїй переважній більшості їх становлять сукупність криміногенних чинників, соціально-психологічного, організаційно-управлінського та кримінально-правового характеру.

Проведене нами вивчення кримінальних справ та отримані результати експертного опитування працівників Державного бюро розслідувань, Спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері і військовослужбовців ЗСУ та інших військових формувань дали змогу виокремити основні групи мотивів вчинення дезертирства, до яких слід віднести такі:

- 1) викликані початковим негативним ставленням до проходження військової служби (небажання проходити військову службу; страх втрати життя, можливість бути скаліченим, пораним чи потрапити в полон, легкодухість);
- 2) викликані в процесі бойової обстановки або воєнного стану (боягузтво; отримана психологічна травма після участі у бойових діях);
- 3) викликані певною життєвою ситуацією (смерть близької людини, хвороба батьків, членів сім'ї, інші сімейні чи особисті обставини);
- 4) викликані в процесі проходження військової служби (нестатутні відносини в колективі військовослужбовців; байдуже ставлення до проблем військовослужбовців командирів, офіцерського та сержантсько-старшинського складу; недоліки у виховній роботі; незадовільні матеріально-побутові умови військової служби; брак дозвілля та відпочинку військовослужбовців);
- 5) кримінально-протиправного характеру (спроба уникнути покарання у результаті вчинення іншого кримінального правопорушення).

Як бачимо, мотиви вчинення дезертирства бувають досить різні, проте на кваліфікацію вчиненого злочину не впливають, але, як правило, враховуються при призначенні особі покарання за вчинене кримінальне правопорушення, у зв'язку з чим у кожному окремому випадку питання про наявність цих обставин має вирішуватися індивідуально, з урахуванням конкретних обставин тієї чи іншої справи, що в більшості випадків потребує додаткової перевірки.

Висновки до другого розділу

Результати вивчення кримінально-правової характеристики дезертирства в Україні дали можливість зробити такі висновки:

1. У системі об'єктивних ознак дезертирства родовий об'єкт являє собою встановлений правовими нормами у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, що створені відповідно до законодавства, порядок проходження військової служби.

Основним безпосереднім об'єктом дезертирства потрібно вважати встановлений правовими нормами у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, що створені відповідно до законодавства, порядок перебування військовослужбовця на військовій службі.

Видовим об'єктом дезертирства є частина суспільних відносин проходження військової служби, посягання на яку передбачає недотримання або порушення військовослужбовцем Збройних Сил України та інших військових формувань приписів національного законодавства, відомчих нормативно правових актів у військовій сфері та вимог військової дисципліни як складової частини військового правопорядку, які військовослужбовці зобов'язуються неухильно та беззаперечно дотримуватись.

2. За змістом об'єктивної сторони дезертирство є злочином з формальним складом, що являє собою зовнішній прояв суспільно небезпечного посягання військовослужбовця на встановлений правовими нормами у ЗСУ та інших військових формуваннях, що створені відповідно до законодавства, порядок проходження військової служби, що може бути вчинене як шляхом дії (самовільне залишення військової частини або місця служби з метою ухилитися від військової служби), так і бездіяльності (нез'явлення з тією самою метою на службу у разі призначення, переведення, відрядження, відпустки або з лікувального закладу).

3. Суб'єктом дезертирства може бути лише військовослужбовець, як спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення.

4. Аргументовано, що суб'єктивна сторона дезертирства характеризується виною у формі прямого умислу, що полягає у свідомому самовільному кримінально протиправному діянні особи військовослужбовця, спрямованому на ухилення від проходження військової служби.

Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони дезертирства є мета військовослужбовця ухилитися від військової служби, яка досягається тим, що винний, не маючи відповідного дозволу або наказу уповноваженого на його надання командира (начальника), залишає військову частину або місце служби чи перебуває поза їх межами з метою не проходити військову службу взагалі.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ КВАЛІФІКУЮЧИХ ОЗНАК ТА ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА ВЧИНЕННЯ ДЕЗЕРТИРСТВА В УКРАЇНІ

3.1 Особливості визначення кваліфікуючих ознак дезертирства

КК України, а точніше Особлива його частина, з-поміж іншого містить значну частину різноманітних кваліфікуючих ознак, що в сукупності з основними складами кримінального правопорушення утворюють кваліфіковані їх склади, і залежно від наявності цих ознак зростає ступінь суспільної небезпеки кримінально протиправного діяння та, відповідно, відповідальність особи, яка його вчинила.

На думку Н. О. Гугорової, «під кваліфікуючими ознаками розуміють передбачені законом притаманні частині кримінальних правопорушень відповідного виду суттєві обставини, що відображають типовий, значно змінений порівняно з основним їх складом ступінь суспільної небезпечності вчиненого й особи винного та вплив на законодавчу оцінку вчиненого й міру відповідальності» [42, с. 48].

О. К. Марін також зауважує, що разом з іншими кримінально-правовими засобами кваліфікуючі ознаки «виконують функцію диференціації кримінальної відповідальності, встановлюючи нові, підвищені порівняно з передбаченими санкціями за злочин з основним складом межі типового покарання» [109, с. 366].

Аналіз диспозицій ст. 408 КК України дав змогу виокремити такі кваліфікуючі ознаки дезертирства в Україні:

- вчинення дезертирства зі зброєю;
- вчинення дезертирства за попередньою змовою групою осіб;
- дезертирство, у тому числі зі зброєю або за попередньою змовою групою осіб, вчинене в умовах особливого періоду, крім воєнного стану;
- дезертирство, у тому числі зі зброєю або за попередньою змовою групою осіб, вчинене в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

Під вчиненням дезертирства зі зброєю слід розуміти таке його вчинення, коли військовослужбовець, самовільно залишаючи військову частину або місце служби з метою ухилитися від військової служби, забирає із собою закріплену за ним особисту зброю.

Поняття особистої зброї військовослужбовців законом не передбачено та регулюється відомчими інструкціями.

Відповідно до п. 7 ч. 3 Інструкції із заходів безпеки під час користування зброєю та боеприпасами військовослужбовцями Національної гвардії України, затвердженої Наказом МВС України від 21 листопада 2022 р. № 756, під особистою зброєю розуміється пістолет, револьвер, що видається/закріплюється за військовослужбовцем, посада якого регламентує його отримання за табелем належності [155].

Облік, зберігання і видача стрілецької зброї та боеприпасів у ЗСУ врегульовано Інструкцією про організацію обліку, зберігання і видачі стрілецької зброї та боеприпасів у Збройних Силах України Міноборони України, затвердженою Наказом МО України від 29 червня 2005 р. № 359 [156].

Особливого значення при кваліфікації дезертирства за ч. 2 його статті набуває встановлення факту належності/закріплення тієї чи іншої зброї за військовослужбовцем, що вчинив дезертирство зі зброєю, а не її викрадення ним, у зв'язку з чим можемо констатувати, що дезертирство зі зброєю кваліфікується за ч. 2 ст. 408 КК України лише у випадку відсутності ознак її викрадення, оскільки останнє має кваліфікуватися за ст. 410 КК України.

Вчинення дезертирства за попередньою змовою групою осіб здійснюється, якщо його спільно вчинили декілька військовослужбовців

(два або більше), які заздалегідь, тобто до початку кримінального правопорушення, домовилися про спільне його вчинення [94].

Статтю 401 КК України встановлено, що військовими кримінальними правопорушеннями визнаються передбачені розділом XIX Особливої частини КК України «кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів. Особи, не зазначені у цій статті, за співучасть у військових кримінальних правопорушеннях підлягають відповідальності за відповідними статтями цього розділу» [94]. У зв'язку з цим особи, які не є військовослужбовцями, за співучасть у вчиненні дезертирства чи виконуючи функції організатора, пособника чи підбурювача при його вчиненні, підлягають кримінальній відповідальності залежно від того, яку роль у співучасті вони виконували.

Логічним є той факт, що особи, які не є військовослужбовцями, при вчиненні дезертирства не можуть бути співвиконавцями, навіть у випадках, коли вони у співучасті з військовослужбовцями виконують певну частину об'єктивної сторони цього злочину. У зв'язку з цим дії таких осіб слід кваліфікувати як дії організаторів чи пособників у вчиненні дезертирства з посиланням не тільки на відповідну частину ст. 408 КК України, а й на ту чи іншу частину ст. 27 КК України залежно від ролі, яку вони виконували як співучасники при вчиненні дезертирства. Це положення поширюється незалежно від того, чи було дезертирство вчинено групою осіб, чи за попередньою змовою групою осіб, що є його кваліфікуючою ознакою, у зв'язку з чим дії військовослужбовця при вчиненні дезертирства з неспеціальним його суб'єктом підлягають кваліфікації за ч. 2 ст. 408 КК України.

На підставі викладеного можемо зробити висновок, що співучасть особи, яка не є військовослужбовцем у вчиненні дезертирства, не наділяє таку особу ознаками спеціального суб'єкта його вчинення.

Наступна кваліфікуюча ознака дезертирства характеризується умовами його вчинення, а саме умовами особливого періоду, крім воєнного стану.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про оборону України» від 6 грудня 1991 р. № 1932-ХІІ, «особливий період — це період, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його

до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій» [162].

Статтею 1 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21 жовтня 1993 р. № 3543-ХІІ також закріплено поняття «особливий період» та розширено його зміст, у зв'язку з чим «особливий період — це період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій, а також виконання громадянами України свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, який настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій» [161].

Обидва цих поняття об'єднує те, що «особливий період» в Україні «настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, у зв'язку з чим можна дійти помилкового висновку, що дія особливого періоду обмежується строком мобілізації або періодом воєнного стану» [161].

Указом Президента України «Про звільнення в запас військовослужбовців військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, призваних під час третьої черги часткової мобілізації відповідно до Указу Президента України від 14 січня 2015 р. № 15» № 411/2016 від 26 вересня 2016 р. хоч і прийнято рішення провести у вересні — жовтні 2016 р. звільнення в запас військовослужбовців військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, призваних під час третьої черги часткової мобілізації відповідно до Указу Президента України «Про часткову мобілізацію» від 14 січня 2015 р. № 15, крім тих, які висловили бажання продовжувати військову службу, проте, виходячи

із системного аналізу норм Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», закінчення періоду мобілізації не є підставою для припинення особливого періоду, оскільки Президент України не приймав рішення щодо переведення державних інституцій на функціонування в умовах мирного часу. Ця позиція кореспондується із правовою позицією, сформульованою в постановках Верховного Суду України від 14 лютого 2018 р. у справі № 131/1449/16-ц (касаційне провадження № 61-4157св18); від 14 лютого 2018 р. у справі № 727/2187/16-ц (касаційне провадження № 61-3951св18); від 20 лютого 2018 р. у справі № 640/4439/16-ц (касаційне провадження № 61-4304св18) (постанова № 61-4304зпв18, 640/4439/16-ц); від 21 лютого 2018 р. у справі № 211/1546/16-ц (касаційне провадження № 61-4255св18) та ін.

На підставі викладеного під поняттям «особливий період» ми пропонуємо розуміти період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій, а також виконання громадянами України свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, який настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій та триває до прийняття рішення про переведення державних інституцій на функціонування в умовах мирного часу.

Як і попередня кваліфікуюча ознака, вчинення дезертирства в умовах воєнного стану характеризується особливим правовим періодом в державі.

Статтею 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. № 389-VIII закріплено, що «воєнний стан — це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення

національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [167].

Проаналізувавши зазначені вище законодавчі дефініції, доходимо висновку, що поняття «особливий період» та «воєнний стан» є взаємопов'язаними, чого не можна сказати про поняття «бойова обстановка».

В примітці до ст. 402 КК України законодавцем визначено, що під бойовою обстановкою в розділі XIX цього Кодексу слід розуміти обстановку наступального, оборонного чи іншого загальновійськового, танкового, протиповітряного, повітряного, морського тощо бою, тобто безпосереднього застосування військової зброї і техніки стосовно військового супротивника або військовим супротивником. Обстановка бою, в якому бере участь військове з'єднання, частина (корабель) або підрозділ, розпочинається і закінчується з наказу про вступ у бій (припинення бою) або з фактичного початку (завершення) бою.

М. І. Хавронюк поняття «бойова обстановка» розглядає як «певний стан військових з'єднань, частин (кораблів) та (або) підрозділів, за якими вони ведуть погоджені дії з метою знешкодження (розгрому) військового супротивника, оволодіння важливими районами (рубежами) або утримання їх і виконання інших тактичних завдань» [221, с. 102].

В. П. Бодаєвський поняття «бойова обстановка» розглядає у вузькому (як стан військ (сил) в умовах бою (основної форми тактичних дій)), так і в широкому значеннях (як стан військових частин, підрозділів (кораблів, літаків) під час здійснення ними тактичних дій щодо виконання бойових завдань в обмеженому районі протягом короткого часу) [15, с. 183, 184]. Бойова обстановка може створюватися не тільки на фронті, але і в тилу (наприклад, під час десанту противника або повітряних нальотів), а також мати місце як у військовий час, так і в мирний час (наприклад, під час ліквідації прикордонних конфліктів тощо) [15, с. 183, 184].

М. І. Карпенко «під бойовою обстановкою» розуміє стан військових частин, підрозділів з використанням зброї, бойової техніки, спеціальних і транспортних засобів, засобів зв'язку та телекомунікацій, інших

матеріально-технічних засобів під час здійснення ними тактичних або оперативних дій по виконанню бойових завдань у відповідному районі місцевості протягом певного часу, а так само зазначені дії окремих військовослужбовців» [67, с. 285].

М. І. Панов поняття «бойова обстановка» розглядає як «період знаходження військової частини, підрозділу, окремих військовослужбовців у безпосередньому зіткненні і протиборстві з противником, підготовка чи ведення бою (бойової операції). Обґрунтованою є позиція науковця відносно того, що бойова обстановка може виникнути як у воєнний, так і в мирний час, наприклад, під час відбиття нападу на державний кордон України» [59, с. 13], що отримало своє підтвердження за результатами нашого наукового дослідження. Так, за результатами вивчення судових вироків за 2014–2022 рр. нами встановлено, що за вчинення дезертирства в умовах бойової обстановки в Україні за вироком суду до кримінальної відповідальності було притягнуто три особи (з яких: у 2016 р. — 1 особа, у 2020 р. — 1 особа та в 2021 р. — 1 особа).

На підставі проведеного аналізу норм чинного законодавства та позицій вітчизняних учених ми доходимо висновку, що бойова обстановка, як кваліфікуюча ознака вчинення дезертирства в Україні, — це сукупність об'єктивних обставин, які виникають у зв'язку з реалізацією тактичних військових дій у процесі ведення загальновійськового вогневого бою з метою знищення противника, забезпечення оборони чи виконання інших бойових завдань, що здійснюється протягом обмеженого проміжку часу.

Проведене наукове дослідження та аналіз судової практики дало можливість встановити, що за сукупності кримінальних правопорушень найчастіше кваліфікуються дії винного, який вчинив державну зраду та дезертирство (найбільше таких випадків вчинення дезертирства пов'язано з анексією АР Крим 2014 р.) (ч. 1 ст. 111 та ч. 1 чи 2 ст. 408 КК України); залишив поле бою чи під час бою і вчинив дезертирство, заволодівши зброєю вчинив дезертирство (у першому випадку — ч. 2 ст. 408 і ст. 418, 419, 420 або 421 КК України, а в другому — ч. 4 ст. 408 і ст. 429 КК); вчинив втечу з-під варти, відбуваючи покарання на гауптвахті (ст. 393 та 408 КК України); а також подання підробленого документа для приховування вчиненого дезертирства (ст. 358 та 408) тощо.

3.2 Особливості призначення покарання за вчинення дезертирства

Відповідно до ст. 50 КК України, «покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами. Покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність» [94].

Кримінальним кодексом України за вчинення дезертирства передбачено покарання «позбавленням волі на строк від двох до п'яти років, за його вчинення із зброєю або за попередньою змовою групою осіб, а також вчинене в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, — позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років, а в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці — позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років» (ст. 408 КК України) [94].

Вивчення стану здійснення правосуддя місцевими та апеляційними судами за 2013–2022 рр. надало можливість зробити такі висновки.

За 2013 р. з 5 вчинених дезертирств судами розглянуто 4 справи, з яких засуджено 2 особи. Провадження в інших двох справах було закрито з інших підстав. Із числа засуджених 1 особа отримала покарання у виді позбавлення волі, іншу було звільнено від відбування покарання з випробуванням.

За період дії АТО/ООС та 10 місяців в умовах воєнного стану (2014–2022 рр.) в Україні було вчинено 6833 дезертирства, з них: у 2014 р. — 1061, у 2015 р. — 997, у 2016 р. — 386, у 2017 р. — 451, у 2018 р. — 202, у 2019 р. — 189, у 2020 р. — 216, у 2021 р. — 117, у 2022 р. — 3214.

За вказаний період судами України розглянуто справи щодо 1943 осіб за ст. 408 КК України (що становить 28,4 % від загальної кількості вчинених дезертирств по Україні), з них до кримінальної відповідальності було притягнуто 1877 осіб, судові рішення щодо яких набрали законної сили, неосудними, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру, визнано 3 особи (2 — у 2015 р., 1 — у 2017 р.), та 63 матеріали кримінальних проваджень було закрито.

РОЗДІЛ 3. Особливості визначення кваліфікуючих ознак та призначення покарання за вчинення дезертирства в Україні (Кавунська А. О.)

З них за ч. 1 ст. 408 КК України (дезертирство) засуджено 850 осіб (45,2 %); за ч. 2 ст. 408 КК України (дезертирство із зброєю або за попередньою змовою групою осіб) — 13 осіб (0,7 %); за ч. 3 ст. 408 КК України (діяння, передбачене частинами першою або другою цієї статті, вчинене в умовах особливого періоду, крім воєнного стану) — 992 особи (52,8 %); за ч. 4 ст. 408 КК України (діяння, передбачене частинами першою або другою цієї статті, вчинене в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці) — 22 особи (1,2 %) (Додатку Є).

Проведене дослідження показало: незважаючи на те, що дезертирство в Україні є злочином, за вчинення якого передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від двох років, цей вид покарання суди признають украй рідко, лише у 8,4 % випадків (158 осіб), з них: покарання у виді 1 року позбавлення волі отримали 14 осіб (8,9 %), від 1 до 2 років включно — 46 осіб (29,1 %), від 2 до 3 років включно — 21 особа (13,3 %), від 3 до 5 років включно — 62 особи (39,2 %), від 5 до 10 років включно — 15 осіб (9,5 %) [242, с. 334].

Покарання у виді:

- обмеження волі — 5 осіб;
- тримання в дисциплінарному батальйоні для військовослужбовців — 35 осіб;
- арешт — 62 особи;
- службове обмеження для військовослужбовців — 2 особи;
- громадські роботи — 1 особа
- штраф — 64 особи.

Звільнено від покарання — 1546 (82,3 %) осіб, з них:

- з випробуванням (ст. 75 КК України) — 1502 (80 %) особи;
- унаслідок акта амністії — 21 особа;
- з інших підстав — 3 особи.

Водночас 154 (8,2 %) особам призначено покарання із застосуванням ст. 69 КК України.

Як додаткове покарання позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу застосовано до 16 військовослужбовців, 10 з яких засуджені у 2021 р. та 6 у 2022 р. за ч. 3 ст. 408 КК України. Конфісковано майно у 3 військовослужбовців.

За період воєнного стану (24 лютого — 31 грудня 2022 р.) в Україні за вчинення дезертирства було засуджено 154 особи, з яких за ч. 1 ст. 408 КК України — 11 осіб; за ч. 3 ст. 408 КК України — 124 особи; за ч. 4 ст. 408 КК України — 19 осіб. З них покарання у виді позбавлення волі призначено 15 особам (2/9/4 відповідно), тримання в дисциплінарному батальйоні — 7 особам (-/-/7 відповідно), арешту — 2 особам (-/-/2 відповідно); штраф — 1 особі (-/1/- відповідно), звільнено від відбування покарання з випробуванням — 129 осіб (9/114/6 відповідно).

Як бачимо, з 154 засуджених у 2022 р. осіб, які вчинили дезертирство, лише 9,7 % отримали покарання у виді позбавлення волі; 83,7 % було звільнено від відбування покарання з випробуванням, з них засуджених: за вчинення дезертирства (ч. 1 ст. 408 КК України) — 81,8 %, за вчинення дезертирства в умовах особливого періоду (ч. 3 ст. 408 КК України) — 91,9 % та за його вчинення в умовах воєнного стану (ч. 4 ст. 408 КК України) — 31,5 %, з них 6 особам призначено покарання із застосуванням ст. 69 КК України.

Однією з проблем протидії військовій злочинності визнаємо недосконалість законодавчої бази в цій сфері [243, с. 74] та лояльність судової практики. Незважаючи на високу суспільну небезпечність дезертирства (ч. 3 та ч. 4 КК України) та положення чинного кримінального законодавства, яким закріплено, що «засуджена за тяжкий чи особливо тяжкий злочин особа, яка має військове, спеціальне звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас, може бути позбавлена за вироком суду цього звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу» (ст. 54 КК України), за результатами нашого дослідження встановлено, що до 2021 р. жодний військовослужбовець, який вчинив дезертирство, не був позбавлений військового звання [242, с. 334].

Лише з 2021 р. у судовій статистиці було 10 вироків, якими до військовослужбовців, що вчинили дезертирство в умовах особливого періоду, крім основного покарання було застосовано додаткове — позбавлено військового звання.

Незважаючи на проголошений воєнний стан в Україні та стрімке зростання у 2022 р. кількості вчинення дезертирств, що у 27,5 разів перевищило показники 2021 р. (з 117 у 2021 р. до 3214 у 2022 р.), їх високу суспільну небезпечність, у зв'язку з вчиненням в умовах воєнного стану, військового звання було позбавлено лише 6 військовослужбовців.

Під час аналізу санкцій ст. 408 КК України виникає враження, що законодавець штучно в ч. 2–4 встановив мінімальний розмір санкції за їх вчинення в п'ять років для забезпечення можливості звільнення засуджених від відбування тяжкого та особливо тяжкого злочину з випробуванням.

У результаті вивчення зарубіжного досвіду запобігання дезертирству (підрозділ 1.3 «Зарубіжний досвід запобігання дезертирству») нами підтверджено, що причинами та передумовами проявів масового дезертирства можуть бути:

- погіршення морально-психологічного стану військ;
- різке падіння військової дисципліни;
- зниження популярності військових операцій та війн;
- зростання суспільних антиармійських настроїв;
- тривалі військові невдачі (поразки, великі втрати);
- соціально-економічні негативні явища, у тому числі у сфері матеріально-побутового та бойового забезпечення військових частин.

Варто зауважити, що окремі випадки дезертирства можуть значно вплинути на морально-психологічний стан та боєздатність збройних сил, а відтак у законодавстві зарубіжних країн закріплюються найсуворіші заходи (у тому числі й смертна кара через розстріл), для запобігання цьому явищу та його припинення [176, с. 11].

На відміну від України, у США відповідальність військовослужбовців забезпечується величезною низкою норм військового законодавства, основним з яких є Єдиний кодекс військової юстиції (Uniform Code of Military Justice 1951), яким передбачено відповідальність за дезертирство (10 U.S. Code § 885 — Art. 85. Desertion), вчинення якого в мирний час тягне за собою тюремне ув'язнення на строк від трьох до п'яти років, а у воєнний час — довічне позбавлення волі або, за обтяжувальних обставин, — смертну кару [238].

За словами Головнокомандуючого ЗСУ В. Залужного, «якщо прогалини в законодавстві не забезпечують дотримання військової дисципліни, а “відмовники” можуть сплатити штраф, розмір якого становить до десяти відсотків їх бойових виплат, або отримати покарання з випробуванням, це несправедливо. Більше того, і це ключове, оголені ділянки фронту змушені закривати собою інші військовослужбовці,

що призводить до збільшення втрат особового складу, територій та мирних людей на них. Часто втрачені позиції доводиться відновлювати штурмовими діями дуже дорогою ціною» [37], що викликали нагальну потребу внесення змін щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану та/або в бойовій обстановці до Кримінального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших відповідних НПА [242, с. 334].

Одним із способів вирішення цієї проблеми стало ухвалення ВР України 13 грудня 2022 р. Проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці» № 2824-IX [175], які на момент закінчення нашого дослідження прийняті не були. Водночас Головнокомандуючий ЗСУ В. Залужний наголошував: «Я підтримую відповідні зміни до законодавства, ухвалені Верховною Радою і прошу президента підписати закон. Моя думка чітко віддзеркалює позицію командирів угруповань та військових частин, які вимагали системного вирішення цього комплексу питань» [37].

Як показало наше дослідження, кримінальне покарання за вчинення дезертирства як один із основних загальносоціальних засобів боротьби з відхиленнями в правомірній поведінці військовослужбовців не доводить свою ефективність, а особливо в умовах воєнного стану, у зв'язку із чим з урахуванням міжнародного досвіду призначення покарання за вчинення дезертирства та враховуючи особливо високу суспільну небезпечність його вчинення в особливий період та в умовах воєнного стану, пропонуємо збільшити розмір санкцій ч. 3 та ч. 4 ст. 408 КК України, що, у свою чергу, виключить можливість застосування ст. 75 КК України, а саме:

«ч. 3. діяння, передбачене частинами першою або другою цієї статті, вчинене в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, —

карається позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років.

ч. 4. діяння, передбачене частинами першою або другою цієї статті, вчинене в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, —

карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі».

Висновки до третього розділу

Результати дослідження особливостей визначення кваліфікуючих ознак та призначення покарання за вчинення дезертирства в Україні дали можливість зробити такі висновки:

1. Кваліфікуючими ознаками дезертирства є його вчинення: зі зброєю; за попередньою змовою групою осіб; в умовах особливого періоду, крім воєнного стану; в умовах воєнного стану; в бойовій обстановці.

2. На підставі проведеного аналізу судових вироків за останні 10 років підтверджено неефективність призначеного кримінального покарання за вчинення дезертирства в Україні (у 82,2 % випадків особа звільняється від відбування покарання з випробуванням за ст. 75 КК України), у зв'язку із чим із урахуванням міжнародного досвіду призначення покарання за дезертирство та високої суспільної небезпечності його вчинення в умовах особливого періоду та воєнного стану доведено необхідність збільшення розміру санкцій ч. 3 та ч. 4 ст. 408 КК України.

РОЗДІЛ 4

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕЗЕРТИРСТВА В УКРАЇНІ

4.1 Стан і тенденції вчинення дезертирства в Україні

Новий шлях розвитку історії України, започаткований 23 лютого 2014 р. Революцією Гідності, військова російська агресія проти України, що супроводжувалася окупацією, а згодом анексією АР Крим, військовими діями на Донбасі, АТО, ООС, повномасштабне військово вторгнення рф в Україну, як наслідок — проголошений 24 лютого 2022 р. воєнний стан, значно вплинули не лише на кримінально-правову статистику злочинності в державі, а й на загальний стан і тенденцію вчинення як військових кримінальних правопорушень у цілому, так і дезертирства зокрема [178, с. 83].

Отримані статистичні дані доводять, що дослідження стану й тенденції вчинення дезертирства сьогодні є надзвичайно актуальною науково-практичною, невирішеною проблемою.

У кримінології більшість українських учених відстоює позицію, згідно з якою стан і тенденції окремого роду злочинності прямо залежать від стану загальної злочинності в державі, що перебуває в тісному взаємозв'язку із загальними, економічними, політичними, соціальними, правовими, організаційними, морально-психологічними та іншими процесами.

Проте, у результаті проведеного нами дослідження стану та тенденцій вчинення військових кримінальних правопорушень загалом і дезертирства зокрема в контексті загальної злочинності встановлено,

що ані загальносоціальні, ані економічні та соціальні процеси в країні не справляють такого надзвичайного впливу на зростання кількості військових кримінальних правопорушень, як зміна воєнно-політичної ситуації в державі.

Ще на парламентських слуханнях «Про стан та перспективи розвитку Воєнної організації та сектору безпеки України» 2012 р. було констатовано, що «воєнна організація та сектор безпеки України не повною мірою відповідають вимогам сучасності, вони в цілому та їх складові внаслідок невиважених, а іноді й помилкових рішень критично ослаблені і на сьогодні досягли останньої межі можливостей щодо вирішення завдань захисту національних інтересів України. Стан ЗСУ, як і оборонно-промислового комплексу, характеризується глибокою депресією. Небезпечних масштабів набула багаторічна тенденція зниження військово-технічного потенціалу ЗСУ та інших військових формувань. Потребує прискорення процес реформування діяльності правоохоронних органів, призначених забезпечувати національну безпеку, права і свободи людини. Недостатньо враховується та обставина, що в суспільстві відбувається політична радикалізація, мають місце екстремістські настрої і прояви, що створює загрозу громадському спокою, державному суверенітету і територіальній цілісності України» [168].

Учасниками Парламентських слухань зауважено, що на вирішенні нагальних питань оборони і національної безпеки держави, з-поміж іншого, негативно позначаються: загострення соціальних проблем військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу та членів їхніх сімей, осіб, які звільняються із ЗСУ та інших військових формувань у зв'язку з їх реформуванням, пов'язане з надзвичайно низьким, порівняно з європейськими державами, грошовим утриманням, незадовільними побутовими умовами та незабезпеченістю житлом [168].

Недосконалість нормативно-правового, організаційного, фінансового, кадрового та інформаційного забезпечення військової сфери, недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення та озброєння ЗСУ, стан військової техніки, низький рівень підготовки та забезпечення військовослужбовців для ЗСУ, за справедливим твердженням В. В. Семененко, призводять до стрімкого зростання військової злочинності [188, с. 186] узагалі та дезертирства зокрема.

Н. А. Дмитренко серед основних рис злочинності в ЗСУ виділяє «вплив на злочинність у ЗСУ детермінант, які характеризують її за межами ЗСУ; збільшення латентних кримінальних правопорушень у ЗСУ; неналежний соціально-правовий контроль з боку керівництва ЗСУ над цим видом злочинності; кількість вчинених військовослужбовцями кримінальних правопорушень, що збігається з тенденцією динаміки злочинності в цілому по країні» [49, с. 43–44]. Проте, щодо того, що кількість вчинених військовослужбовцями кримінальних правопорушень збігається з динамікою злочинності в цілому по країні, у контексті вчинення дезертирства ми погодитися не можемо.

Так, за аналітичними даними 2013 р., у державі було вчинено 563 560 кримінальних правопорушень, з яких 369 (0,065 % від загальної кількості вчинених кримінальних правопорушень) становили військові кримінальні правопорушення (кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби), з яких 5 — дезертирства (1,35 % від загальної кількості вчинених військових кримінальних правопорушень).

Проте, з лютого 2014 р. Україна фактично опинилася в стані неоголошеної війни з РФ, яка спочатку за допомогою військової операції окупувала та анексувала АР Крим, а потім здійснила військову агресію в окремих регіонах Донецької і Луганської областей, у зв'язку із чим Рада національної безпеки та оборони України 14 квітня 2014 р. розпочала Антитерористичну операцію (АТО), спрямовану на протидію діяльності незаконних російських і проросійських збройних формувань, а з 30 квітня 2018 р. АТО було переформатовано в Операцію Об'єднаних сил (ООС) [189, с. 8].

Зведені аналітичні дані щодо стану та тенденцій вчинення в Україні протягом 2013–2022 рр. кримінальних правопорушень показали, що впродовж 2013–2018 рр. щорічно в державі вчинялося понад 0,5 млн (2013 р. — 563 560; 2014 р. — 529 139; 2015 р. — 565 182; 2016 р. — 592 604; 2017 р. — 523 911) кримінальних правопорушень. У 2018–2022 рр. спостерігалася тенденція їх різкого зменшення. Так, у 2018–2019 рр. кількість вчинених кримінальних правопорушень зменшувалася приблизно по 40 тис. на рік, у зв'язку із чим у 2018 р. загальний показник злочинності в державі скоротився на 15 % (487 133), у 2019 р. — на 21 % (444 130),

у 2020 р. — на 36 % (360 622), у 2021 р. — на 43 % (321 443), у 2022 р. знову почав збільшуватися й становив 31,5 % (362 636) від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень у 2013 р. (563 560), чого не можна сказати про тенденцію вчинення військових кримінальних правопорушень. Незважаючи на загальне скорочення у 2014 р. (529 139) на 7,2 % загальної злочинності, порівняно з 2013 р. (563 560), кількість вчинених військових кримінальних правопорушень протягом досліджуваного періоду зросла більше ніж в 11 разів (з 369 в 2013 р. до 4153 у 2014 р.).

У контексті загальної злочинності показник вчинення військових кримінальних правопорушень у 2014 р. становив 0,8 % (4153/529 139), у 2015 р. — 1,1 % (6213/565 182), у 2016 р. — 0,6 % (3650/592 604), у 2017 р. — 0,9 % (4577/523 911), у 2018 р. — 0,8 % (3694/487 133), у 2019 р. — 0,8 (3616/444 130), у 2020 р. — 1,1 % (4055/360 622) 2021 р. — 0,9 % (3037/321 443), у зв'язку із чим можемо констатувати, що з 0,065 % у 2013 р. протягом наступних дев'яти років (2014 р. — 24.02.2022) військові кримінальні правопорушення в системі загальної злочинності в державі стали займати близько 1 % (рис. 3.1).

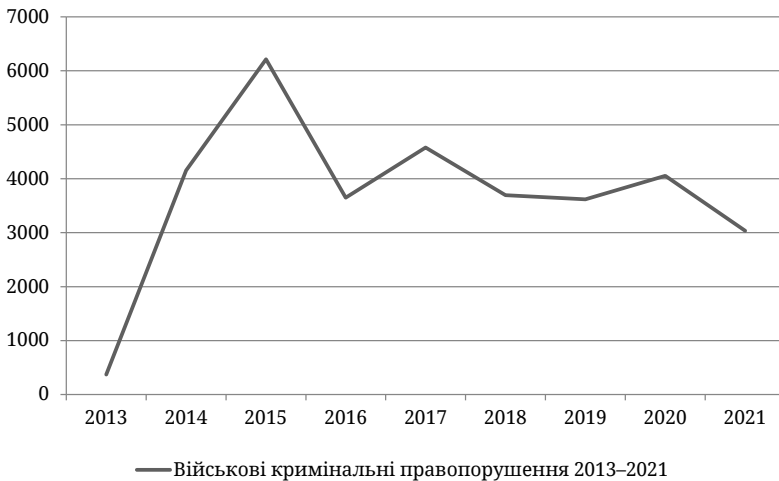

Рисунок 3.1 — Показники вчинення військових кримінальних правопорушень за 2013–2021 рр.

Як бачимо, для показників вчинення військових кримінальних правопорушень характерними є хвилеподібність коливань, найвищі показники спостерігалися у 2015 р. (6213), 2017 р. (4577) та 2020 р. (4055), а найнижчий — у 2021 р. (3037).

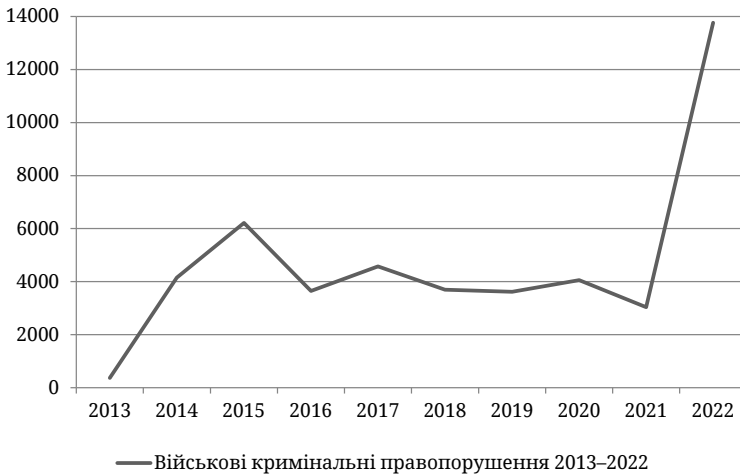
Наближені до 2021 р. показники були у 2016, 2018 та 2019 рр. Упродовж 2016–2019 рр. загальна кількість військових кримінальних правопорушень із певним коливанням змінилася в бік зменшення, що, на наше глибоке переконання, є необ'єктивним, оскільки не охоплює великого пласту прихованої (латентної) злочинності [50, с. 45]. Такої самої думки дотримується й вітчизняний учений М. Г. Колодяжний, який зауважує, що значна кількість кримінальних правопорушень, що вчинені військовослужбовцями, не відбиваються в показниках кримінально-правової статистики через замкнутість, автономність військової сфери, низький рівень громадського контролю за діяльністю ЗСУ, високий рівень корпоративності, сталі традиції військовослужбовців [185, с. 304].

На підставі викладеного можемо зробити висновок, що основним детермінуючим фактором, який вплинув на тенденцію стрімкого зростання військової злочинності, стала зміна воєнно-політичної ситуації в державі, що до 2014 р. залишалася більш-менш стабільною [179, с. 226].

Як бачимо, з початком військових дій на сході України до початку 2022 р. спостерігалось зростання військової злочинності, що в контексті загальної злочинності протягом семи років (2014–2021) становила близько 1 %.

Введений Указом Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 р. [147] воєнний стан став лакмусовим папірцем до рекордного зростання військової злочинності, у зв'язку із чим на тлі загального зменшення злочинності в державі набуло стрімкого зростання вчинення військових кримінальних правопорушень, середній коефіцієнт якого за 2022 р. — 3,8 % у системі загальної злочинності по державі та в 4,5 раза перевищив показник 2021 р. (рис. 3.2).

У системі військової злочинності особливе місце посідає дезертирство. Проаналізовані статистичні дані щодо військової злочинності за останні 9 років надають можливість стверджувати, що у 2013 р. показник вчинення дезертирства в системі військових кримінальних правопорушень був 1,35 % (5/369), а за 2014 р. зріс більше ніж у 212 разів та становив

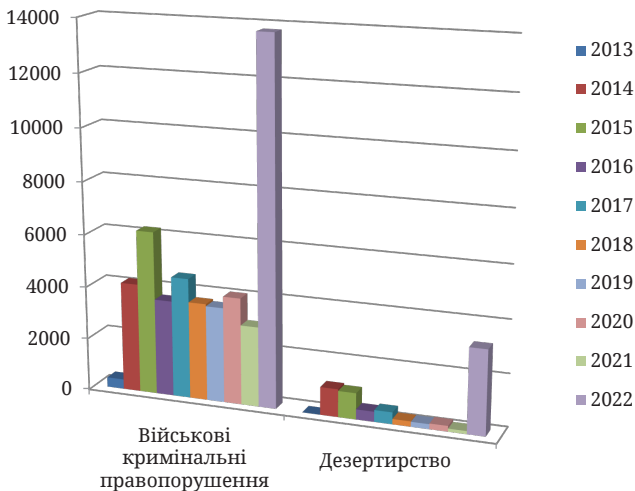
Рисунок 3.2 — Показники вчинення військових кримінальних правопорушень за 2013–2022 рр.

25,5 % (1061) від загальної кількості вчинених кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби в державі (4153). Однією з ключових тенденцій такої ситуації стало те, що близько 5000 військовослужбовців не вийшли з окупованої території АР Крим [53].

У 2015 р. показник вчинення дезертирства в контексті військової злочинності становив 16 % (6213/997), 2016 р. — 10,5 % (3650/386), 2017 р. — 9,8 % (4577/451), 2018 р. — 5,4 % (3694/202), 2019 р. — 5,2 % (3616/189), 2020 р. — 5,3 % (4055/216), 2021 р. — 3,8 % (3037/117), а у 2022 р. зріс аж у 27,5 раза (3214/117) порівняно з 2021 р. та дорівнював 23,3 % від загальної кількості вчинених військових кримінальних правопорушень (13 766) (рис. 3.3).

До прикладу, протягом січня-лютого 2022 р. в Україні було зареєстровано 569 військових кримінальних правопорушень, з яких 29 — дезертирство. Лише протягом першого місяця повномасштабних військових дій із РФ в умовах воєнного стану (березень 2022 р.) кількість вчинених військових кримінальних правопорушень зросла майже втричі (1510), а дезертирство — у 18 (530) разів.

Дезертирство в Україні: кримінально-правовий та кримінологічний аспект

Рисунок 3.3 — Показники вчинення військових кримінальних правопорушень та дезертирства за 2013–2022 рр.

Отримані в результаті вивчення статистичних даних відомості дають можливість стверджувати, що у 2014–2022 рр. у системі військових кримінальних правопорушень дезертирство (ст. 408 КК України) у середньому становить 14,5 % (47130/6838), що пояснюється передусім зміною воєнно-політичної ситуації в державі, початком АТО, ООС, воєнним станом в Україні та зростанням чисельності Збройних Сил України, у зв'язку із чим дослідження стану й тенденцій вчинення дезертирства в Україні видається неповним без розуміння суб'єктного та кількісного складу ЗСУ.

До війни з РФ станом на 2013 р. ЗСУ нараховувало 120,9 тис. військово-службовців (з них 16 557 жінки, з яких 1633 особи офіцерського складу) та 44,6 тис. цивільного персоналу.

Після анексії АР Крим та початку бойових дій на Донбасі Законом України «Про чисельність Збройних Сил України» від 5 березня 2015 р. № 235-VIII затверджено чисельність ЗСУ у кількості, що не перевищує 250 тис. осіб, у тому числі 204 тис. військовослужбовців [173], у зв'язку із чим за рахунок шести хвиль мобілізації до лав ЗСУ було призвано понад 200 тис. військовозобов'язаних. А в результаті сформованих 4 нових бригад

та 29 батальйонів територіальної оборони, що згодом були переформовані в окремі мотопіхотні батальйони, на кінець 2014 р. чисельність ЗСУ становила заплановані 250 тис. осіб, з яких 204 тис. — військовослужбовці.

Із початку проведення АТО у складі ЗСУ було сформовано 15 бригад, полк, 5 батальйонів (дивізіонів), а також бригаду, 6 полків та 11 батальйонів оперативного (бойового), тилового і технічного забезпечення [120].

У 2019 р. чисельність української армії скоротилася до 246 тис. осіб, але вже наступного року ЗСУ знову налічували 250 тис. військових.

За офіційними даними МО України, станом на 2020 р. чисельність ЗСУ була 246 160 осіб, з яких 193 800 — військовослужбовці та 52 360 — цивільні працівники, з них: 193 880 осіб — військовослужбовці; 40 094 особи — військові, які беруть участь в ООС; 6233 особи — курсанти з числа цивільної молоді; 21 400 осіб — військовослужбовці строкової служби; 5275 осіб — працівники на посадах військовослужбовців; 47 085 осіб — держслужбовці та працівники (без зазначених вище).

За офіційними даними МО України, станом на лютий 2021 р. кількісний склад ЗСУ становив 246 445 осіб, з яких 195 626 осіб — військовослужбовці, в тому числі: військові, які беруть участь в ООС, — 40 114 осіб; військові, які служать за кордоном, — 359 осіб; військовослужбовці строкової служби — 20 647 осіб; працівники на посадах військовослужбовців — 3973 осіб; держслужбовці та працівники (без зазначених вище) — 46 846 осіб [228].

Відповідно до змін, внесених Законом від 16 липня 2021 р. № 1703-IX до Закону України «Про чисельність Збройних Сил України», з 1 січня 2022 р. затверджено чисельність ЗСУ у кількості, що не перевищує 261 тис. осіб, у тому числі 215 тис. військовослужбовців [173].

Упродовж 2014–2021 рр. кардинально змінився й гендерний склад ЗСУ. Так, у 2014 р. у лавах ЗСУ налічувалось понад 14 тис. жінок, 1582 з яких — жінки, що належали до офіцерського складу, 12 388 — особи рядового, сержантського та старшинського складу й 349 курсанток. У 2020 р. їх кількість була 31 758 осіб жіночої статі (15,6 % від загальної кількості військовослужбовців), із них 4810 — особи офіцерського складу (8,9 %), 25 780 — особи рядового, сержантського та старшинського складу й 1162 курсантки.

За офіційними даними, станом на 2021 р. у ЗСУ налічувалося близько 52 тис. жінок, що становить понад 10 % всього особового складу учасників ООС.

З 2014 р. близько 8 тис. жінок набули статусу учасниць бойових дій [240].

У 2022 р. після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну та з урахуванням мобілізації чисельний склад лав ЗСУ, за офіційними даними, становив близько 700 тис. осіб., а за 2022 р. — з урахуванням інших військових формувань, перевищив мільйонну позначку. Таким чином, порівняно з 2014–2021 рр. чисельність української армії у 2022 р. зросла майже в чотири рази.

Оцінюючи проаналізовані показники кількості в українській армії військовослужбовців, вчинених військових кримінальних правопорушень загалом і дезертирства зокрема, доходимо справедливого висновку, що, крім зміни воєнно-політичної ситуації в державі, на тенденцію до зростання кількості вчинення дезертирства в Україні безпосередньо впливає зміна кількісного складу військовослужбовців.

Враховуючи ту обставину, що станом на 1 січня 2022 р. загальна кількість населення України зменшилась до 34,5 млн осіб, можна стверджувати, що сьогодні військовослужбовці становлять близько 3 % від населення країни та представляють більшу частину його соціальних верств і груп, досить репрезентативно відображаючи територіальне, соціальне, культурне різноманіття суспільства в державі, що безпосередньо впливає на стан та тенденцію вчинення військових кримінальних правопорушень узагалі й дезертирства зокрема.

Для визначення географії вчинення дезертирства в Україні за період з 2014–2022 рр. нами було взято за основу інформаційні дані щодо кількості зареєстрованих відповідними спеціалізованими прокуратурами у військовій та оборонній сфері кримінальних правопорушень військовослужбовців. Так, найбільшу кількість дезертирства зареєстровано спеціалізованими прокуратурами у військовій та оборонній сфері Центрального, Південного та Східного регіонів України, найменше — прокуратурою Західного регіону, що цілком кореспондує із загальною географією вчинення військових кримінальних правопорушень залежно від адміністративно-територіальної одиниці, на території якої розташовано військову частину, де відбувається проходження військової служби. За цим критерієм ми підтримуємо позицію вітчизняної вченої Д. В. Казначеевої з приводу того, що найчастіше такі кримінальні правопорушення вчиняють у Київській, Миколаївській, Одеській, Чернігівській, Черкаській, Харківській та Херсонській областях [62, с. 139].

Як уже зазначалося вище, враховуючи те, що дезертирство в Україні є злочином, з погляду соціальної зумовленості та суспільної небезпечності цього кримінального правопорушення, його наслідки завжди стосуються кожного та приховують у собі загальну суспільну небезпеку, адже в період збройного конфлікту в зоні АТО, ООС, а особливо в умовах воєнного стану необхідно враховувати всі особливості, спрямовані на запобігання ухиленням від проходження військової служби.

Суспільна небезпечність дезертирства, перш за все, полягає в спричиненні шкоди або створенні загрози заподіяння шкоди охоронюваним кримінальним законом інтересам особи, суспільства, держави, особливо дезертирство, вчинене зі зброєю, за попередньою змовою групою осіб, вчинене в умовах особливого періоду, в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці. А тому вчинення дезертирства, як і будь-якого іншого військового кримінального правопорушення, обов'язково спричиняє шкоду або приховує в собі загрозу спричинення шкоди військовій безпеці України [212, с. 76].

У контексті проведеного нами дослідження аналіз статистичних даних щодо зареєстрованих військових кримінальних правопорушень за ступенем тяжкості показав стрімке зростання після 2015 р. тяжких військових злочинів (з 20–28 % у 2014–2015 рр. до 76–88 % у 2016–2022 рр.), на що, за справедливим твердженням М. І. Карпенко, вплинула бойова обстановка, яка зберігалася протягом восьми років на сході нашої держави, та економічна й соціально-політична обстановка в суспільстві, що тривалий період часу не поліпшується [66, с. 6].

З березня 2022 р. невтішна статистика в системі військової злочинності щодо тяжких (50,5 %) та особливо тяжких (43,2 %) злочинів, основне місце серед яких посідає дезертирство, вчинене в умовах воєнного стану (особливо тяжкий злочин).

Враховуючи вищезазначене, варто зауважити, що правоохоронним органам держави, командирам та начальникам усіх рівнів ЗСУ доводиться докладати максимум зусиль для покращення стану військової дисципліни й правопорядку серед військовослужбовців [66, с. 6] в Україні.

Вивчення питання форми злочинної поведінки показало, що майже всі особи, за поодинокими винятками, які вчиняли дезертирство, діяли самостійно.

Враховуючи наявні розбіжності показників за кількістю вчинених дезертирств та проваджень, для нас досить актуальним є проведення системного аналізу показників рівня судимості, який, за справедливим твердженням Д. В. Казначеевої, не варто «ототожнювати з рівнем злочинності, оскільки до першого не включаються відомості про осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, але кримінальні справи стосовно яких було припинено на законних підставах чи до таких осіб застосовано заходи адміністративної відповідальності тощо» [62, с. 136].

За результатами вивчення статистичних даних щодо кількості осіб, судові рішення щодо яких набрали законної сили у 2014–2022 рр., встановлено, що протягом досліджуваного періоду всього в Україні за вчинення дезертирства (6833) було винесено 1943 вироки, що набрали законної сили, з них: ч. 1 ст. 408 КК України — 907 (46,6 %), ч. 2 ст. 408 КК України — 13 (0,7 %), ч. 3 ст. 408 КК України — 1001 (51,5 %) та ч. 4 ст. 408 КК України — 21 (1,1 %). Як бачимо, суди не поспішають розглядати справи, пов'язані з вчиненням дезертирства, враховуючи ту обставину, що за 2022 р. кількість їх вчинення — 3214, а судових вироків, що набрали чинності, — лише 22.

Одним із пояснень такої ситуації є: по-перше, те, що в більшості випадків такі особи переховуються, особливо в умовах воєнного стану, встановити місцезнаходження особи, яка вчинила дезертирство, як і обставини її зникнення, дуже важко. Як показують проаналізовані нами статистичні дані, щодо співвідношення кількості вчинення в Україні дезертирства, у яких особам вручено повідомлення про підозру (2910), становить 42,5 % від їх загальної кількості їх вчинення (6838). Їх пік припадає на 2015 р. (90,3 %), а найменша кількість у 2022 р. — 8,7 %. Так, у 2014 р. цей показник був 71,8 %, у 2015 р. — 90,3 %, у 2016 р. — 85,7 %, у 2017 р. — 64,7 %, у 2018 р. — 31,6 %, у 2019 р. — 49,7 %, у 2020 р. — 41,2 %, у 2021 р. — 78,6 % та у 2022 р. — лише 8,7 %.

Середній відсотковий показник вчинення дезертирства, досудове розслідування у яких зупинено, становить 67,5 %, з яких: 94,6 % — коли місцезнаходження підозрюваного невідомо та 5,4 % — у зв'язку із захворюванням підозрюваного. З яких у 2014 р. — 88,7 %, у 2015 р. — 81,1 %, у 2016 р. — 65,8 %, у 2017 р. — 35,2 %, у 2018 р. — 31,2 %, у 2019 р. — 7,4 %, у 2020 р. — 6,7 % у 2021 р. — 8,6 % та у 2022 р. — 33,3 %.

Середній відсотковий показник вчинення дезертирства, у яких провадження закрито, становить 5,5 %. З яких у 2014 р. — 2 %, у 2015 р. — 3,3 %, у 2016 р. — 12,1 %, у 2017 р. — 4,2 %, у 2018 р. — 1,4 %, у 2019 р. — 8,9 %, у 2020 р. — 2,3 % у 2021 р. — 1,7 % та у 2022 р. — 7 %.

Середній відсотковий показник вчинення дезертирства, за якими провадження направлені до суду з обвинувальним актом, становить лише 14,2 %, з яких у 2014 р. — 6,5 %, у 2015 р. — 15,9 %, у 2016 р. — 27,7 %, у 2017 р. — 41 %, у 2018 р. — 23,7 %, у 2019 р. — 46 %, у 2020 р. — 37,5 %, у 2021 р. — 70 % та у 2022 р. — 4,7 %.

По-друге, більшість судів у період воєнного стану в окремих частинах України, а особливо в окупованих її регіонах, не здійснювали своїх функцій, у зв'язку із чим середній відсотковий показник вчинення дезертирства, судові рішення щодо якого набрали законної сили, становить 28,4 % (6833/1943), з яких у 2014 р. — 34, у 2015 р. — 178, у 2016 р. — 318, у 2017 р. — 388, у 2018 р. — 232, у 2019 р. — 242, у 2020 р. — 159, у 2021 р. — 232 та у 2022 р. — 160.

Сьогодні Україна переживає глибокі соціально-економічні та військово-політичні перетворення, у процесі яких відбувається суцільна криміналізація військового сектора держави, що супроводжується стрімким зростанням військової злочинності загалом та дезертирства зокрема.

Погоджуючись із справедливою позицією І. Г. Богатирьова, варто зауважити, що військова злочинність сьогодні вийшла далеко за межі загальнокримінального феномену й перетворилася на фактор, що створює реальну загрозу національній безпеці, основам державного устрою, однак алгоритму дій для її нейтралізації кримінологічна наука до сьогодні так і не запропонувала [11, с. 114–120].

За слушним твердженням М. О. Семенишина, кримінологічна ситуація, яка склалася нині в Україні, є суттєвим дестабілізатором суспільного життя. Це є особливо відчутним на тлі кардинальних змін, що відбулися останнім часом у житті суспільства. Швидкі, великомасштабні й багато в чому негативно забарвлені соціальні процеси загострили стан боротьби зі злочинністю, включно з протиправною поведінкою. Збройний конфлікт у зоні АТО, ООС на території Донецької та Луганської областей, фактична війна з РФ зумовили серйозні зміни в державі, а отже, спричинили тенденцію до загострення злочинності [189, с. 63].

Підтримуючи позицію поіменованого вище вченого та практика, варто зауважити, що події останніх років, що відбуваються на території нашої держави й безпосередньо пов'язані із суттєвою інтенсифікацією криміногенних загроз, зумовлюють необхідність термінового вжиття відповідного профілактичного комплексу заходів [189, с. 438], спрямованих на запобігання військовій злочинності, 1/4 якої (станом на 2022 р.) становить дезертирство.

4.2 Детермінанти дезертирства в Україні

Проблема детермінації злочинності завжди була ключовою для кримінологічної теорії та практики її застосування.

Сучасна злочинність в Україні набула системного характеру та вразила значну частину суспільства.

За слушним твердженням Н. А. Дмитренко, ЗС України є частиною нашого суспільства, а тому чинники, що впливають на вчинення військових кримінальних правопорушень, є наслідком соціальних суперечностей, що притаманні цілому суспільству. Ідеться не про всі суперечності, характерні для розвитку суспільства, а саме про їх негативні складові, що створюють передумови для вчинення кримінальних правопорушень [50, с. 67].

Досить небезпечними і найпоширенішими в системі військових кримінальних правопорушень є кримінальні правопорушення, пов'язані з ухиленням від проходження військової служби, ключове місце в системі яких посідає дезертирство [178, с. 85], що, як показують офіційна статистика та слідча і судова практика, інколи супроводжується вчиненням інших кримінальних правопорушень (державна зрада, вбивство, заподіяння шкоди здоров'ю іншої особи, викрадення вогнепальної зброї та боєприпасів тощо). Небезпека вчинення дезертирства полягає в порушенні встановленого порядку несення військової служби, що негативно впливає на боєздатність як самих ЗС та інших військових формувань, так і обороноздатності країни загалом.

Суспільна небезпека кримінально-протиправної поведінки військовослужбовців у результаті вчинення дезертирства об'єктивно пов'язана

не лише з порушенням громадського порядку, характерного для цивільної злочинності, а й ослабленням військової дисципліни та правопорядку в ЗСУ, що є найважливішою складовою їх бойової готовності [178, с. 83].

Підтримуючи позицію О. М. Олійник, зауважимо, що дослідження детермінант військової злочинності передбачає окреслення кола тих криміногенних явищ і процесів, які їх породжують та сприяють їх вчиненню. За силою впливу, терміном дії, щільністю зв'язків із вказаною категорією кримінальних правопорушень це можуть бути різні явища та процеси. Більшість із них пов'язані з недосконалою військовою політикою держави, провальним реформуванням армії, затяжною кризою у фінансуванні та будівництві ЗС, недоліками формування й використання оборонного бюджету, застарілими принципами організації та здійснення контролю тощо. Усі вони тією чи іншою мірою деформують колективну свідомість військових, унормовують у професійному середовищі порушення дисципліни [127, с. 18].

Подібної позиції дотримується Є. Б. Пузиревський, надаючи загальну характеристику детермінант військових кримінальних правопорушень. Поіменованій учений зазначає, що ними є об'єктивні й суб'єктивні чинники економічного, політичного, ідеологічного, культурного, національного, морально-психологічного, соціального, соціально-біологічного, організаційно-управлінського й правового характеру. Також дослідник виділив низку рис процесів детермінації військової злочинності: низька антикриміногенна роль державної ідеології, системи військового виховання та статутного контролю; корупція; некомпетентність і військова непридатність частини офіцерського й сержантського складу ЗС тощо [177, с. 12]. У цілому підтримуючи запропонований поділ детермінант військових кримінальних правопорушень, варто погодитись із твердженням О. М. Артеменко, що більшість представлених детермінант має не суб'єктивний (внутрішній), а об'єктивний (зовнішній) характер, оскільки вони відбивають недоліки сучасної військової сфери й прорахунки в реформуванні сектора оборони України [2, с. 86].

У кримінології існує безліч підходів до класифікації детермінант злочинності. Одним із них є дроблення детермінант певного роду кримінальних правопорушень на групи, умови та причини кожної з яких відповідають певним життєвим обставинам особи суб'єкта делінквентної

поведінки. Один з таких підходів запропоновано М. І. Карпенко. Здійснюючи дослідження теоретичних та методологічних аспектів злочинів проти встановленого порядку несення військової служби, поіменованій учений виділяє детермінанти, пов'язані з допризовним періодом, тобто проходженням строкової служби чи несенням військової служби за контрактом; детермінанти, пов'язані з умовами військової служби, та виключно військові детермінанти [65; 67; 68].

Водночас В. В. Голіна та Б. М. Головкін розглядають детермінанти кримінальних правопорушень у ЗСУ на макро-, мікро- й індивідуальному рівнях, що відповідають діалектичному співвідношенню загального, особливого та одиничного.

Причини й умови на макрорівні є різноманітними та включають різні за характером сфери життя й суспільні відносини: соціальні, економічні, політичні, правові, організаційно-управлінські, ідеологічні, соціально-психологічні, культурно-виховні тощо. На сучасному етапі реформування та діяльності ЗСУ як особливо значущі серед них можна виділити такі: глибоку соціально-економічну й фінансову кризи в державі; дисбаланс соціальної функції держави; недосконале законодавство у сфері соціального захисту військовослужбовців та «штучне гальмування» його реформування; моральний занепад українського суспільства; аномія та беззаконня; прорахунки й непослідовність реформи ЗСУ тощо [35, с. 481].

Детермінанти мікрорівня, що є притаманними дезертирству, характерні саме для середовища військових та пов'язані з особливостями їх ставлення до проходження військової служби:

- психологічні проблеми, що виникають при тривалому перебуванні в одностатевому колективі, а особливо в період адаптації військовослужбовців (слабка попередня психолого-фізіологічна підготовка до військової служби, відсутність мотивації до служби, психотравматичні конфлікти та інші особливості організму);
- психічні відхилення та невротичні прояви як результат виснажливих фізичних навантажень, особливо у військовослужбовців молодого віку, позасімейне військове, а іноді жорстке, виховання (почуття розчарування в житті, байдужості, дратівливості, страху, поганий сон, періоди піднесення й спадів самопочуття тощо);

- концентрація в лавах військовослужбовців осіб, як правило, молодого віку (18–40 років), що не змогли себе професійно реалізувати, окремою особливістю яких є перебування до проходження служби ЗСУ в різних неформальних об'єднаннях із антигромадською та нерідко кримінально-протиправною спрямованістю. Їхня тривала деморалізація, звичний спосіб життя та поведінки в конфліктних ситуаціях, відсутність у частини осіб стримувальних факторів створюють підвищену ймовірність їхньої протиправної поведінки;
- невисокий рівень у значної частини військових, у тому числі офіцерів, правової свідомості та культури;
- майже відсутня профілактична діяльність військових командирів та начальників із особовим складом;
- висока латентність фактів нестатутних відносин, у тому числі «дідівщини», з метою подальшого продовження військової служби;
- наявність «кругової поруки», що сприяє латентності делінквентної поведінки військовослужбовців;
- наявність у минулому в частини військовослужбовців проблем із законом, що негативно позначається на їх правосвідомості та поведінці (2 % осіб, які вчинили дезертирство, раніше вчиняли кримінальні правопорушення, та більше ніж 1 % мають незняту й непогашена судимість) [178, с. 86–87].

Причини та умови індивідуального рівня В. В. Голіна та Б. М. Головкін пов'язують із детермінуванням певного кримінального правопорушення, вчиненого конкретною особою-військовослужбовцем. Логічно, що цей рівень безпосередньо формується під впливом детермінант вказаних вище рівнів [35, с. 481].

О. М. Джужа детермінанти військової злочинності в цілому поділяє «на три основні групи: загальні причини злочинності, що залежать від умов життя, виховання, навчання, роботи особи до її призову на військову службу; загальні причини злочинності, що специфічно заломлюються через армійські умови життя, побуту й діяльності; спеціальні (військові) детермінанти, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень військовослужбовцями» [97, с. 184].

Загальні детермінанти дезертирства, за словами поіменованого вченого, реалізуються в кримінально-протиправній поведінці

військовослужбовців унаслідок сформованих через несприятливі умови морального формування майбутніх військовослужбовців до служби в ЗСУ криміногенних якостей. Як показало наше дослідження, такі негативні властивості поведінки не можна усунути, однак за допомогою заходів організаційного, виховного та дисциплінарного впливу вони можуть бути частково послаблені, а в певних випадках — нейтралізовані.

До загальних детермінант вчинення дезертирства можна зарахувати загострення воєнно-політичної ситуації в країні; соціальну незахищеність військовослужбовців; кризу соціальної культури; особливості сімейного виховання; вплив найближчого оточення й ЗМІ; конкретні життєві ситуації, що формують людину з її системою установок та особливостями характеру; несприятливі соціально-економічні умови тощо [229, с. 46].

Загальні детермінанти вчинення дезертирства, що реалізуються в умовах проходження військової служби, можна поділити на дві групи: загальні причини, що послаблюються чи нейтралізуються в умовах проходження військової служби, і ті, що, навпаки, їх підсилюють.

До перших варто зарахувати військову організацію побуту, життя й дозвілля військовослужбовців; систему морального, правового та військового виховання; статутний контроль тощо.

Факторами, що підсилюють дію загальних детермінант вчинення дезертирства, є проходження військової служби, переважно особами молодого віку (18–40 років), яким властива вища девіантна та делінквентна активність; статутна регламентація поведінки, життя, побуту й відпочинку військовослужбовців, що породжує додаткову внутрішню психологічну напругу; відірваність військовослужбовців від своїх близьких, звичних умов життя, праці, побуту та відпочинку, що може стати соціально-психологічною основою кримінальних мотивацій військовослужбовців [243, с. 75].

Спеціальні (військові) детермінанти, що сприяють вчиненню дезертирства, представлені конкретними недоліками організаційної, управлінської, дисциплінарної та виховної діяльності командирів та начальників [97, с. 63]. Результати нашого дослідження свідчать, що зазначені детермінанти в контексті вчинення дезертирства спричинені ненормальними взаєминами у військовому колективі; аморальною та протиправною поведінкою командирів і начальників по службі, їх байдужим ставленням

до потреб і запитів підлеглих військовослужбовців; неналежною боротьбою із вживанням військовослужбовцями алкоголю та наркотиків; високим рівнем латентної злочинності тощо [97, с. 63].

О. М. Артеменко, досліджуючи детермінацію кримінальних правопорушень проти порядку проходження військової служби, розглядає її за категоріями чинників: соціально-психологічні криміногенні; організаційно-управлінські; соціально-економічні та нормативно-правові [2, с. 87]. Проте, за результатами нашого дослідження, встановлено, що соціально-економічні та нормативно-правові чинники характерні переважно військовим кримінальним правопорушенням загалом, а дезертирства стосуються вкрай опосередковано, у зв'язку із чим за основу дослідження детермінант дезертирства в Україні нами було взято дві основні категорії чинників — соціально-психологічні та організаційно-управлінські.

Соціально-психологічні детермінанти дезертирства в Україні

У процесі наукового дослідження встановлено, що характеристика детермінант дезертирства зумовлює низку особливостей як за своєю формою, так і за змістом. До формальної їх сторони можна зарахувати наявність двох складових криміногенності: одна з них — усередині ЗСУ, а інша — за їх межами. Проходження військової служби в умовах особливого періоду, бойової обстановки та воєнного стану безпосередньо пов'язано з різноманітними факторами, елементами морально-психологічної перенапруги, підвищеною вимогливістю та відповідальністю як у процесі виконання наказів, так і екстремальних ситуацій, пов'язаних із загрозою потрапити в полон, бути пораним, скаліченим чи втратити життя. І те, що у звичайному суспільстві для окремої особи може бути незначним проступком (нез'явлення на роботу чи невиконання наказу з боку керівництва), для військовослужбовця — це кримінальне правопорушення, а у випадку вчинення дезертирства — злочин.

Вибіркове вивчення кримінальних проваджень, розглянутих загальними судами України у 2017–2022 рр. за фактами вчинення дезертирства (ст. 408 КК України), дало підстави виділити низку соціально-психологічних чинників як причин вчинення дезертирства, основою яких є сформована низька стресостійкість військовослужбовців.

У методичних рекомендаціях «Формування психологічної готовності військовослужбовців до виконання завдань антитерористичної операції (порадник для офіцерів та сержантів)» від 24 квітня 2014 р., розроблених відділом по роботі з особовим складом штабу антитерористичної операції в Луганській та Донецькій областях, констатовано, що в бою військовослужбовець в основному перебуває в стані стресу, елементами якого стає переживання різноманітних почуттів (страху, тривоги, паніки та ін.) та який має місце переважно у випадках, що загрожують його фізичній безпеці.

Для умов особливого періоду та воєнного стану найбільш характерним є бойовий стрес, який характеризується сукупністю станів, що переживає військовослужбовець у процесі адаптації до несприятливих для життєдіяльності факторів, що загрожують життєво важливим цінностям у бойових умовах. Інтенсивність такого переживання залежить від взаємодії сили і тривалості впливу на психіку військовослужбовця бойових стресорів і особливостей реагування на їхній вплив [220, с. 5–6].

Наслідки бойового стресу у військовослужбовців виявляються по-різному та складають нав'язливі спогади про психотравмувальні ситуації бойових дій, що виникають, як правило, спонтанно здійснюючи негативний психологічний вплив на військовослужбовця, нерідко супроводжуючись погіршенням його психологічного і фізичного здоров'я.

За результатами вивчення судових справ нами встановлено, що емоційний стрес військовослужбовців як причина вчинення дезертирства, що виникає у результаті участі у бойових діях, становить 8,9 % від загальної сукупності причин його вчинення, з яких: отримана психологічна травма після участі в бою — 4,8 % та страх втрати життя чи бути скаліченим — 4,1 %. Проте, за результатами експертного опитування працівників ДБР і Спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері, нами встановлено, що вказані вище офіційні показники є вкрай заниженими. Зазначене знайшло своє підтвердження й за результатами опитувань самих військовослужбовців, які вказали, що відсотковий показник цієї категорії причин є більшим та не відповідає офіційній статистиці, з урахуванням того факту, що велика часина військовослужбовців, які вчиняють дезертирство, не в змозі прямо зізнатися в боягузтві й легкодухості, у зв'язку із чим у своїй більшості посилаються на тяжкі

життєві обставини, одними з яких, як правило, є тяжка хвороба батьків, дружини чи дитини тощо.

За результатами проведеного ретроспективного аналізу анкетних даних військовослужбовців встановлено, що психологічний стрес військовослужбовців як причина вчинення дезертирства виникає перед або в результаті участі в бойових діях, у своїй сукупності становить 43,3 %, з яких: отримана психологічна травма після участі у бойових діях — 28,6 % та страх втрати життя чи можливість бути скаліченим, пораненим або потрапити в полон — 14,7 %.

Боягузтво є поведінкою військовослужбовця, за якої останній під впливом страху нехтує моральними та етичними нормами, ставлячи під загрозу як своє життя, так і життя побратимів.

За твердженням А. М. Романишина та Т. М. Мацевко, «боягузтво не те саме, що й страх. Страх на війні почувають практично всі психічно здорові люди. Проте самі бойові обставини, бойове завдання, внутрішньогруповий розподіл бойових функцій, можливі трагічні наслідки та інше спонукають учасника бойових дій долати страх. Боягуз же ігнорує свої обов'язки, своє минуле і майбутнє, долі товаришів по службі, результат бою тощо. Страх цілком опановує його, у зв'язку з чим боягузтво є усвідомленою девіацією: вояк сам припиняє бойову активність і шукає безпечного укриття або просто втікає з поля бою» [176, с. 10], самовільно залишаючи військову частину або місце служби з метою ухилитися від військової служби, чи не з'являючись з тією самою метою на службу у разі призначення, переведення, з відрадження, відпустки або з лікувального закладу, чим вчиняє таке кримінальне правопорушення, як дезертирство.

Перебуваючи в зоні бойових дій, людина відчуває страх, що по-різному впливає на її психіку та подальшу поведінку в стресових ситуаціях, як наслідок може призвести до формування кримінально-протиправної мотивації, спрямованої на вчинення дезертирства. Подібні почуття присутні й у військовослужбовців із затяжною бойовою психічною травмою, що виявляється, наприклад, під час перебування їх у звільненні, відпустці, на лікуванні, звідки вони іноді не повертаються на службу без поважних причин [2, с. 90]. За результатами проведеного нами дослідження встановлено, що із зазначених причин у 68,7 % випадків дезертирство вчиняється шляхом дії, самовільного залишення військової частини або місця служби

та у 31,3 % — бездіяльності, для якої є характерними вчинення дезертирства шляхом нез'явлення військовослужбовця на службу з відпустки (60 %) та з лікувального закладу (40 %).

З метою локалізації посттравматичних стресових розладів у військовослужбовців відповідні фахівці застосовують на практиці спеціальні методи, такі як:

- гетеросугестивна терапія «тимчасова лінія»;
- методи витіснення (заміщення) образи;
- спеціальні методики психофізіологічної регуляції (саморегуляції);
- групи психологічної підтримки з моделюванням діяльності;
- медикаментозні, терапевтичні методи лікування;
- загальні методи відновлення й зміцнення здоров'я [220, с. 11].

Недостатня кількість військових психологів і невідповідність форми та змісту їх діяльності викликам сучасної армії та сьогодення в умовах бойових дій мають поодинокі місце, але також трапляються в офіційній судовій статистиці як причина вчинення дезертирства. Так, за результатами розгляду справи № 460/1405/18 «в судовому засіданні обвинувачений, після роз'яснення суті обвинувачення, в інкримінованих йому кримінальних правопорушеннях за ч. 4 ст. 407, ч. 3 ст. 408 КК України свою вину визнав повністю та дав суду показання, що він дійсно у періоді з 31.10.2017 р. по 30.03.2018 р., приїхавши із зони АТО, покинув військову частину, оскільки психолога у військовій частині не було, а він потребував реабілітації. Після цього знову перебував у зоні АТО та 15.12.2018 р., прибувши до м. Львова, у військову частину не повернувся до 02.05.2019 р., оскільки потребував реабілітації та відпочинку. Після цього знову перебував в зоні АТО. Після повернення із зони бойових дій, 08.10.2019 р. самовільно залишив військову частину, з рапортами не звертався, у військову частину не повертався, у вчиненому щиро розкався та просив суворо не карати» [26].

Психічні та психологічні відхилення як причина вчинення дезертирства, за даними медичних і кримінологічних досліджень, у своїй більшості хоч і не визначають схильність особи до протиправної поведінки, а лише є основою для морально-психологічної деформації особистості, проте, прискорюючи процес деградації особи, позначаються на формуванні в неї специфічної злочинної мотивації. На індивідуальному рівні

імпульсивність та конфліктність поведінки особи, пов'язані з певними захворюваннями, можуть мати й вирішальне значення при вчиненні дезертирства, а особливо в результаті екстремальних ситуацій (бойові дії, поранення, стрес, отриманий у результаті контузій, тощо). Так, за результатами нашого дослідження, було встановлено, що за останні 10 років в Україні 3 особи, що вчинили дезертирство (2 особи — ч. 1 ст. 408 КК України у 2015 р. та 1 особа — ч. 3 ст. 408 КК України у 2015 р.), були визнані неосудними, у зв'язку із чим до них застосовано примусові заходи медичного характеру.

Іншою детермінуючою складовою, що взаємодоповнює боягузтво, є легкодухність, що виявляється в позбавленні сили волі, нерішучості та безсиллі військовослужбовців, характеризує слабкість їх духу, волі, низький рівень морально-психологічних якостей та вказує на брак в особі сміливості й мужності [126, с. 129], що, за твердженням 2,8 % опитаних нами респондентів, є причиною вчинення дезертирства.

Призов на військову службу під час мобілізації в особливий період та після проголошення воєнного стану осіб із низьким рівнем морально-психологічних якостей і психічною деформацією, які не мали достатньої мотивації та патріотичної налаштованості, став визначальним криміногенним чинником вчинення дезертирства, основним складником якого є сформоване небажання вказаної вище категорії осіб проходити військову службу, що, за результатами нашого дослідження, у 7,2 % випадків стає причиною вчинення дезертирства.

Основними факторами, що впливають на небажання проходити військову службу, є кардинальна зміна виду діяльності, роботи, місця проживання, встановленого способу життя особи, втрата нею можливості перебувати в різних неформальних об'єднаннях, у тому числі з антигромадською спрямованістю, займатися улюбленими справами, а особливо вживати наркотичні засоби чи алкоголь, що призводить до стану амбівалентності, у результаті чого у військовослужбовця виникає почуття відчуженості, ізольованості та крайньої необов'язковості.

Основними причинами вчинення дезертирства вказаною категорією військовослужбовців є те, що під час укладання контракту про проходження військової служби на практиці взагалі не беруть до уваги їх морально-психологічні та вольові якості. Окремого значення набуває

й той факт, що значна частина мобілізованих в особливий період та в умовах воєнного стану призвані на військову службу без власної волі, у зв'язку із чим провідним мотиватором їх кримінально-протиправної поведінки стає небажання переносити труднощі військової служби. Для цієї категорії військовослужбовців важливо зберегти наявний уклад життя, соціальний і матеріальний статус, сформоване роками найближче соціальне оточення, необхідне для спілкування й підтримання соціальних зв'язків. Тому призов на службу, на їх думку, руйнує все перелічене. Для них характерна схильність до групового інформаційного тиску, зміна своєї поведінки та ухвалених раніше рішень. Вчинення злочину в більшості випадків здійснюється внаслідок бесід із близькими родичами (дружиною, батьками, дітьми), друзями, колегами по роботі, які переконують військовослужбовців відмовитися від проходження служби, наводячи низку аргументів [2, с. 79], у зв'язку із чим у 71,4 % випадків дезертирство з причини небажання проходити військову службу вчиняється шляхом самовільного залишення військової частини або місця служби та у 28,6 % випадків нез'явлення на службу з відпустки.

За результатами вивчення судових справ нами встановлено, що в офіційній статистиці хвороба батьків та членів сім'ї (19,7 %), інші сімейні чи особисті обставини (52,7), становлять найбільшу частку (72,4 %) у системі соціально-психологічних детермінант вчинення дезертирства, що, як показало наше дослідження, не відповідає реальній дійсності.

Так, при розгляді справи № 559/2508/21 «обвинувачений в судовому засіданні пояснив, що вину визнає, кається, фактичні обставини справи не оспорує. Уклав контракт на проходження військової служби терміном на три роки. В червні прибув до військової частини, проте залишив місце служби самовільно. Повинен доглядати за батьками, бо у тата хвороба Альцгеймера, а матір сама їсти зварити не може, сестра поїхала на заробітки. На момент укладення контракту батьки не потребували його допомоги. Якби було кому їх доглядати, то повернувся би на військову службу. Просить дати йому іспитовий термін, в тому числі тому, що немає кому доглядати батьків і його готові взяти на роботу після ухвалення вироку».

За результатами розгляду Справи № 465/351/21 «у судовому засіданні обвинувачений вину у вчиненні інкримінованого йому кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 408 КК України, визнав

повністю, надав детальні показання про мотиви та обставини вчинення злочину. Вказав, що проходив військову службу за контрактом як солдат у військовій частині, однак, у жовтні 2018 р. доглядав за хворою на онкологічне захворювання матір'ю, тому вирішив покинути військову службу, про що командування військової частини не попереджав. 22 жовтня 2018 р. о 08.00 год. самовільно залишив місце розташування військової частини та поїхав додому у с. Старосілля Волинської області. В подальшому виїхав на заробітки за межі території України, а саме в Республіку Польща. Вважав, що, заробивши кошти, зможе допомогти своїй сім'ї. Про вчинене шкодує, розуміє, що зробив неправильно, усвідомлює порушення ним обов'язків військовослужбовця, у скоєному кається».

За результатами опитування працівників ДБР і Спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері, нами з'ясовано, що до цієї категорії причин варто підходити досить критично, оскільки у своїй більшості підозрювані та обвинувачувані, надаючи покази, особливо в суді, часто лукавлять із метою отримання менш суворого покарання, посиляючись на тяжкі життєві, сімейні чи особисті обставини, що потребує додаткової перевірки та прямо кореспондує з результатами вивчення судових вироків у частині призначення міри й розміру покарання за вчинення дезертирства. Вказане твердження спростовують і результати проведеного ретроспективного аналізу анкетних даних військовослужбовців, які доводять, що на сімейні обставини в системі детермінант вчинення дезертирства припадає лише 25,5 %, з них: хвороба батьків та членів сім'ї — 16,8 %; інші сімейні та особисті обставини — 8,7 %.

За характером вчинення дезертирства із зазначених причин встановлено, що у 73,4 % випадків воно вчиняється шляхом дії, самовільного залишення військової частини або місця служби та у 26,6 % — бездіяльності, для якої характерним є вчинення дезертирства шляхом нез'явлення військовослужбовця на службу з відпустки, у разі призначення та з відрадження.

Проте, інколи дійсно сімейні обставини відіграють ключову роль, стаючи причиною дезертирства. Так, за результатами розгляду справи «обвинувачений в судовому засіданні вину у вчиненні злочину визнав повністю та зазначив, що під час відпустки дружина поставила його перед вибором залишитись з сім'єю або повернутись на військову службу, в результаті чого останній вирішив залишитись з сім'єю і пішов

на заробітки. У скоєному щиро кається» (Справа № 748/109/20); «Допитаний в судовому засіданні обвинувачений свою вину у вчиненні інкримінованого йому кримінального правопорушення при обставинах, викладених в обвинувальному акті, визнав повністю. Зазначив, що у листопаді 2014 р. він перебував у відпустці вдома та повинен був по закінченню відпустки повернутися до військової частини. Оскільки його дівчина, згодом котра стала його дружиною, завагітніла, то він вирішив залишитися вдома з сім'єю. Каявся у скоєному» (Справа № 748/2839/19).

Організаційно-управлінські детермінанти дезертирства в Україні

Другу категорію в системі детермінант вчинення дезертирства становлять організаційно-управлінські чинники. Вивчення наукових джерел, судових справ та проведення емпіричних досліджень надають можливість стверджувати, що це різноманітні фактори, але здебільшого ті, що прямо стосуються недоліків роботи командирів (начальників) офіцерського та сержантсько-старшинського складу ЗСУ, зумовлені як відсутністю у вказаній категорії військовослужбовців управлінських здібностей, так і низьким рівнем їх морально-етичних якостей, що призводить до розвитку девіантної поведінки в окремих підрозділах ЗСУ та інших військових формуваннях у вигляді розповсюдження випадків нестатутних відносин, виражених у конфліктах між командуванням та військовослужбовцями (непоодинокими є випадки насильства з боку безпосередніх командирів над підлеглими) і недостатньому контролю військових командирів за поведінкою особового складу, що призводить до самоправства з боку інших військовослужбовців та поширення алкоголізму й наркоманії.

За результатами вивчення судових справ встановлено, що внутрішні конфлікти в колективі військовослужбовців мають місце в 11,5 % випадків, з них: конфлікти з командуванням чи іншими військовослужбовцями — 85,7 % та насильство з боку безпосередніх командирів як причина вчинення дезертирства — 14,3 %. Проте, результати опитувань військовослужбовців свідчать, що відомості офіційної статистики переважно не відображають дійсності військового суспільства через високу латентність та закритість цієї системи. Так, за результатами розгляду Справи № 335/7878/22 «обвинувачений вину в інкримінованому йому кримінальному правопорушенні визнав частково. Не заперечуючи факту свого

неприбуття до військової частини після звільнення з гауптвахти у травні 2022 р., пояснив, що зробив це не з метою ухилення від військової служби, а через побоювання застосування до нього насильства з боку безпосередніх командирів, які і раніше ставились до нього погано, через що він і в перший раз залишив місце служби, за що був засуджений вироком Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 21.02.2022 р.».

За результатами ретроспективного аналізу анкетних даних військовослужбовців нами встановлено, що внутрішні конфлікти у військовому колективі мають місце в 44,3 % випадків, з яких: на конфлікт з командуванням чи іншими військовослужбовцями припадає 66,8 % та на насильство з боку безпосередніх командирів як причину вчинення дезертирства — 33,2 %. Тривожним залишається й той факт, що, за оприлюдненими офіційними даними листа-відповіді начальника відділу по роботі з громадянами та доступу до публічної інформації Департаменту інформаційно-організаційної роботи та контролю МО України від 27 грудня 2016 р., лише за 2016 р. небойові втрати тільки ЗС становили 256 осіб, що перебільшило бойові втрати за той самий час — 211 осіб. Найбільше серед небойових втрат було самогубств — 63. Серед небойових втрат військовослужбовців ЗСУ у 2016 р., крім самогубств, є ще 58 померлих від хвороби, 29 — від нещасних випадків, 5 — від інших причин, 4 — внаслідок порушень правил безпеки [183].

За офіційними даними Генерального штабу, з 14 квітня 2014 р. до 7 вересня 2020 р. в районі проведення АТО та ООС унаслідок бойових дій загинули 2660 військових, 10 131 військових було поранено. У цей період у результаті небойових втрат ЗСУ 1142 загинуло, 2316 було поранено [216].

Небойові втрати серед військових переважно прямо пов'язані із вживанням алкоголю, правовим нігілізмом, незадовільною педагогічною й виховною роботою щодо підлеглих, які потребують підвищеної уваги, та наставництва з боку військових командирів, та в офіційній статистиці зустрічаються досить рідко, проте, як показало наше дослідження, мають місце у 0,6 % випадків, причиною чого є висока латентність фактів такого вчинення дезертирства, що при розгляді справи в суді є обставиною, що обтяжує покарання (п. 13 ч. 1 ст. 67 КК України), і встановити її, враховуючи те, що дезертирство є триваючим злочином, на практиці вкрай важко, як і подолати алкоголізм та наркоманію у військах, що є складною

проблемою, вирішення якої можливе лише з урахуванням усіх аспектів: соціальних, юридичних, просвітницьких та медичних. Тому при вирішенні цих проблем потрібні заходи, передусім спрямовані як на профілактику та соціально-психологічну реабілітацію військовослужбовців, так і належне військово-патріотичного виховання молодого населення країни, спрямоване на його підготовку до захисту Вітчизни.

На підставі викладеного до основних негативних чинників, що впливають на соціально-психологічний стан військовослужбовців і належне виконання офіцерським та сержантсько-старшинського складом ЗСУ організаційно-управлінських функцій, що становлять систему детермінант вчинення дезертирства в Україні, а особливо в умовах воєнного стану, варто зарахувати: постійне очікування загрози життю й здоров'ю; високий ризик смерті чи каліцтва; реальну можливість потрапити в полон, у заручники з подальшими тортурами та знущаннями; безпосереднє бачення загибелі товаришів по службі, близьких друзів, мирного населення; зростання в деяких військовослужбовців страху бути вбитим або пораним при наближенні терміну ротації; невпевненість у сприятливому розвитку подій, вплив на які має військове керівництво та рівень дисципліни у військовому підрозділі; відчуття невизначеності внаслідок дефіциту особисто значущої інформації; порушення та/або зміну режиму харчування, відпочинку та сну, якості води та їжі, вплив незвичайних або несприятливих кліматично-географічних чинників, що породжують почуття невпевненості і тривоги; ізоляцію військовослужбовців та їх вимушену самотність під час тривалого перебування на бойових постах при охороні ділянок, доріг, районів у незрозумілих умовах, з нестійким зв'язком, без постійного тісного зв'язку з основними угруповуваннями; віддаленість від близьких та тривогу за них [131, с. 2].

На підставі викладеного та враховуючи отримані результати вивчення судових справ за 2017–2022 рр., ретроспективного аналізу анкетних даних працівників ДБР і Спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері військовослужбовців ЗСУ й інших військових формувань встановлено, що в системі детермінант дезертирства в Україні переважне місце займають морально-психологічні чинники 83,9 %, з них:

- отримана психологічна травма після участі у бойових діях — 28,6 %;
- небажання проходити військову службу — 22,6%;

- страх втрати життя чи можливість бути скаліченим, пораненим чи потрапити в полон — 14,7 %;
- хвороба батьків та членів сім'ї — 16,8 %;
- сімейні та інші особисті обставини — 8,7 %;
- смерть близької людини — 4,4 %;
- легкодухість — 2,8 %;
- інші детермінанти соціально-психологічного характеру — 1,4 %.

Організаційно-управлінські чинники становлять 29,1 %, з них:

- нестатутні відносини в колективі військовослужбовців — 44,3 %;
- недостатній контроль за особовим складом військовослужбовців — 16,4 %;
- байдуже ставлення до проблем військовослужбовців командирів, офіцерського та сержантсько-старшинського складу — 12,1 %;
- недоліки у виховній роботі — 10,7 %;
- незадовільні матеріально-побутові умови військової служби — 5,2 %;
- брак дозвілля та відпочинку військовослужбовців — 4,9 %;
- спроба уникнути покарання в результаті вчинення інших кримінальних правопорушень — 3,8 %;
- інші детермінанти організаційно-управлінського характеру — 2,6 %.

4.3 Характеристика особистості військовослужбовця, яка вчиняє дезертирство в Україні

Особа, що вчиняє кримінальне правопорушення, та її особисті якості завжди залишалися однією із центральних проблем науки кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології [99, с. 179; 69, с. 129].

Варто зауважити, що, незважаючи на те, що терміни: «суб'єкт кримінального правопорушення», «особистість злочинця», «особа злочинця» характеризують особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, вони відрізняються специфічним галузевим значенням, зумовленим предметною сферою пізнання відповідної підгалузі науки, хоча родовим поняттям для них виступає термін «особа».

В українській мові поняття «особа» зазвичай об'єднує два терміни — «особа» та «особистість», які мають різні смислові значення [55, с. 234].

І. М. Даньшин особу злочинця розглядає як «сукупність суттєвих та усталених соціальних властивостей та ознак, соціально значущих біопсихічних особливостей індивіда, які об'єктивно реалізуючись у конкретному злочині, надають вчиненому діянню характер суспільної небезпеки, а винному — властивість суспільної небезпечності, у зв'язку з чим особа притягається до передбаченої кримінальним законом відповідальності» [44, с. 76]. Підтримуючи викладену вище наукову позицію, В. В. Голіна та Б. М. Головкін доповнюють, що «виходячи із загальних уявлень про особу, будь-яка людина, яка усвідомлює свої дії і свідомо поводиться, є особистістю. Особистістю визнається і суб'єкт кримінального правопорушення — фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення (кримінальний проступок або злочин) у віці, з якого відповідно до Кримінального кодексу України може наставати кримінальна відповідальність, і незважаючи на свої негативні якості, він залишається учасником суспільних відносин, продовжує взаємодіяти з іншими людьми і суспільством взагалі» [100, с. 37].

Особистість злочинця А. Ф. Зелінський розглядає як «сукупність соціально-демографічних, психологічних та моральних характеристик, що тією чи іншою мірою типово притаманні людям, винним у кримінально-протиправній діяльності» [47, с. 224; 57, с. 86–89; 58, с. 57].

За справедливим твердженням С. Ф. Денисова, у кримінології існує багато визначень особистості злочинця, які можна об'єднати за трьома основними ознаками:

1. Формальна ознака передбачає підхід, за яким особистість злочинця розглядають як людину, яка вчинила кримінальне правопорушення. Така людина характеризується як складне інтегруюче поняття, яке включає в себе біологічні, соціальні та психологічні сторони.

2. Змістовна ознака особистості злочинця передбачає окрему характеристику особистості не лише у зв'язку із вчиненням нею кримінального правопорушення, а й наявністю причинного зв'язку між особою, що вчинила кримінальне правопорушення, та рівнем його суспільної небезпеки.

3. Формально-змістовна ознака — це ознака, за якою визначається стан особи в момент вчинення кримінального правопорушення, а саме

коли до та після його вчинення (часовий термін) особу не можна вважати «особою, що вчинила злочин» [45, с. 154].

За справедливим твердженням С. О. Харитонова, особливість кримінологічного дослідження особистості, яка вчинила військове кримінальне правопорушення, полягає в тому, що вивчення стосується спеціального суб'єкта, яким є військовослужбовець, який, окрім обов'язкових ознак загального суб'єкта кримінального правопорушення (фізична, осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності), має бути носієм додаткових (спеціальних) ознак, передбачених законом про кримінальну відповідальність (державно-правова, юридична й акмеологічна ознаки) [225, с. 182].

З урахуванням проаналізованих вище наукових позицій варто зауважити, що визначення особистості військовослужбовця що вчиняє дезертирство в Україні є складною проблемою, яка вимагає розуміння самого механізму вчинення цього злочину, аналізу всієї сукупності особистісних властивостей індивіда, особливостей його поведінки та ставлення як до закону, так і до покарання в цілому.

Надаючи характеристику особистості військовослужбовця що вчиняє дезертирство в Україні, ми діяли за класичним принципом, зосередивши особливу увагу на соціально-демографічних, морально-психологічних та кримінально-правових її ознаках.

Соціально-демографічні ознаки особистості військовослужбовця, що вчиняє дезертирство в Україні, є першоосною характеристики його особистості. До них належать громадянство, стать, вік, місце проживання, сімейний стан, наявність дітей, освіта, рід діяльності до проходження військової служби, рід військ, військове звання; займана посада тощо.

Особлива цінність першочергового вивчення соціально-демографічних характеристик полягає в тому, що за їх результатами можна зробити відповідні висновки з приводу інших якостей особистості військовослужбовця що вчиняє дезертирство в Україні.

Результати вивчення статистичних даних Державної судової адміністрації України за 2014–2022 рр. надали можливість встановити такі соціально-демографічні ознаки особистості військовослужбовця, що вчиняє дезертирство в Україні.

Протягом досліджуваного періоду за вчинення дезертирства в Україні було засуджено 1877 осіб, усі вони є громадянами України, що пояснюється положенням ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу Закон України», відповідно до якого «захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є конституційним обов'язком громадян України» [148]. Також норми цього Закону визначають: «Військовий обов'язок не поширюється на іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в Україні. У випадках, передбачених законом, іноземці та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, можуть у добровільному порядку (за контрактом) проходити військову службу у ЗСУ, Державній спеціальній службі транспорту та Національній гвардії України» [148].

За національним складом: 74,6 % — українці, 13,2 % — росіяни, 12,1 % — інші національності, що, зокрема, пояснюється й проросійськими поглядами деякої частини військових, особливо тих, що відмовилися покидати кримський півострів із перших днів анексії АР Крим військами РФ.

За статтю осіб: 99,1 % — чоловіки та 0,9 % — жінки, що в цілому відповідає загальній статистиці вчинення військових кримінальних правопорушень.

Свого часу В. О. Пелецький таку ситуацію пояснював тим, що жінки в Україні не проходять строкову військову службу; формування жіночої психіки завершується раніше, ніж у чоловіків; жінкам не властивий авантюрний спосіб вирішення власних проблем [225, с. 183].

За результатами нашого дослідження, встановлено, що жінки, які проходять військову службу в умовах особливого періоду та воєнного стану, мають високу вмотивованість та не схильні до вчинення дезертирств, що окремо підтверджують і статистичні показники судової практики, відповідно до яких з 1877 засуджених за вчинення дезертирства протягом 2014–2022 рр. жінок було 17.

Висока кримінально-протиправна ураженість осіб чоловічої статі, особливо молодого віку, є закономірністю військової злочинності, що пояснюється не лише гендерним складом ЗСУ, а й фізичними та психологічними особливостями осіб чоловічої статі, їх сформованою відмінністю поведінки, виховання, інтересів та іншими загальнохарактерологічними властивостями [181, с. 366].

Передбачуваним у контексті нашої роботи став той факт, що із 17 жінок, які були засуджені за дезертирство протягом досліджуваного періоду, 5 (29,4 %) його вчинили у 2022 р., що, на нашу думку, пов'язано зі значним збільшенням кількості осіб жіночої статі у ЗСУ та інших військових формуваннях.

Вік особи є досить важливою соціально-демографічною ознакою особистості військовослужбовця, що вчиняє дезертирство в Україні, з якою пов'язують її життєві орієнтації, захоплення чи інтереси, дає можливість відшукати правильний підхід до людини, пояснити її ті чи інші дії або вчинки [181, с. 365].

Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу» встановлено мінімальний вік як призову на строкову військову службу, так і прийняття на військову службу за контрактом, який становить 18 років (ч. 1 ст. 15 та ч. 1 ст. 20). Цим же Законом закріплено й граничний вік перебування на військовій службі, який, як правило, не може перевищувати 65 років. Так, ч. 2 ст. 22 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» визначає: «Військовослужбовці ЗСУ та інших військових формувань, які мають високу професійну підготовку, досвід практичної роботи на займаній ними посаді, визнані військово-лікарською комісією придатними за станом здоров'я для проходження військової служби, на їх прохання можуть бути залишені на військовій службі понад граничний вік перебування на військовій службі, на строк до 5 років у порядку, встановленому положеннями про проходження військової служби громадянами України» [148].

Граничним віком перебування у військовому резерві є граничний вік перебування військовозобов'язаних у запасі другого розряду (п. 6 Положення) [148] (докладно описано в підрозділі 2.2 «Суб'єктивні ознаки дезертирства в Україні»).

За віком найбільшу кількість дезертирств вчинили особи у віці від 30 до 50 років — 46,7 %, у віці від 18 до 25 років — 29,7 %, від 25 до 30 років — 21,0 %, від 50 до 65 років — 2,6 % військовослужбовців.

Факт того, що більша частка військовослужбовців, які вчинили дезертирство, проживали в місті, говорить як про слабкість соціального контролю, так і про специфічні труднощі в забезпеченні принципу невідворотності покарання за вчинений злочин.

Взаємозв'язок освітнього рівня та особи, яка вчиняє дезертирство, говорить про її потенційні можливості у виконанні своїх соціальних функцій,

що певною мірою залежать від рівня поведінки, культури, інтересів такої особи.

Освітній рівень осіб, які вчиняють дезертирство, невисокий, більшість становлять особи, які мають повну загальну середню (42 %), професійно-технічну (33,8 %) та базову загальну середню (16,1 %) освіту. Повну вищу освіту мають лише 6 %, базову вищу — 1,6 % та початкову загальну — 0,5 % військовослужбовців.

У контексті загальної злочинності наявність сім'ї та дітей є антикриміногенним фактором, проте в контексті вчинення дезертирства, за наявними статистичними даними судової практики, у 72,4 % стає причиною вчинення дезертирства (докладно описано та спростовано в попередньому підрозділі 3.2 «Детермінанти дезертирства в Україні»).

Досліджуючи злочинність, її причини та профілактику, О. М. Литвак доходить справедливого висновку, що формуванню особи злочинця також сприяє такий негативний фактор, як сімейне неблагополуччя [105, с. 52].

Вивчення сімейного стану осіб, що вчинили дезертирство, дало можливість зробити висновок, що здебільшого дезертирство вчиняють неодружені — 57,6 осіб, одружені рідше — 32,8 %, у незареєстрованому шлюбі перебувають 2,2 %, розлучені — 6,1 %, шлюбні відносини фактично припинено — 1,3 %.

Мають дітей — 38,6 %, з них: 1 дитину мають 89,6 %, 2 дитини — 8,2 %, три дитини — 1,4 %, більше ніж 3 дитини — 0,8 %.

Не мають дітей 61,4 % осіб, що вчинили дезертирство.

Проте, результати дослідження, проведеного за 2022 р., показали інший результат, а саме: мають дітей — 42,7 %, з них: 1 дитину мають 86,4 %, 2 дитини — 13,6 %. Особи, що мають 3 і більше дітей, у 2022 р. дезертирство не вчиняли, що пояснюється внесенням Законом України від 22 вересня 2022 р. № 2599-IX зміни до ст. 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» щодо додаткової підстави звільнення з військової служби під час воєнного стану, якими закріплено, що «з-поміж іншого звільнення військовослужбовців із військової служби здійснюється через такі сімейні обставини або інші поважні причини (якщо військовослужбовці не висловили бажання продовжувати військову службу), а саме наявність у військовослужбовця трьох і більше дітей віком до 18 років» [148; 152].

Не мають дітей — 57,3 % осіб, що вчинили дезертирство у 2022 р.

Сьогодні багатьма кримінологами встановлено суть та значення анти-криміногенного впливу сім'ї на особу злочинця. Несприятливі сімейні відносини характерні для значного числа суб'єктів кримінальних правопорушень, і дезертирство не є винятком.

Військовослужбовці, які вчинили дезертирство, переважно виховувалися в неповних сім'ях. 74,6 % опитаних нами респондентів, що вчинили дезертирство, мають лише одного з батьків, 52,4 % — тільки матір, 37,3 % — тільки батька, 10,3 % — взагалі не мають батьків.

Відносини з батьками та родичами як «гарні» оцінюють 32,1 %, як «нормальні» — 54,9 %, як «задовільні» — 12,4 %, і 0,6 % опитаних респондентів взагалі не підтримують відносин з батьками і родичами.

Більшість респондентів (87,6 %) з-поміж осіб, які вчинили дезертирство, вказали на незначну, а інколи відсутню роль батька у їх вихованні.

На питання: «До кого з рідних Ви б звернулись у скрутну хвилину?» — лише 2,3 % вказали — до батька, 64,1 % — до матері, 18,7 % — до сестри чи брата, 14,9 % — до інших родичів.

Найчастіше здійснювали дезертирство військовослужбовці, які займають такі соціальні позиції в сім'ї: єдина дитина або остання дитина, а в багатодітній сім'ї — єдиний хлопчик.

Умови, що сформувалися в суспільстві в період дії АТО, ООС, супроводжувалися непоодинокую негативною реакцією батьків та рідних військовослужбовців, яка досягла свого апогею після 24 лютого 2022 р., з моменту повномасштабного військового вторгнення РФ в Україну, що свідчить про подальше зростання військово-соціальної патології, що призводить до величезних і непоправних втрат цілісності суспільства й загрози збереженню суверенітету в державі.

Пояснення високої вікової криміногенності особи, яка вчиняє дезертирство в молодому віці — від 18 до 25 років (29,7 %), полягає в недостатній соціалізації деяких осіб молодого віку, а в більш зрілому — від 30 до 50 років (46,7 %), як правило, отриманими в ході бойових дій чи при виконанні спеціальних завдань психологічними травмами. І чим складніша у військовослужбовця ситуація під час проходження служби та чим менше така особа підготовлена до правомірного її вирішення, тим вищою є ймовірність відступу від загальноприйнятих вимог закону, у зв'язку із чим як у військовому, так і в кримінологічному аспекті

надзвичайно важливою є підготовка осіб до військової служби, насамперед морально-психологічна.

За місцем проживання більшість дезертирів є мешканцями міст (72,4 %), менше — сільської місцевості (27,6 %), що пов'язано, перш за все, з тим, що в сільській місцевості більше, ніж у містах, зберігся дух патріотизму та відповідальності за захист Вітчизни, а для деяких військовослужбовців із сільської місцевості служба в ЗСУ іноді є чи не єдиною можливістю змінити своє життя.

Одним із основоположних факторів, що визначає ступінь і характер криміногенної деформації особи злочинця, яка вчиняє дезертирство в Україні, є його місце у сфері трудової та суспільно корисної діяльності.

Менше ніж 40 % анкетованих осіб, що вчинили дезертирство, вказали на наявність у них певної цивільної спеціальності чи професії.

За місцем роботи до проходження військової служби: робітники — 28,4 %, особи, що проходили службу за контрактом, — 18,1 %, приватні підприємці — 2,2 %, державні службовці — 0,4 %, інше — 3,6 %. Ніде не працювали — 47,3 % опитаних респондентів.

Ми підтримуємо позицію О. М. Артеменко щодо того, що така ситуація пояснюється невисоким соціальним і матеріальним статусом військовослужбовців, особливо тієї їх частини, що вступили до лав ЗСУ в статусі добровольців або шляхом укладення контракту не стільки через патріотичну налаштованість, скільки через відсутність постійного заробітку й необхідність утримання себе і власної родини. Тобто обрання тимчасової професії військового стало для деяких осіб вимушеним рішенням, продиктованим скрутним соціально-економічним становищем у країні [2, с. 63].

Щодо роду військ, то більшість дезертирств вчиняється в Сухопутних військах — 97,9 %.

Вчинення дезертирств у Військово-морських силах було характерним у 2014–2016 рр. та у своїй сукупності становило 2,1 %.

У Повітряних силах, Десантно-штурмових військах, Силах спеціальних операцій та Силах територіальної оборони випадків вчинення дезертирства нами не виявлено.

Щодо військового звання, то з-поміж військовослужбовців, що вчинили дезертирство, більшість становить рядовий склад: солдат/матрос — 59,4 %, старший солдат / старший матрос — 18,3 %.

Ми підтримуємо позицію Н. А. Дмитренко з приводу того, що в обстановці глибокої кризи ЗСУ, як спеціального інституту, серйозною проблемою в армії є компетентність і військово-службова придатність сержантського й старшинського складів. Соціальне, правове та матеріальне становище не відповідає призначенню, яке вони повинні реалізовувати. Неприятною, на наш погляд, є обстановка у військах, за якої абсолютна більшість осіб сержантського складу не має відповідної підготовки для управління підлеглими. Ситуацію загострює та обставина, що велика частина засуджених є молодшими командирами, а не рядовими військовослужбовцями [50, с. 92], що підтверджують наявні статистичні показники, відповідно до яких сержантський і старшинський склад у контексті вчинення дезертирства становить 19,4 %, з них: молодший сержант/старшина 2 статті — 8,3 %, сержант/старшина 1 статті — 5,2 %, старший сержант/головний старшина — 2,8 %, головний сержант/головний корабельний старшина — 1,8 %, старший майстер сержант/старший майстер-старшина — 1,3 %. Вчинення дезертирства штаб-сержантами/штаб-старшинами, майстер-сержантами/майстер-старшинами та головними майстер-сержантами/головними майстер-старшинами за результатами нашого дослідження не виявлено.

Офіцерський склад: молодший лейтенант — 2,3 %, капітан/капітан лейтенант — 0,6 %. Інших військовослужбовців офіцерського складу, які вчинили б дезертирство, за результатами нашого дослідження, не виявлено.

Як бачимо, найбільше дезертирств вчиняють військовослужбовці рядового складу — 77,7 %, сержантський і старшинський склад — 19,4 %, а офіцерський — 2,9 %, проте ці показники дещо не відповідають дійсності, враховуючи той факт, що у 2014–2022 рр. до кримінальної відповідальності притягнуто лише 27,4 % (1877) осіб, що вчинили дезертирство, із 6833. Значну кількість з них становлять особи офіцерського складу, зокрема Військово-морських сил, які з-поміж іншого, вчинили дезертирство, не повернувшись з анексованої території АР Крим, у 2015 р. тодішній головний військовий прокурор України А. Матіос окремо зазначив про наявність 10 266 фактів дезертирства та його вчинення не лише рядовими, а й генералами [204].

За результатами дослідження встановлено, що у 2014–2021 рр. більшість військовослужбовців, які вчинили дезертирство, становили особи,

призвані на військову службу під час мобілізації в особливий період — 78,4 %; 17,3 % особи проходили військову службу за контрактом; 3,1 % — військовослужбовці строкової служби; 1,2 % — офіцери кадрової військової служби. Дещо різняться показники вчинення дезертирства за 2022 р., а саме військовослужбовці: призвані на військову службу під час мобілізації в умовах воєнного стану, — 86,7 %; які проходили військову службу за контрактом — 11,5 %, офіцери кадрової військової служби — 1,8 %.

Морально-психологічні ознаки особистості військовослужбовця, що вчиняє дезертирство в Україні

На відміну від соціально-демографічних ознак, що характеризують особистість військовослужбовця, що вчиняє дезертирство в Україні, за його соціальними ознаками й загальними рисами, морально-психологічні ознаки надають можливість виявити внутрішню його сутність, визначити основні психологічні властивості та встановити причини кримінально-протиправної мотивації, спрямованої на вчинення дезертирства. Морально-психологічні ознаки розкривають ставлення особи до виконання військового обов'язку та військової служби, правопорядку, інших соціальних цінностей та інституцій, характерних для військового суспільства [179, с. 225].

Особливості морально-психологічної характеристики особистості військовослужбовця, що вчиняє дезертирство в Україні, дають змогу визначити типи, притаманні саме їй напрями корекції особистості та зміст необхідних заходів профілактики її протиправної поведінки.

Надання характеристики морально-психологічних ознак особистості військовослужбовця, що вчиняє дезертирство в Україні, нам видається неможливим без аналізу її кримінологічно значущих особливостей, важливим елементом яких є виявлення внутрішніх, суб'єктивних причин, що спонукали військовослужбовця до вчинення досліджуваного злочину, основою яких є мотиваційна сфера поведінки особи, що його вчиняє.

Основа внутрішньої складової мотивації — психофізіологічні особливості особистості військовослужбовця, що вчиняє дезертирство в Україні.

Психофізіологічні особливості особистості злочинця завжди виступали внутрішнім мотиватором, який, не визначаючи змісту кримінально-протиправної поведінки, впливає на його динамічну сторону, прискорюючи або

уповільнюючи реалізацію інших детермінант, а в результаті більш широкого підходу — сприяють або ускладнюють як соціалізацію такої особи, так і її подальше становище в соціумі.

Як показало наше дослідження, певні життєві умови виявляють ті чи інші психологічні особливості поведінки особи, яка вчиняє дезертирство, що за звичайних умов, а в нашому випадку — до проходження військової служби, не були реалізовані й отримали свій прояв лише тоді, коли поведінка такої особи набула рис девіантності.

В умовах проходження військової служби виділяють такі типи девіантної поведінки: вживання алкоголю та наркотиків; порушення статутних норм і правопорядку; суїцидальна поведінка; відхилення в сексуальній поведінці [179, с. 226].

Як слушно зауважує В. О. Шамрай, армія як складова суспільства не може бути відокремлена від впливу уже сформованих антисоціальних процесів розвитку та поширення злочинності. «Не бачить проблем військових лише той, хто не хоче їх бачити» [233, с. 82–83]. Типовою залишається нестійкість інтересів осіб молодого віку, що виражається в короткочасному залученні молоді до різних форм дозвільної діяльності, натомість набувають поширення вживання алкоголю, групові порушення громадського порядку, вживання наркотичних засобів і психотропних речовин.

Так, вироком Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 14 грудня 2022 р. (Справа № 183/5351/22) «при призначенні покарання обвинуваченому у скоєнні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 408 КК України, суд враховує, що вину він визнав повністю, перебуває на обліку у нарколога та психіатра (а. п. 38, 39, 40), за місцем мешкання характеризується позитивно (а. п. 62), а за місцем служби задовільно (а. п. 60).

Разом з тим, скоєний ним злочин відноситься до категорії особливо тяжких, він є особою, що раніше судима...» [179, с. 226].

За слушним твердженням В. Д. Суценка та В. В. Лиховея, на стан злочинності «впливає загальна криміногенна ситуація в державі, суттєві прорахунки в реалізації молодіжної політики тощо. Позначились повальна комерціалізація закладів фізичної культури та спорту, закриття спортивних секцій у закладах освіти. Проблемами молоді майже не опікуються органи місцевої влади та інші державні органи, що певною мірою

зумовлює зростання злочинності серед неповнолітніх. Ще до призову на військову службу значна кількість молоді фактично втягується до проти-правної, а то й до відвертої злочинної діяльності. Після призову на службу колишні правопорушники нерідко продовжують підтримувати зв'язки зі злочинними групами, учасниками яких вони були» [207, с. 7].

На тенденцію стрімкого зростання вчинення дезертирства в Україні впливають такі ганебні звички, погляди й переконання, як:

- небажання виконувати будь-які обов'язки військової служби;
- культ неповаги до іншої людини;
- відмова в допомозі товаришам по службі;
- ігнорування вимог статутів та військової дисципліни;
- агресивна поведінка в конфліктній ситуації тощо.

Військове середовище щороку поповнюється особами з неврівноваженою психикою, а іноді з відверто антигромадськими поглядами [50, с. 48–49].

Окремою особливістю особи молодого віку, яка вчиняє дезертирство в Україні, є її перебування до проходження військової служби в різних неформальних об'єднаннях з антигромадською спрямованістю.

Відповідно до проведеного нами опитування військовослужбовців віком 18–28 років, у таких неформальних угрупованнях, для яких є характерною наявність специфічних негативних способів самоствердження (невиконання основних загальноприйнятих у суспільстві норм і правил поведінки, основних соціальних обов'язків, аморальність дій та вчинків, пов'язана з подальшим скоєнням правопорушень, як адміністративної, так і кримінальної спрямованості), вони отримували можливість: вирішення особистих проблем та негараздів — 26,3 %; проявити себе — 20,1 %; порозуміння та підтримки з боку оточення — 17,7 %; реального життєвого досвіду — 15,9 %; визначення світогляду — 11,3 %; визначення та формування життєвих принципів — 8,7 %.

За загальним твердженням більшості вітчизняних кримінологів, що знайшло своє підтвердження в результатах нашого дослідження, анонімність дій особи молодого віку в різних неформальних об'єднаннях з антигромадською спрямованістю в морально-психологічному плані до вчиненого правопорушення не містить у собі особистої вини. Так, за словами опитаних нами респондентів віком 18–25 років, 92,3 % з них майже

не відчують особистої вини та будь-якої моральної відповідальності за вчинене дезертирство. Для 78,4 % опитаних респондентів призов на військову службу став основною перешкодою для продовження зв'язків з неформальним угрупованням, з яким вони їх не втратили б за жодних обставин.

З урахуванням специфіки формування особистості дефекти правової свідомості особистості військовослужбовця, що вчиняє дезертирство в Україні, є набагато ширшими, ніж у законослухняних військовослужбовців, тому більшість опитаних нами респондентів (97,2 %) з числа осіб, які вчинили дезертирство, вважають виправданим порушення норм кримінального закону з урахуванням об'єктивних обставин, що склались у їхньому житті [179, с. 227].

Будь-яка діяльність людини викликається й зумовлюється мотивами, що тісно взаємодіють між собою та взаємно впливають один на одного, визначаючи остаточну поведінку такої особи.

Для виявлення кримінологічно значущих особливостей морально-психологічної характеристики особистості військовослужбовця, що вчиняє дезертирство в Україні, необхідним є аналіз мотиваційної складової поведінки, спрямованої на «самовільне залишення військової частини або місця служби з метою ухилитися від військової служби, а також нез'явлення з тією самою метою на службу у разі призначення, переведення, з відраджень, відпустки або з лікувального закладу» [179, с. 227].

Потрібно враховувати, що в процесі проходження військової служби мотиви військовослужбовців під впливом різних факторів та певних умов (вплив командування, взаємовідносини з іншими військовослужбовцями, особисті дії та вчинки) змінюються. Дослідження мотивів дезертирства дало нам змогу виділити кілька їх груп.

До 2014 р. основну групу мотивів становили ті, що викликали в особи небажання проходити військову службу, негативне ставлення до ЗСУ, байдужість до армії та виконання громадського обов'язку.

У 2014–2021 рр. переважну групу становили ситуативні мотиви, зумовлені конкретною обстановкою (небажання проходити військову службу; страх втрати життя, можливість бути скалченим, пораненим чи потрапити в полон; легкодужість; небажання брати участь у бойових діях тощо), викликані в процесі проходження військової служби (нестатутні відносини

в колективі військовослужбовців; байдуже ставлення до проблем військовослужбовців командирів, офіцерського та сержантсько-старшинського складу; недоліки у виховній роботі; незадовільні матеріально-побутові умови військової служби; брак дозвілля та відпочинку військовослужбовців тощо) та певною життєвою ситуацією (смерть близької людини, хвороба батьків, членів сім'ї, інші сімейні чи особисті обставини).

З 2022 р. основну групу становлять мотиви, викликані в процесі бойової обстановки або воєнного стану (боягузтво чи отримана психологічна травма після участі в бойових діях).

До загальної групи входять мотиви кримінального характеру, що є результатом кримінально-протиправної поведінки та психологічних установок особистості, яка викликає активний пошук ситуацій, спрямованих на вчинення дезертирства (вживання алкоголю чи наркотиків, що призводить до вчинення правопорушень; спроба уникнути покарання в результаті вчинення іншого кримінального правопорушення).

Характерною особливістю дезертирства є його вчинення в перші місяці проходження служби (у період адаптації вчиняється 76,2 % дезертирств), що пов'язано з психофізіологічною перебудовою всього способу життя та діяльності військовослужбовця.

До інших факторів морально-психологічного характеру варто зарахувати специфічні умови служби, статутний розпорядок дня, вимоги військової дисципліни, значні фізичні та психічні навантаження, освоєння нового кола обов'язків, необхідність отримання спеціальних військових знань та навичок, зміну характеру та режиму харчування, побутові незручності тощо.

Процес адаптації до військової служби здійснює значне навантаження на організм людини, у зв'язку із чим лише невелика частина військовослужбовців досить швидко та легко звикає до військового способу життя (12,1 % опитаних респондентів).

В осіб, які вчинили дезертирство, за словами опитаних нами респондентів, процес адаптації проходив повільно й дуже складно (86,2 %), а в деяких не завершився взагалі (13,8 %), що пояснюється й тим, що за морально-психологічними особливостями сприйняття дійсності та властивим типом темпераменту військовослужбовці, що вчиняють дезертирство в Україні, у 79,6 % випадків є меланхоліками, для яких характерні

найменша підготовленість до проходження військової служби, короткочасність або майже відсутність рішучості та сміливості в подоланні певних психологічних перешкод. Військовослужбовці цієї категорії зазвичай спокійні та непоспішні люди, основним мотивом кримінально-протиправної поведінки яких стала байдужість з боку сержантського й старшинського складу до їхніх проблем (82,1 %).

Найбільш важливими факторами, що сприяють дезертирству військовослужбовців у період адаптації, є слабка попередня психолого-фізіологічна підготовка до військової служби, відсутність мотивації до служби у ЗСУ та інших військових формуваннях, психотравмувальні конфлікти та інші особливості військовослужбовців.

Окрему категорію чинників, що впливають на схильність військовослужбовців до вчинення дезертирства, становлять невротичні прояви (почуття дратівливості та розчарування в житті, байдужості до всього навколишнього, порушення пам'яті при хвилюванні, поганий сон та сновидіння, періоди піднесень і спадів самопочуття, нетерплячість тощо), які, як правило, не були виявлені в них до проходження військової служби.

За даними медичних і кримінологічних досліджень, психічні аномалії переважно не визначають схильність особи до протиправної поведінки, лише є основою для морально-психологічної деформації особистості, але, прискорюючи процес деградації особи, позначаються на формуванні в неї специфічної злочинної мотивації. Проте на індивідуальному рівні імпульсивність та конфліктність поведінки особи, пов'язані з певними захворюваннями, можуть мати й вирішальне значення при вчиненні дезертирства, а особливо в результаті екстремальних ситуацій (бойові дії, поранення, стрес, отриманий у результаті контузій тощо) [179, с. 228].

Окрему категорію становить морально-психологічна обстановка в колективі військовослужбовців, і чим гірша така обстановка, тим сильнішим стає психологічний фактор окремих індивідів, що спонукає їх до вчинення кримінального правопорушення.

Зовнішніми умовами мотивації є нестабільність у ЗСУ та небажання молоді проходити військову службу в ЗСУ тощо.

Проведені нами дослідження показують, що більшість дезертирств вчиняється в період свят (64,3 %) та в період переведення, відрядження, відпустки, перебування в лікувальному закладі (35,7 %).

Аналіз кримінально-протиправної поведінки осіб, які вчинили дезертирство, дозволив нам виділити три основні їх типи:

- 1) результат загального мотиваційного спротиву та небажання проходити чи продовжувати військову службу — 74,6 %;
- 2) загальна нестійкість особистісної спрямованості в конкретній ситуації — 17,3 %;
- 3) результат делінквентної установки особи — 8,1 %.

Ця типологія дає нам можливість виділити три основні, найбільш характерні типи поведінки особи, яка вчиняє дезертирство в Україні, а саме: схильний до вчинення дезертирства, непередбачуваний та рецидивний. Запропоновані нами типи хоч і є певною мірою умовними, проте, з урахуванням наданих нами кримінологічних портретів особистості військовослужбовця, що вчиняє дезертирство в Україні, надають можливість диференціювати виправні, профілактичні та інші заходи відповідного реагування, спрямовані на запобігання вчиненню дезертирства.

Кримінально-правові ознаки особистості військовослужбовця, що вчиняє дезертирство в Україні, на відміну від двох інших, охарактеризованих вище, включають у себе: форму вини, показник групового вчинення злочину, судимість, вид і розмір призначеного покарання тощо.

Щодо форми вини, то дезертирство вчиняється виключно з прямим умислом та характеризується свідомими діями військовослужбовця, вираженими у формі самовільного залишення військової частини або місця служби чи бездіяльністю у виді нез'явлення на службу в разі призначення, переведення, відрядження, відпустки або з лікувального закладу (докладно описано в підрозділі 2.2 «Суб'єктивні ознаки дезертирства в Україні»).

Результати вивчення статистичних даних Державної судової адміністрації України за 2014–2022 р. надали можливість встановити, що в складі групи осіб вчинили дезертирство 0,48 % військовослужбовців, що ще раз підтверджує позицію науковців щодо того, що для військових кримінальних правопорушень не є притаманним груповий характер їх вчинення.

За офіційними даними, у стані алкогольного сп'яніння дезертирство вчинили 0,53 % військовослужбовців.

Результати проведеного ретроспективного аналізу анкетних даних працівників ДБР і Спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері і військовослужбовців ЗСУ та інших військових формувань свідчать, що цей показник вкрай занижений, якщо враховувати ту обставину, що дезертирство є триваючим злочином, і встановити факт, що особа його вчинила у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, на практиці можна лише з її показів, які, як правило, ніхто надавати не буде, з огляду, як мінімум на те, що останнє в розумінні п. 13 ч. 1 ст. 67 КК України є обставиною, що обтяжує покарання.

Наявність або відсутність судимості дає можливість з'ясувати інформацію щодо криміногенних якостей особи, яка вчиняє дезертирство.

Так, з 1877 осіб, що у 2014–2022 рр. були притягнуті до кримінальної відповідальності за вчинення дезертирства, незняту і непогашену судимість мали 88 (4,7 %) засуджених, з них: одну судимість — 72 (3,8 %), дві — 5 (0,3 %), три і більше — 11 (0,6 %) засуджених військовослужбовців, з яких за вчинення кримінальних правопорушень: проти життя чи здоров'я — 4 (4,5 %), проти статевої свободи чи статевої недоторканості — 2 (2,2 %), проти власності — 48 (54,6 %), проти безпеки руху та експлуатації транспорту — 1 (1,1 %), проти громадського порядку, моральності — 2 (2,2 %), пов'язані з наркотиками — 5 (5,6 %), інші кримінальні правопорушення — 26 (29,8 %) осіб.

Відбули покарання повністю — 27 (30,6 %) осіб, звільнені від покарання — 12 (13,6 %) (з них — 10 осіб умовно-достроково та 2 особи з інших підстав), скоїли дезертирство, не відбувши покарання, — 29 засуджених (з них 4 у тому числі у вигляді позбавлення чи обмеження волі або арешту), учинили злочин у період відбування покарання 20 осіб (з них 1 у місцях позбавлення чи обмеження волі або арешту, 18 іспитового строку та 1 особа іншого покарання).

За справедливим твердженням І. Г. Богатирьова, причиною більшості військових кримінальних правопорушень є нестатутні відносини між військовослужбовцями. Безсумнівно, колишні засуджені до позбавлення волі, будучи призвані на військову службу, приносять в армію порядок «зони» [12, с. 132]. Привертає увагу й нестійкість правомірної поведінки раніше засуджених осіб, що впливає з того, що самі вони в основному не схильні до вчинення кримінальних правопорушень,

але їхня тривала деморалізація, звичний спосіб життя, звичні способи поведінки в конфліктних ситуаціях, відсутність у частини осіб таких стримувальних факторів, як «сильний військовий колектив», у який вони включені та який цінують, цікава військова служба, культура проведення дозвілля створюють підвищену ймовірність їхньої протиправної поведінки [12, с. 95].

Вивчення стану здійснення правосуддя місцевими та апеляційними судами за 2014–2022 рр. засвідчило, що протягом досліджуваного періоду в Україні було вчинено 6833 дезертирства, з яких судами України розглянуто справи щодо 1943 осіб, з них до кримінальної відповідальності притягнуто 1877 осіб, судові рішення щодо яких набрали законної сили: за ч. 1 ст. 408 КК України — 850 осіб (45,2 %); за ч. 2 ст. 408 КК України — 13 осіб (0,7 %); за ч. 3 ст. 408 КК України — 992 особи (52,8 %) і за ч. 4 ст. 408 КК України — 22 особи (1,2 %). Неосудними визнано 3 особи, до яких було застосовано примусові заходи медичного характеру, та щодо 63 осіб матеріали кримінальних проваджень закрито.

Незважаючи на стрімке зростання кількості вчинених дезертирств, його високу суспільну небезпечність та наявну санкцію, що передбачає покарання за його вчинення тільки позбавлення волі (від двох років позбавлення волі — мінімальна санкція (ч. 1 ст. 408 КК України) та до 12 років — максимальна санкція (ч. 1 ст. 408 КК України)), покарання у виді позбавлення волі призначається лише у 8,4 % випадків, з них: у виді 1 року позбавлення — 8,9 %, від 1 до 2 років включно — 29,1 %, від 2 до 3 років включно — 13,3 %, від 3 до 5 років включно — 39,2 %, від 5 до 10 років включно — 9,5 %.

Обмеження волі застосовується в 0,3 % випадків, тримання в дисциплінарному батальйоні для військовослужбовців — у 2,1 %, арешт — у 3,3 %, штраф — у 3,6 %.

Покарання у виді службового обмеження для військовослужбовців було призначено 2 особам, громадські роботи — 1 особі.

У більшості випадків (82,3 %) особа, яка вчиняє дезертирство, звільняється від покарання: з випробуванням (ст. 75 КК України) — 80,8 % або унаслідок акта амністії — 1,3 %, чи з інших підстав — 0,2 % осіб.

У 8,2 % випадків особам призначено більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, із застосуванням ст. 69 КК України.

Позбавлення військового, спеціального звання, чину, рангу або кваліфікаційного класу як додаткове покарання до 2021 р. не призначалося.

У відомостях судової статистики позбавлення військового, спеціального звання, чину, рангу або кваліфікаційного класу як додаткове покарання за вчинення дезертирства знайшло своє відображення лише з 2021 р. та було призначено 0,9 % засуджених за ч. 3 ст. 408 КК України військовослужбовців, з яких 10 — у 2021 р. та 6 — у 2022 р.

Конфіскація майна як додаткове покарання застосовано щодо 3 засуджених за вчинення дезертирства із 1877 засуджених військовослужбовців.

За період воєнного стану (з 24 лютого до 31 грудня 2022 р.) в Україні за вчинення дезертирства було засуджено 154 особи, з яких за ч. 1 ст. 408 КК України — 7,1 %, за ч. 3 ст. 408 КК України — 80,6 %, за ч. 4 ст. 408 КК України — 12,3 %, з них покарання у виді позбавлення волі призначено 9,8 %, тримання у дисциплінарному батальйоні — 4,6 %. Арешт призначено 2 особам та штраф 1 особі.

Звільнено від відбування покарання з випробуванням 83,7 % засуджених.

Як бачимо, незважаючи на наявний воєнний стан у країні, лише 9,7 % засуджених отримали покарання у виді позбавлення волі, причому 83,7 % було звільнено від відбування покарання з випробуванням, що відповідає загальній практиці призначення покарання за вчинення дезертирства.

На підставі викладеного можемо зробити висновок, що для особистості військовослужбовця, що вчиняє дезертирство в Україні, характерна сукупність соціально-демографічних, морально-психологічних та кримінально-правових ознак особи військовослужбовця, яка вчиняє дезертирство внаслідок взаємодії сукупності негативних, у тому числі криміногенних, чинників, сформованих зазвичай у її особистості до проходження військової служби.

За результатами дослідження встановлено, що за соціально-демографічними ознаками дезертирство вчиняють громадяни України; за національним складом — українці (74,6 %); за віком — переважно від 30 до 50 років (46,7 %), що, як правило, пояснюється отриманими в ході бойових дій чи при виконанні спеціальних завдань психологічними травмами та у віці від 18 до 25 років (29,7 %), що полягає в недостатній соціалізації деяких осіб молодого віку; за освітнім рівнем дезертирство вчиняють

переважно особи, які мають повну загальну середню (42 %) або професійно-технічну (33,8 %) освіту; за сімейним статусом переважно не одружені (57,6 %), а якщо одружені (32,8 %), то, як правило, мають 1 дитину (89,6 %), у більшості випадків виховувалися в неповних сім'ях (74,6 %), у зв'язку із чим мають лише одного з батьків, переважно матір (52,4 %); за місцем проживання більшість дезертирів становлять мешканці міст (72,4 %); більшість осіб, які вчиняють дезертирство, не мають цивільної спеціальності чи професії, до проходження військової служби не працювали (47,3 %); військовослужбовцями рядового складу (77,7 %) Сухопутних військ (97,9 %), призваними на військову службу під час мобілізації в особливий період або в період воєнного стану (78,4 %), за військовим званням, як правило, солдати/матроси (59,4 %), а у випадку вчинення дезертирства військовослужбовцями офіцерського складу — молодші лейтенанти (2,3 %).

Морально-психологічні ознаки є основою внутрішньої складової мотивації, яку становлять психофізіологічні особливості особи, що вчиняє дезертирство, та ситуативні мотиви, насамперед: небажання проходити військову службу; боягузтво та легкодухість; нестатутні відносини в колективі військовослужбовців; байдуже ставлення до проблем військовослужбовців командирів, офіцерського та сержантсько-старшинського складу; недоліки у виховній роботі; незадовільні матеріально-побутові умови військової служби; брак дозвілля та відпочинку військовослужбовців; певні життєві, особисті або сімейні обставини.

Характерною особливістю дезертирства є його вчинення в перші місяці проходження військової служби (76,2 %).

За морально-психологічними особливостями сприйняття дійсності та властивим типом темпераменту особистості військовослужбовці, що вчиняють дезертирство в Україні, у 79,6 % є меланхоліками.

За кримінально-правовими ознаками дезертирство вчиняється виключно з прямим умислом, у 73,4 % випадків шляхом дії — самовільного залишення військової частини або місця служби та у 26,6 % — бездіяльності, для якої характерним є вчинення дезертирства шляхом нез'явлення військовослужбовця на службу з відпустки (22 %), у разі призначення (3 %), з відрядження (1,6 %). Притягнуті до кримінальної відповідальності за вчинення дезертирства особи, які не мають незняту і непогашену судимість, як правило, вчинили кримінальне правопорушення проти власності

(54,6 %). За вчинення дезертирства покарання у виді позбавлення волі призначається лише у 8,4 % випадків, у зв'язку із чим у більшості випадків особа, яка вчиняє дезертирство, звільняється від покарання з випробуванням (ст. 75 КК України) — 80,8 %.

Результати проведеного кримінологічного дослідження надали змогу розробити типові кримінологічні портрети особистостей військовослужбовця, що вчиняє дезертирство в Україні: у мирний час (до 2014 р.), під час особливого періоду та воєнного стану (з 17 березня 2014 р. до 31 грудня 2022 р.) та в бойовій обстановці, а саме:

1. Кримінологічний портрет особистості військовослужбовця, яка вчиняє дезертирство у мирний час.

За соціально-демографічними ознаками: громадянин України, чоловічої статі, військовослужбовець рядового складу, Сухопутних військ, строкової військової служби, за військовим званням — солдат, у віці від 18 до 25 років, який є працездатною особою, що має повну загальну середню чи професійно-технічну освіту, проте ніде не працював, не одружений, дітей не має, мешканець міста.

За морально-психологічними ознаками: до виконання військового обов'язку та військової служби ставиться негативно, як і до правил додержання правопорядку, інших соціальних цінностей та інституцій характерних для правового суспільства. В умовах проходження військової служби характеризується такими типами девіантної поведінки, як вживання алкоголю та/або наркотиків, порушення статутних норм і правопорядку, має відхилення в сексуальній поведінці, як правило, вчиняє дезертирство в перші місяці проходження військової служби, у зв'язку з неможливістю проходження процесу адаптації до військової служби.

За кримінально-правовими ознаками: вчиняє дезертирство з прямим умислом, шляхом дії, що полягає у самовільному залишенні військової частини або місця служби. Як правило, має незняту та непогашену судимість.

2. Кримінологічний портрет особистості військовослужбовця, яка вчиняє дезертирство під час особливого періоду та воєнного стану.

За соціально-демографічними ознаками: громадянин України, чоловічої статі, військовослужбовець рядового складу, Сухопутних військ, призваний на військову службу під час мобілізації в особливий період, за військовим званням — солдат або старший солдат, у віці від 30 до 50 років,

який є працездатною особою, що має повну загальну середню чи професійно-технічну освіту, не одружений, дітей не має, як правило, виховувався в неповній сім'ї, проте хоч і має лише одного з батьків, переважно матір, відносини з батьками та родичами має задовільні, як правило, у сім'ї займає соціальну позицію єдиної дитини, мешканець міста, до проходження військової служби переважно ніде не працював.

За морально-психологічними ознаками: до виконання військового обов'язку та військової служби ставиться негативно, у зв'язку із чим вчинив дезертирство, як правило, у перші місяці проходження військової служби з мотивів небажання її проходити, боягузтва та легкодухості, викликаними в процесі проходження військової служби нестатутними відносинами в колективі військовослужбовців або сімейних чи особистих обставин, у зв'язку із неможливістю проходження процесу адаптації до військової служби.

За кримінально-правовими ознаками: вчиняє дезертирство з прямим умислом, як правило, шляхом дії, самовільного залишення військової частини або місця служби, а у випадку бездіяльності — шляхом нез'явлення на службу з відпустки чи з відрадження.

3. *Кримінологічний портрет особистості військовослужбовця, яка вчиняє дезертирство в бойовій обстановці.*

За соціально-демографічними ознаками: громадянин України, чоловічої статі, військовослужбовець рядового складу, Сухопутних військ, призваний на військову службу під час мобілізації в особливий період чи період воєнного стану, за військовим званням — солдат або старший солдат, у віці від 18 до 50 років, який є працездатною особою, що має повну загальну середню чи професійно-технічну освіту, неодружений, як правило, дітей не має або має 1 дитину, виховувався в неповній сім'ї, як правило, має одного з батьків, переважно матір, відносини з батьками та родичами має задовільні, мешканець міста, за місцем роботи до проходження військової служби — робітник.

За морально-психологічними ознаками: до виконання військового обов'язку та військової служби ставиться негативно, у зв'язку із чим вчинив дезертирство, як правило, перед початком бойових дій або після участі в них з мотивів боягузтва та легкодухості чи отриманої в результаті участі у бойових діях психологічної травми.

За кримінально-правовими ознаками: вчиняє дезертирство з прямим умислом, як правило, шляхом дії, самовільного залишення військової частини або місця служби, а у випадку бездіяльності — шляхом нез'явлення на службу з відпустки.

Висновки до четвертого розділу

Результати вивчення кримінологічної характеристики дезертирства в Україні надали можливість зробити такі висновки:

1. Дослідження стану й тенденцій вчинення дезертирства в Україні за 2013–2022 рр. засвідчило стрімке зростання в системі загальної злочинності після 2014 р. військових кримінальних правопорушень (з 0,065 % у 2013 р. до 0,78 % у 2014 р.), основною причиною чого стала зміна воєнно-політичної ситуації в державі, а проголошений 24 лютого 2022 р. воєнний стан став основною причиною рекордної кількості вчинення в Україні дезертирств (3619), що в 3,3 раза перевищило показники 2014 р.

Другою, основною причиною, яка вплинула на тенденцію до зростання кількості вчинення дезертирства в Україні, стало збільшення чисельності ЗСУ та інших військових формувань.

2. Результати вивчення детермінант дезертирства в Україні засвідчили, що основними категоріями, які сприяють його вчиненню, є чинники соціально-психологічного (83,9 %) та організаційно-управлінського (16,1 %) характеру.

Встановлено, що до основних детермінант соціально-психологічного характеру слід віднести: отримана психологічна травма після участі в бойових діях — 28,6 %; небажання проходити військову службу — 22,6 %; страх втрати життя чи можливість бути скаліченим, пораненим чи потрапити в полон — 14,7 %; хвороба батьків та членів сім'ї — 16,8 %; сімейні та інші особисті обставини — 8,7 %; смерть близької людини — 4,4 %; легкодухість — 2,8 %; інші детермінанти соціально-психологічного характеру — 1,4 %. Основу системи детермінант організаційно-управлінського характеру складають: нестатутні відносини в колективі військовослужбовців — 44,3 %; недостатній контроль за особовим складом військовослужбовців — 16,4 %; байдуже ставлення до проблем військовослужбовців

командирів, офіцерського та сержантсько-старшинського складу — 12,1 %; недоліки у виховній роботі — 10,7 %; незадовільні матеріально-побутові умови військової служби — 5,2 %; брак дозвілля та відпочинку військово-службовців — 4,9 %; спроба уникнути покарання в результаті вчинення інших кримінальних правопорушень — 3,8 %; інші детермінанти організаційно-управлінського характеру — 2,6 %.

3. Дослідження особистості військовослужбовця, що вчиняє дезертирство в Україні, надало змогу сформуванню його типовий кримінологічний портрет, а саме:

За соціально-демографічними ознаками: громадянин України, чоловічої статі, військовослужбовець рядового складу, Сухопутних військ, призваний на військову службу під час мобілізації в особливий період або в умовах воєнного стану, за військовим званням — солдат або старший солдат, у віці від 18 до 50 років, який є працездатною особою, що має повну загальну середню чи професійно технічну освіту, не одружений, як правило, дітей не має, а якщо має, то лише одну дитину, виховувався в неповній сім'ї, має переважно одного з батьків, яким є матір, відносини з батьками та родичами має задовільні, як правило, у сім'ї займає соціальну позицію єдиної дитини, мешканець міста, переважно ніде не працював.

За морально-психологічними ознаками: до виконання військового обов'язку та військової служби ставиться негативно, у зв'язку із чим вчинив дезертирство з мотивів небажання проходити військову службу, боягузтва та легкодухості, отриманої в результаті участі у бойових діях психологічної травми, нестатутних відносин або сімейних чи особистих обставин, як правило, вчиняє дезертирство в перші місяці проходження військової служби, у зв'язку зі складним процесом проходження адаптації до військової служби, або перед початком бойових дій чи у результаті участі в них.

За кримінально-правовими ознаками: вчиняє дезертирство з прямим умислом, як правило, шляхом дії, самовільного залишення військової частини або місця служби, а у випадку бездіяльності — шляхом нез'явлення на службу з відпустки чи з відрадження. За вчинення дезертирства отримує покарання з випробуванням строком від 1 до 3 років.

РОЗДІЛ 5

ЗАПОБІГАННЯ ДЕЗЕРТИРСТВУ В УКРАЇНІ

5.1 Заходи загальносоціального запобігання дезертирству

Відповідно до Конституції України, «оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України» (ст. 17 Конституції України) [81].

Від належного виконання ЗСУ та іншими військовими формуваннями покладених на них державою та суспільством обов'язку щодо оборони й захисту залежить забезпечення національної безпеки [127, с. 12] та оборони держави, у зв'язку із чим суспільна небезпека військових кримінальних правопорушень об'єктивно впливає на бойову готовність військових частин і з'єднань, на відміну від більшості злочинних діянь цивільних осіб [79, с. 114].

Запобігання військовій злочинності взагалі та дезертирству зокрема є однією з найгостріших сучасних проблем в умовах, що склалися в країні, яка в процесі зміни воєнно-політичної ситуації в державі потребує відповідного та радикального переосмислення.

Злочинність в армії визнається найнебезпечнішим дестабілізуючим фактором, що вкрай негативно впливає не тільки на ЗСУ, але й на національну безпеку держави — чим вище її рівень, тим менше можливостей використання армії як ефективного інструмента вирішення зовнішньополітичних і внутрішніх проблем [79, с. 114].

Забезпечення законності та військової дисципліни у ЗСУ встановлення чітких прав та обов'язків військовослужбовців, їхньої правової та соціальної захищеності наполегливо диктують необхідність удосконалення

не тільки військового, а й кримінального законодавства та практики його застосування в сучасних умовах.

У кримінологічній теорії загальносоціальне запобігання виявляється через систему заходів економічного, політичного, ідеологічного, організаційного характеру, що хоча й не мають спеціальних цілей боротьби зі злочинністю та профілактики кримінальних правопорушень, проте реалізують важливий кримінологічний аспект, стаючи основою, платформою спеціально-кримінологічного запобігання, оскільки їх спрямованість на вирішення проблемних завдань, що стоять перед державою, створює передумови для зменшення рівня вчинення кримінальних правопорушень [50, с. 121], у зв'язку із чим основною метою загальносоціального запобігання військовій злочинності взагалі та дезертирству зокрема є створення сприятливих зовнішніх умов для ефективного функціонування ЗСУ й інших військових формувань, спрямованих на забезпечення на належному рівні потреб військовослужбовців [242, с. 334].

Загальносоціальне запобігання передбачає створення й реалізацію цільових державних програм та стратегій реформування вітчизняної армії, спрямованих на ефективне вирішення наявних у ЗСУ та інших військових формуваннях проблем, що сприяють вчиненню дезертирства.

За справедливим твердженням Д. В. Казначеевої, злочинність військовослужбовців негативно впливає на військову дисципліну, безпеку держави в цілому, оскільки виступає внутрішнім індикатором соціальної безпеки та мікроклімату, спричиняє падіння авторитету державної влади, поширення в суспільстві страху перед зовнішніми та внутрішніми загрозами, аномію, аморальність і неповагу до представників ЗС, знижує престижність військової служби. Враховуючи зауважене, авторка наголошує на необхідності розробки та вирішення не лише першочергових, а й перспективних завдань щодо протидії злочинності в цій сфері [62, с. 133], у зв'язку із чим загальносоціальне запобігання вчиненню дезертирства має бути спрямовано на усунення недоліків у політичній, соціальній, морально-психологічній та духовній сферах суспільства.

- Невідкладними заходами протидії дезертирству в Україні повинні бути:
- доопрацювання доктрини військової безпеки України з урахуванням вимог забезпечення національної безпеки, внутрішньої й зовнішньополітичної ситуації в країні;

- належне фінансування ЗСУ як заходів, пов'язаних із підтриманням бойової готовності військ, так і соціальних програм для військово-службовців та членів їхніх сімей;
- повний перехід ЗСУ виключно на військову службу за контрактом [243, с. 76];
- удосконалення кадрової політики ЗСУ, спрямованої на всебічну підготовку офіцерського та сержантсько-старшинського складу, підвищення вимог до його ділових і моральних якостей [242, с. 335].

За загальним правилом основні напрями загальносоціального запобігання злочинності повинні охоплювати основні три складники: соціально-економічну, політико-правову й духовно-моральну [50, с. 128] сфери суспільного життя.

Основними сферами життя військовослужбовців, що підлягають нагальному вирішенню, у контексті нашого дослідження є соціально-економічна та духовно-моральна (ідеологічна).

Незважаючи на наявний в Україні воєнний стан і значне збільшення фінансового забезпечення військової та оборонної сфери держави, за результатами опитаних нами респондентів з числа ДБР і Спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері (42,7 %) і військовослужбовців ЗСУ та інших військових формувань (61,4 %), встановлено, що однією з основних проблем у військовій сфері є невирішені соціально-економічних питання військовослужбовців, що, у першу чергу, за словами 82,6 % опитаних нами респондентів, повинно вирішуватись шляхом збільшення державних видатків.

Так, при розгляді справи № 348/1697/20 «обвинувачений повністю визнав свою вину у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 408 України. У судовому засіданні дав такі показання. 01.12.2016 його призначено на посаду помічника начальника штабу — начальника розвідки військової частини. 13 лютого 2017 р. він залишив розташування військової частини, оскільки не бачив цілі у подальшому проходженні служби у смт Делятин. Він хотів би бути на передовій, однак, після передової у нього погіршився стан здоров'я. Тому він звертався з рапортами до керівництва, щоб його звільнили від проходження служби за станом здоров'я. Зазначені рапорти залишили без розгляду. Заробітну плату йому виплачували невчасно і не у повному обсязі».

Підтримуючи позицію О. М. Артеменко, зауважимо, що загалом є два основні шляхи схилити особу воювати й ризикувати життям і здоров'ям на війні, пригнічуючи при цьому природний людський інстинкт самозбереження: високе грошове і соціальне забезпечення та розвиток патріотизму й готовності до самопожертви. Ідеальним варіантом є поєднання цих двох напрямів [2, с. 133]. У зв'язку із цим сьогодні, як ніколи, зростає актуальність вирішення питань належного та достатнього фінансового забезпечення військовослужбовців, невирішення якого, як показало наше дослідження, є однією з ключових причин вчинення дезертирства.

Для забезпечення належної мотивації військовослужбовців воювати на фронті необхідним є належне виконання взятих державою на себе зобов'язань, викладених у низці відомчих нормативно-правових актах, що регламентують фінансове, у тому числі додаткове грошове заохочення бійців, які беруть участь у бойових діях на передовій [242, с. 334].

Ідеологічне загальносоціальне запобігання дезертирству в Україні, у першу чергу, полягає в обмеженні дії негативних факторів та пов'язано з розвитком національної ідентичності, посиленням патріотизму та гордості українського народу за свою належність та самовизначеність, що отримало відповідне схвалення 86,7 % опитаних нами респондентів.

Патріотизм здійснює індивідуалізований зв'язок особистості з Батьківщиною, заснований на бажанні блага для неї. Патріот цінить свою історію, відданий своїй країні й культурі, готовий заради неї до самопожертви. Для військовослужбовців патріотизм є визначальною професійною якістю, оскільки є чинником вибору військової професії, критерієм професійної придатності та соціальної відповідальності [63, с. 82], у зв'язку із чим в умовах воєнного стану вкрай необхідно є активізація громадянської патріотичної свідомості й сприяння патріотичній діяльності в усіх її проявах [242, с. 335].

До внутрішніх закономірностей формування патріотизму у військовослужбовців варто зарахувати єдність формування патріотизму з іншими напрямками військового виховання та навчання, психологічною підготовкою й самовдосконаленням військовослужбовців; визначальну роль військової діяльності у формуванні його особистості; цілісність процесу виховання військовослужбовців і взаємозалежність його компонентів; залежність результатів формування патріотизму від реальних умов у конкретних процесах і ситуація [82].

Високий рівень патріотизму не може бути забезпечений у короткий проміжок часу, у зв'язку із цим необхідно є цілеспрямована державна ідеологічна політика, невід'ємним елементом якої має стати військово-патріотичне виховання. Останнє має бути тим морально-ідеологічним стрижнем, що забезпечить консолідацію духовних сил військовослужбовців навколо ідеї соціальної відповідальності, вірності й відданості Вітчизні [64, с. 333].

Особливістю ідеологічного загальносоціального запобігання дезертирству серед військових є те, що його основою є не лише військово-патріотичне виховання, а й інформаційно-пропагандистське забезпечення, культурно-просвітницька робота, пов'язана із захистом від негативного інформаційно-психологічного впливу [130, с. 338], що передбачено Програмою військово-патріотичного виховання у ЗСУ на 2012–2017 рр., затвердженою Наказом МО України від 11 січня 2012 р. № 14 [158].

Формування патріотизму військовослужбовців ЗСУ та інших військових формувань має відображати результат комплексного й усебічного впливу державних і військових органів управління, командирів та начальників, відповідних службових посадових осіб, громадських організацій на свідомість, підсвідомість і поведінку особистості військовослужбовця й на психологію військового колективу в процесі їх життєдіяльності з метою формування в них високих морально-політичних, громадянських, військово-професійних, соціально-психологічних, психічних і фізичних якостей, необхідних для успішного виконання в будь-яких умовах конституційного обов'язку щодо захисту [63, с. 87] Вітчизни, особливо в умовах воєнного стану [242, с. 335–336].

5.2 Заходи спеціально-кримінологічного запобігання дезертирству

Із загальносоціальним запобіганням тісно взаємопов'язане спеціально-кримінологічне запобігання дезертирству в Україні.

Проте, на відміну від загальносоціального, воно має безпосередню мету та спрямоване на виявлення й усунення (блокування, нейтралізацію) детермінант злочинності, що є його профільною ознакою та головною

особливістю. Поряд із цим спеціально-кримінологічне запобігання включає в себе як запобігання задуманим і тим, що готуються, так і припинення розпочатих кримінальних правопорушень [50, с. 130].

Основною відмінністю спеціально-кримінологічних заходів запобігання від загальносоціальних є те, що їх дія має тактичне, а не стратегічне спрямування [182, с. 218], у зв'язку із чим під спеціально-кримінологічним запобіганням кримінальним правопорушенням потрібно розуміти соціальний процес, основою якого є використання спеціальних методів і прийомів, знань та навичок регулювання соціальних відносин виключно з метою ліквідації тих їх негативних моментів, що можуть викликати вчинення кримінальних правопорушень, тобто з метою забезпечення кримінально-правових вимог [49, с. 160].

У контексті нашого дослідження спеціально-кримінологічне запобігання являє собою комплекс політичних, соціально-економічних, правових, організаційних та інших заходів, спрямованих на запобігання вчиненню дезертирства в Україні, основний елемент якого — кримінологічна профілактика, що, за справедливим твердженням В. В. Голіни, є завчасним запобіганням, оскільки спрямована на усунення негативних явищ і процесів, безпосередньо пов'язаних із учиненням кримінальних правопорушень [33, с. 33–35].

Основне місце у структурі спеціально-кримінологічного запобігання вчиненню дезертирства в Україні посідають заходи психологічної профілактики, що спрямовані переважно на нейтралізацію негативного впливу соціально-психологічних детермінант, результати вивчення яких (підрозділ 3.2 «Детермінанти дезертирства в Україні») надали нам змогу встановити, що переважне місце в системі мотивів вчинення дезертирства, особливо в умовах воєнного стану, займають мотиви морально-психологічного характеру, основними з яких є прояви боягузтва та легкодухості.

З огляду на викладене, першочерговим завданням морально-психологічної профілактики вчинення дезертирства в сучасних умовах є забезпечення підвищення стресостійкості військовослужбовців, першочергову роль у реалізації якого мають відігравати висококваліфіковані військові психологи, яких, як показало наше дослідження, у ЗСУ та інших військових формуваннях, а особливо на фронті, украй не вистачає.

На підставі вивчення зарубіжного досвіду запобігання дезертирству (підрозділ 1.3 «Зарубіжний досвід запобігання дезертирству») на прикладі

армії США нами обґрунтовано необхідність на рівні дивізій та бригад створити відділи охорони психічного здоров'я, які має очолювати психіатр та до складу якого повинні входити офіцери з охорони психічного здоров'я (ліцензовані психологи та/або соціальні працівники із спеціалізованою освітою та щонайменше однорічним досвідом роботи у відповідних лікувальних закладах).

Наступним складником кримінологічної профілактики вчинення дезертирства в Україні є організаційно-управлінські заходи, до яких варто зарахувати вдосконалення роботи правоохоронних органів; боротьбу з девіантною поведінкою та нестатутними відносинами в колективі військовослужбовців; вирішення проблем в організації військової служби; боротьбу з алкоголізмом та наркоманією; розширення участі громадських організацій у діяльності ЗСУ та інших військових формувань тощо.

Особливої актуальності в умовах воєнного стану, за нашим глибоким переконанням, набула реалізація ідеї створення військових судів, що відповідає європейським стандартам і практиці Європейського суду з прав людини [174]. Проте не як спеціалізованого органу в системі органів судової влади, а як складника системи судів загальної юрисдикції, що як мінімум надасть змогу зекономити бюджетні кошти, яких украї не вистачає в умовах воєнного стану.

За результатами нашого дослідження встановлено, що окремим напрямом організаційно-управлінської профілактики дезертирства в Україні має стати максимально наближене до стандартів НАТО покращення організації військової служби, що має стосуватися як сержантсько-старшинської роботи так і діяльності офіцерського складу ЗСУ та інших військових формувань.

Підтримуючи позицію О. М. Артеменко для залучення до лав армії найбільш гідних і патріотично налаштованих осіб, які претендують на різні посади у військових підрозділах і з'єднаннях, варто відповідним службовим особам урахувати положення відомчих нормативно-правових актів МО, що зобов'язують: виявляти осіб з нервово-психічною нестійкістю; не допускати до працевлаштування в ЗС осіб з низькими морально-діловими якостями; визначати пізнавальні здібності кандидата, його нервово-психічну стійкість, окремі індивідуально-психологічні якості, інтелектуальний рівень [2, с. 158–159].

За результатами дослідження доведено, що найважливішим фактором, який зумовлює вчинення дезертирства, є низький рівень дисципліни й правопорядку у військових підрозділах і з'єднаннях ЗСУ та інших військових формувань.

На думку Є. І. Брижатога, основними критеріями оцінювання професійних здібностей військовослужбовців у інтересах професійної придатності є «рівень опанування військовослужбовцями правил і відомостей, передбачених бойовою та гуманітарною підготовкою; вміння застосовувати свої військово-професійні знання і навички; рівень індивідуальної підготовки; досвід військової служби; вміння застосовувати знання на практиці; розвиток нетрадиційного мислення; прояв ініціативності; психологічна готовність військовослужбовців до виконання поставлених завдань; і рівень їх стійкості до впливу несприятливих умов службової діяльності (виконання завдань у екстремальних ситуаціях; психологічна стійкість до впливу несприятливих умов; здатність переносити високі нервово-психологічні навантаження; ставлення до виконання конкретних службових завдань (із бажанням та розумінням їх необхідності); рівень дисциплінованості, моральної та психологічної стійкості до негативних явищ; стан міжособистісних взаємовідносин з товаришами по службі, формування громадянських настанов і переконань військовослужбовців на розвиток мотивації до військової служби та військово-професійної» [19, с. 38].

За результатами аналізу судової практики та експертного опитування військовослужбовців нами було встановлено, що однією з причин вчинення дезертирства в Україні є конфлікти військовослужбовців з командуванням (9,8 %), приводом до яких у багатьох випадках стають бажання окремих військовослужбовців скористуватися встановленим Законом України від «Про внесення зміни до статті 26 Закону України “Про військовий обов’язок і військову службу” щодо додаткової підстави звільнення з військової служби під час воєнного стану» 22 вересня 2022 р. № 2599-IX [152] правом на звільнення, реалізувати яке на практиці інколи буває досить важко через небажання окремого військового командування йти назустріч військовослужбовцям, у зв’язку із чим органам спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері необхідно невідкладно реагувати на порушення законних прав військовослужбовців, ігнорування чого стає однією з причин дезертирства.

Ключове місце в процесі забезпечення організаційно-управлінської профілактики вчинення дезертирства в Україні, особливо в умовах воєнного стану, посідає боротьба з антисоціальною поведінкою, алкоголізмом та наркоманією серед військовослужбовців ЗСУ та інших військових формувань, незабезпечення якого, за твердженням 73,6 % опитаних респондентів із числа працівників ДБР і Спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері та 48,7 % військовослужбовців, є однією з основних причин вчинення дезертирства, що, за справедливим твердженням А. В. Стаднік, повинно реалізовуватися через профілактичні та гігієнічні заходи, спрямовані на фізичний, психічний, духовний та соціальний [203, с. 89] складники здоров'я військовослужбовця.

Наказом МО України «Про заходи попередження щодо пияцтва Збройних Силах України» від 30 квітня 2017 р. № 233 було констатовано, що профілактика пияцтва є одним із основних напрямів роботи щодо запобігання правопорушень, що забезпечується проведенням комплексу заходів організаційного, виховного, психологічного та правового характеру [159].

5.3 Заходи індивідуально-профілактичного запобігання дезертирству

На відміну від спеціально-кримінологічного, індивідуально-профілактичне запобігання дезертирству в Україні є заходом запобігання його вчиненню щодо конкретних осіб.

У ЗСУ та інших військових формуваннях заходи індивідуального запобігання дезертирству здійснюються в системі виховної та соціально-психологічної роботи, під якою розуміють систему організаційних, інформаційних, педагогічних, психологічних, правових, військово-соціальних та культурно-просвітницьких заходів, що спрямовані на формування й розвиток у військовослужбовців професійно необхідних морально-бойових якостей, належного стійкого морально-психологічного стану військових колективів, що має сприяти високій бойовій та мобілізаційній готовності органів управління, з'єднань і частин, високому рівню бойової й оперативної підготовки, зміцненню військової дисципліни та правопорядку,

згуртуванню військових колективів для забезпечення підготовки й виконання військами (силами) покладених на них завдань [159].

М. Г. Колодяжний, вивчаючи військові злочини в Україні, індивідуально-профілактичне запобігання військовим кримінальним правопорушенням вбачає у вивченні, діагностуванні, оцінюванні та нейтралізації обставин, що мають криміногенний характер, у поведінці та найближчому оточенні конкретного військовослужбовця [80, с. 196].

Є. Б. Пузиревський, вивчаючи проблеми запобігання військовим злочинам, доводить, що індивідуально-профілактичне запобігання військовій злочинності спрямоване на особистість військовослужбовця, а також на умови, обставини, ситуації, що сприяють чи полегшують вчинення кримінально-карних діянь цього виду. Розгляд тактики індивідуально-профілактичного запобігання дезертирству в Україні надав змогу виявити кілька характерних його рис. По-перше, індивідуально-профілактичне запобігання забезпечують за допомогою не одного заходу, а цілого їх комплексу. По-друге, результат при одній і тій самій тактиці кримінологічного впливу може істотно змінюватися залежно від ступеня криміногенності трьох основних детермінант злочинної поведінки: особистості, мікросоціального середовища та конкретної ситуації військового кримінального правопорушення. По-третє, інтенсивність запобіжних заходів повинна прямо залежати від ступеня прояву криміногенних детермінант [177, с. 14].

Уся увага запобіжного впливу заходів індивідуально-профілактичного запобігання має бути спрямованою на нейтралізацію кримінально-протиправної мотивації військовослужбовця до вчинення дезертирства. Основними суб'єктами забезпечення запобіжного впливу є військові психологи, командування військових частин та підрозділів, сержантсько-старшинський склад, побратими по службі тощо.

Метою індивідуально-профілактичного запобігання вчиненню дезертирства має бути позитивна корекція особистості військовослужбовця, спрямована на зміну його поведінки від антигромадської до законослужняної.

Основними заходами індивідуальної профілактики вчинення дезертирства в ЗСУ та інших військових формуваннях мають бути: виявлення осіб, схильних до вчинення дезертирства; вивчення цих осіб і джерел негативного впливу на них; прогнозування індивідуальної поведінки; планування заходів індивідуального запобігання; здійснення коригувального

впливу на особу; контроль за досягненням мети індивідуального запобігання та фіксація (документування) його процесу й досягнутих результатів [49, с. 168], що можуть мати різну спрямованість, проте основними з них вважаємо психологічні, інформаційні та соціальні заходи індивідуальної профілактики.

Основними методами психологічного впливу індивідуальної профілактики вчинення дезертирства є метод переконування, що передбачає роз'яснення особі, стосовно якої здійснюється профілактичний захід, допущених нею помилок і порушень, та метод засудження протиправної поведінки, у результаті застосування якого на свідомість особи, стосовно якої відбувається профілактичний захід, здійснюється відповідний вплив, спрямований на формування в неї бажання відмовитись від дій, що можуть призвести до вчинення дезертирства [27, с. 108], які реалізуються через індивідуальну виховну роботу, одним зі складників якої є індивідуальна бесіда, психологічна допомога, індивідуальне завдання, доручення, індивідуальний контроль [7, с. 36].

На підставі викладеного можемо констатувати, що індивідуальна виховна робота в ЗСУ та інших військових формуваннях є одним із найважливіших заходів індивідуально-профілактичного запобігання дезертирству, що за своєю загальною сутністю передбачає систему цілеспрямованого вивчення особливостей особистісної сфери військовослужбовців та педагогічної взаємодії (впливу) з ними в інтересах ефективної військово-професійної підготовки, різноманітного виховання й розвитку, з урахуванням їх психічних, психологічних, інших можливостей та вимог [7, с. 36], спрямованих на запобігання вчиненню дезертирства.

За справедливим твердженням М. С. Туркота, лише за допомогою послідовних заходів загальнодержавного характеру, підкріплених розумінням та підтримкою суспільства, можна успішно протидіяти військовим кримінальним правопорушенням [213, с. 23], у зв'язку із чим з метою запобігання дезертирству в Україні першочергову увагу варто приділити державним заходам та урядовим програмам, спрямованим на нейтралізацію, обмеження сфери й потужності дії базисних детермінант, що полягає в побудові якісно нових ЗСУ та відповідності всього їх особового складу вимогам сьогодення. Лише за таких умов можна вирішити завдання запобігання [60, с. 26] військовій злочинності взагалі та дезертирству зокрема.

Висновки до п'ятого розділу

Результати вивчення заходів запобігання дезертирству в Україні надали можливість зробити такі висновки:

1. У контексті вивчення загальносоціального запобігання дезертирству в Україні доведено, що формування патріотизму військовослужбовців ЗСУ та інших військових формувань є неможливим без забезпечення відповідного комплексу державних та соціальних заходів, спрямованих на свідомість і поведінку особистості майбутнього військовослужбовця.

2. У межах спеціально-кримінологічного запобігання дезертирству в Україні обґрунтовано й доведено необхідність на рівні дивізій та бригад створення відділів охорони психічного здоров'я.

3. Встановлено, що основною метою індивідуально-профілактичного запобігання вчиненню дезертирства в Україні є позитивна корекція особистості військовослужбовця, спрямована на зміну його поведінки від антигромадської до законослухняної.

ВИСНОВКИ

У висновках монографії здійснено комплексний аналіз кримінально-правової та кримінологічної характеристики дезертирства в Україні, зокрема визначено коло завдань, що підлягають правовій регламентації вчинення військовослужбовцем Збройних Сил України та інших військових формувань, що створені відповідно до законодавства, дезертирства, зокрема в умовах воєнного стану. Одержані результати стали підставою до таких висновків і пропозицій:

1. Дослідження генезису кримінально-правового забезпечення запобігання дезертирству в Україні дозволило виділити такі його історичні етапи, а саме: *період зародження* — кримінально-правового забезпечення запобігання дезертирству, що бере свій початок із правління князя Ярослава Мудрого, який зробив важливий внесок у еволюцію державності у вигляді зводу законів «Правда Ярослава», що в подальшому, у результаті змін і доповнень його наступниками, набуло свого нормативного закріплення в збірнику законів Київської Русі «Руська Правда»; *дореволюційний період* — пов'язаний із перебуванням України під владою Великого князівства Литовського, московського князівства, а пізніше російської імперії («Литовський Статут» (1529), «Соборное уложение» (1649), «Воинский артикул» (1716), «Полевое уголовное уложение» (1812), «Свод законов» (1832) та «Воинский Устав о Наказаниях» (1869)), що надало можливість встановити, що дезертирство в сучасному його правовому розумінні розглядали як втечу військовослужбовця із служби, за вчинення якої найпоширенішим покаранням була смертна кара; *довоєнний період* — пов'язаний із законодавчим закріпленням у «Положенні про військові злочини» (1924), як основному нормативно-правовому акті початку СРСР, відповідальності за вчинення військових злочинів. Втеча, вчинена

у воєнний час або в бойовій обстановці, тягнула за собою застосування вищого заходу соціального захисту; *післявоєнний період* — пов'язаний з прийняттям 25 грудня 1958 р. ВР СРСР Закону «Про кримінальну відповідальність за військові злочини», де вперше в законодавчий обіг було введено поняття «дезертирство — залишення військової частини або місця служби з метою ухилитися від військової служби, а так само нез'явлення з тією ж метою на службу при призначенні, переведенні, з відрадження, з відпустки або з лікувального закладу, вчинене військовослужбовцем строкової служби», що в подальшому набуло свого аналогічного законодавчого закріплення в ст. 241 КК УРСР 1960 р; *період незалежної України* — пов'язаний з прийняттям 5 квітня 2001 р. нині чинного КК України, де дезертирство набуло свого оновленого, порівняно з попереднім КК, законодавчого змісту, яким доповнено диспозицію ст. 408 КК України словом «самовільне», у результаті чого до сьогодні під дезертирством розуміють «самовільне залишення військової частини або місця служби з метою ухилитися від військової служби, а також нез'явлення з тією самою метою на службу у разі призначення, переведення, з відрадження, відпустки або з лікувального закладу»; *сучасний період* — пов'язаний прийняттям 12 лютого 2015 р. Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини» № 194-VIII, яким розширено кваліфікуючі ознаки дезертирства та доповнено його зміст «вчиненням в умовах особливого періоду, крім воєнного стану», за вчинення якого встановлено відповідальність у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років.

2. Аналіз стану наукового дослідження засвідчили недостатність вивчення порушеної проблеми, що виявляється у відсутності комплексних і сучасних монографічних праць, присвячених кримінально-правовій та кримінологічній характеристиці дезертирства в Україні, а особливо в умовах воєнного стану.

3. Обрана методологія наукового дослідження надала змогу на науково-методологічному рівні здійснити комплексне й системне дослідження кримінально-правової та кримінологічної характеристики дезертирства в Україні, а також створила передумови для розв'язання поставлених завдань.

4. За результатами вивчення зарубіжного досвіду запобігання дезертирству встановлено, що ключове місце в системі заходів запобігання

та протидії вчиненню у ЗСУ та інших військових формуваннях дезертирства як складовій системи національної безпеки, особливо в умовах воєнного стану, повинно посідати забезпечення підтримки на належному рівні морально-психологічного стану військовослужбовців, що передусім має забезпечуватись шляхом зниження впливу дестабілізуючих факторів на їх психіко-емоційний стан і тим самим сприяти підвищенню бойової готовності військовослужбовців та можливості виконання поставлених завдань. Завдяки чому запропоновано на рівні дивізій та бригад створити відділи з охорони психічного здоров'я військовослужбовців на чолі з психіатром, до складу яких повинні увійти офіцери з охорони психічного здоров'я, що мають відповідну освіту та досвід роботи.

Обґрунтовано необхідність заборони (обмеження) на території та в місцях дислокації військових частин і підрозділів Збройних Сил України та інших військових формувань діяльності релігійних організацій, центри яких перебувають на території країни-агресора.

5. У результаті дослідження об'єкта дезертирства в Україні доведено, що поняття «несення військової служби» є вужчим та являє собою складник процесу проходження військової служби, у зв'язку із чим родовим об'єктом дезертирства запропоновано розуміти встановлений правовими нормами у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, які створені відповідно до законодавства, порядок проходження військової служби. Безпосереднім об'єктом дезертирства потрібно вважати встановлений правовими нормами в Збройних Силах України та інших військових формуваннях, що створені відповідно до законодавства, порядок перебування військовослужбовця на військовій службі, що передбачає його знаходження саме в місці, де військовослужбовець відповідно до наказу або дозволу командира (начальника) повинен протягом певного періоду часу проходити військову службу чи перебувати та виконувати покладені на нього обов'язки.

Під видовим об'єктом дезертирства в Україні ми пропонуємо розуміти частину суспільних відносин проходження військової служби, посягання на яку передбачає недотримання або порушення військовослужбовцем Збройних Сил України та інших військових формувань приписів національного законодавства, відомчих нормативно правових актів у військовій сфері та вимог військової дисципліни як складової частини військового

правопорядку, яких військовослужбовці зобов'язуються неухильно та беззаперечно дотримуватись.

6. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу дезертирства є самовільне залишення військової частини або місця служби, під яким запропоновано розуміти залишення військовослужбовцем строкової служби без дозволу (наказу) уповноваженого командира (начальника), а військовослужбовцем контрактної служби без відповідного дозволу, протягом встановленого службового часу або встановленого наказом командира (начальника) часу, військової частини або місця служби чи неприбуття військовослужбовця в розташування військової частини або місце служби всупереч встановленому порядку проходження військової служби.

Встановлено, що дезертирство належить до триваючих злочинів — характеризується своєю безперервністю протягом певного проміжку часу: триває з моменту самовільного залишення військовослужбовцем військової частини або місця служби з метою ухилитися від військової служби, а також нез'явлення з тією самою метою на службу у разі призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу до моменту його затримання чи повернення.

У процесі вивчення судових вироків встановлено, що тривалість ухилення військовослужбовця від військової служби на кваліфікацію вчиненого злочину не впливає, проте, як правило, враховується при призначенні винному покарання. Добровільна відмова військовослужбовця від вчинення дезертирства можлива лише до моменту самовільного залишення ним військової частини або місця служби з метою ухилитися від військової служби або неявки з тією самою метою на службу у разі призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу, у зв'язку із чим подальше добровільне припинення військовослужбовцем вчинення дезертирства кваліфікується як з'явлення особи із зізнанням і може розглядатися лише як обставина, що пом'якшує покарання (п. 1 ч. 1 ст. 66 КК України).

7. Доведено, що особа, яка вчиняє дезертирство, є спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення, яка відносно загального суб'єкта має додаткову обов'язкову ознаку — наявність статусу військовослужбовця.

8. Із суб'єктивної сторони дезертирство може бути вчинено лише з прямим умислом, що впливає із самої природи цього злочину та характеризується свідомими діями особи військовослужбовця, вираженими у формі самовільного залишення військової частини або місця служби чи бездіяльністю у виді нез'явлення на службу в разі призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони дезертирства й необхідною умовою для кваліфікації дій винного за відповідною частиною ст. 408 КК України є мета ухилитися від військової служби, що на практиці викликає досить багато труднощів та суперечностей і потребує встановлення лише на підставі проведеної всебічної перевірки реально існуючих об'єктивних фактів та оцінки всієї сукупності наявних у справі доказів, необхідних для доведення умислу військовослужбовця зовсім виключити себе із правовідносин проходження військової служби.

9. Результати вивчення особливостей визначення кваліфікуючих ознак дезертирства в Україні надали можливість здійснити їх ґрунтовну характеристику та запропонувати наукове визначення понять «особливий період» та «бойова обстановка». Під поняттям «особливий період» запропоновано розуміти «період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій, а також виконання громадянами України свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, який настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій та триває до ухвалення рішення про переведення державних інституцій на функціонування в умовах мирного часу». Поняття «бойова обстановка» розуміється як сукупність об'єктивних обставин, що виникають у зв'язку з реалізацією тактичних дій військ у процесі ведення загальновійськового вогневого бою з метою знищення противника, забезпечення оборони чи виконання інших бойових завдань, що здійснюється протягом обмеженого проміжку часу.

10. На підставі проведеного аналізу судових вироків за останні 10 років підтверджено неефективність призначеного кримінального покарання за вчинення дезертирства в Україні (у 82,2 % випадків особа звільняється від відбування покарання з випробуванням за ст. 75 КК України), у зв'язку із чим із урахуванням міжнародного досвіду призначення покарання за дезертирство та високої суспільної небезпечності його вчинення в умовах особливого періоду та воєнного стану доведено необхідність збільшення розміру санкцій ч. 3 та ч. 4 ст. 408 КК України. З метою запобігання та протидії вчинення дезертирства та високої суспільної небезпечності його вчинення в умовах особливого періоду та воєнного стану запропоновано збільшення розміру санкції ч. 3 та ч. 4 ст. 408 КК України, виклавши їх у такій редакції:

ч. 3. Діяння, передбачене частинами першою або другою цієї статті, вчинене в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, –

карається позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років.

ч. 4. Діяння, передбачене частинами першою або другою цієї статті, вчинене в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, –

карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі.

11. У результаті проведеного дослідження стану та тенденції вчинення дезертирства в Україні доведено, що ні загальносоціальні, ні економічні та соціальні процеси в країні не справляють такого надзвичайного впливу на зростання кількості військових кримінальних правопорушень узагалі та дезертирства зокрема, як зміна воєнно-політичної ситуації в державі. Проаналізовані статистичні дані вчинених протягом останніх дев'яти років кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби надали можливість дійти висновку, що з початку військової агресії російської федерації проти України 2014 р. в системі військової злочинності особливе місце посіло дезертирство, кількість випадків вчинення якого лише за 2014 р. (1061) зростає більше ніж 212 разів порівняно з 2013 р. (5) та в системі військової злочинності за 2014 р. становило 25,5 % (4153/1061), чому неабияким чином, з-поміж іншого, послужив той факт, що близько 5000 тис. військовослужбовців не вийшли з окупованої території АР Крим. Упродовж 2015–2022 рр. показник вчинення дезертирства по відношенню до загальної кількості вчинених військових кримінальних правопорушень характеризувався хвилеподібними коливаннями

та переважно залежав від певної фази бойових дій, у зв'язку із чим у 2015 р. становив 16 % (6213/997), 2016 р. — 10,5 % (3650/386), 2017 р. — 9,8 % (4577/451), 2018 р. — 5,4 % (3694/202), 2019 р. — 5,2 % (3616/189), 2020 р. — 5,3 % (4055/216), 2021 р. — 3,8 % (3037/117). І лише за 10 місяців повномасштабної війни з РФ (з 24 лютого 2022 р. — 31 грудня 2022 р.) показник вчинення дезертирства в системі військової злочинності в державі сягнув рекордних 23,3 % (13 766/3214) та більше ніж у 3 рази перевищив показник 2014 р. (4153/1061). Проаналізовані показники щодо кількості військовослужбовців, вчинених військових кримінальних правопорушень загалом та дезертирства зокрема доводять що, крім зміни воєнно-політичної ситуації в державі, на тенденцію вчинення дезертирства в Україні безпосередній вплив здійснило збільшення кількісного складу ЗСУ та інших військових формувань.

12. Результати вивчення детермінант дезертирства в Україні дали змогу зробити висновок, що їх загальну систему становить сукупність криміногенних чинників, соціально-психологічного (83,9 %) (отримана психологічна травма після участі в бойових діях (28,6 %); небажання проходити військову службу (22,6); страх втрати життя чи можливість бути скаліченим, пораненим чи потрапити в полон (14,7 %); хвороба батьків та членів сім'ї (16,8 %); інші сімейні та особисті обставини (8,7 %); смерть близької людини (4,4 %); легкодухість 2,8 %; інші детермінанти соціально-психологічного характеру (1,4 %)) та організаційно-управлінського характеру (29,1 %) (нестатутні відносини в колективі військовослужбовців (44,3 %); недостатній контроль за особовим складом військовослужбовців (16,4 %); байдуже ставлення до проблем військовослужбовців командирів, офіцерського та сержантсько-старшинського складу (12,1 %); недоліки у виховній роботі (10,7 %); незадовільні матеріально-побутові умови військової служби (5,2 %); брак дозвілля та відпочинку військовослужбовців (4,9 %); спроба уникнути покарання в результаті вчинення інших кримінальних правопорушень (3,8 %); інші детермінанти організаційно-управлінського характеру, що сприяють реалізації кримінально протиправної діяльності військовослужбовців, спрямованої на ухилення від проходження військової служби (2,6 %)).

13. Проведене кримінологічне дослідження особистості військовослужбовця, яка вчиняє дезертирство в Україні, надало змогу розробити як загальний її кримінологічний портрет, так і кримінологічні портрети

особистості військовослужбовця, яка вчиняє дезертирство: у мирний час (до 2014 р.), у бойовій обстановці та під час особливого періоду й воєнного стану (з 17 березня 2014 р. до 31 грудня 2022 р.).

14. Аналіз заходів запобігання дезертирству в Україні надав змогу виділити та докладно охарактеризувати його три основних рівні: загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуально-профілактичний.

У контексті вивчення загальносоціального запобігання дезертирству в Україні доведено, що формування патріотизму військовослужбовців ЗСУ та інших військових формувань є неможливим без забезпечення відповідного комплексу державних та соціальних заходів, спрямованих на свідомість і поведінку особистості майбутнього військовослужбовця, метою яких є формування високих громадянських, соціально-психологічних, моральних, фізичних, військово-професійних та вольових якостей, спрямованих на забезпечення як конституційного обов'язку громадян України щодо захисту Вітчизни, так і належного виконання бойових завдань у будь-яких умовах.

15. У межах спеціально-кримінологічного запобігання дезертирству в Україні обґрунтовано й доведено необхідність на рівні дивізій та бригад створення відділів охорони психічного здоров'я, які мають очолювати психіатри й до складу яких повинні входити офіцери з охорони психічного здоров'я (ліцензовані психологи та/або соціальні працівники із спеціалізованою освітою, які мають щонайменше один рік досвіду роботи у відповідних лікувальних закладах).

16. Встановлено, що основною метою індивідуально-профілактичного запобігання вчиненню дезертирства в Україні є позитивна корекція особистості військовослужбовця, спрямована на зміну його поведінки від антигромадської до законослухняної, у зв'язку із чим основними заходами індивідуальної профілактики вчинення дезертирства в ЗСУ та інших військових формуваннях мають бути: 1) виявлення типових дезертирів; 2) встановлення джерел негативного впливу, що сприяють вчиненню дезертирства; 3) вивчення особистостей типових дезертирів; 4) прогнозування індивідуальної поведінки осіб типових дезертирів; 5) планування заходів індивідуально-профілактичного запобігання щодо виявлених осіб; 6) здійснення відповідного коригувального впливу на особистість типового дезертира, спрямованого на уникнення вчинення дезертирства; 7) контроль за поведінкою типового дезертира.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агаєв Н. А., Кокур О. М., Герасименко М. В., Пішко І. О., Лозінська Н. С. Досвід роботи в армії США та арміях інших країн щодо недопущення втрат особового складу з причин, не пов'язаних із виконанням завдань за призначенням : метод. посіб. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2018. 156 с.

2. Артеменко О. М. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти порядку проходження військової служби : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Наук.-дослід. ін-т вивчення проблем злочинності ім. академ. В. В. Сташиса. Харків, 2018. 225 с.

3. Артеменко О. М. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти порядку проходження військової служби : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 21 с.

4. Бабаніна В. В. Лаконічність формулювання змін до закону про кримінальну відповідальність (на прикладі Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини» від 12 лютого 2015 р. № 194-VIII). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 1 (4). С. 309–318.

5. Бабенко А. М. Об'єкт злочину. *Кримінальне право України. Загальна частина* : навч. посіб. / А. М. Бабенко, Ю. А. Вапсва, В. К. Грищук та ін. ; за заг. ред. О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2011. 407 с.

6. Бабенко А. М., Палій М. М. Розмежування посягань на власність від суміжних військових кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану. *Правові новели*. 2022. № 18. С. 190–198. URL: http://legalnovels.in.ua/journal/18_2022/28.pdf (дата звернення: 16.12.2022).

7. Бакун В. І. Проблемні питання індивідуального попередження злочинів у Збройних Силах України. *Юридична наука*. 2013. № 7. С. 36–44.

8. Батиргареева В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми : монографія. Харків : Право, 2009. 576 с.

9. Белащевко Т. Пентагон «выясняет» причины дезертирства. *Зарубежное военное обозрение*. 1976. № 6. С. 108. URL: http://pentagonus.ru/publ/pentagon_quot_vyjasnjaet_quot_prichiny_dezertirstva_1976/91-1-0-2036 (дата обращения: 16.12.2022).

10. Богатирьов А. І. Запобігання професійній деформації у персоналу місць несвободи : монографія / за заг. ред. д-ра психол. наук, проф. В. С. Медведєва. Київ : Дакор, 2016. 198 с.

11. Богатирьов І. Г. Злочинність в Україні: ціна та соціальні наслідки. *Публічне право*. 2014. № 4. С. 114–120.

12. Богатирьов І. Г. Українська пенітенціарна наука : монографія. Дніпропетровськ : ДДУ ВС, 2008. 234 с.

13. Богатирьов І. Г., Колб О. Г. Національна безпека України: теоретичні і нормативно-правові підходи відносно визначення даного поняття. *Феміда*. 2021. № 1 (301). С. 8–12.

14. Богуцький П. П. Особливості військово-правових відносин. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. 2006. Вип. 29. С. 67–72.

15. Бодаєвський В. П. «Военный стан», «бойова обстановка» та «час перебування на військовій службі» як особливі обставини чинності кримінального закону щодо військових злочинів у часі. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2013. Т. 25 (64). № 2. С. 180–186.

16. Бодаєвський В. П. Кримінальна відповідальність військовослужбовців за корисливі посягання на військове майно (ст. 410 КК України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2010. 16 с.

17. Боднар І. В., Шеремета О. П. Сучасні тенденції розвитку кримінальної та кримінально-виконавчої політики стосовно відповідальності за військові злочини, порядку та умов виконання кримінальних покарань відносно військовослужбовців. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 4. С. 184–186.

18. Бондарєв В. В. Нестатутні взаємовідносини серед військовослужбовців Збройних Сил України: кримінологічний аналіз та попередження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2001. 20 с.

19. Брижатиий Є. І. Оцінка професійних здібностей військовослужбовців в інтересах професійної придатності. *Військова освіта* : зб. наук. пр. Нац. ун-ту оборони України ім. Івана Черняховського. 2015. № 1. С. 34–41.
20. Бугаєв В. А. Понятие и содержание воинских преступлений в уголовном праве Украины. Симферополь : Таврида, 1999. С. 13–16.
21. Бугаєв В. О. Військові злочини і покарання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2002. 21 с.
22. Бурдін В. Зміст вини: проблема співвідношення інтелектуальних та вольових аспектів. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2012. Вип. 56. С. 355–365.
23. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.
24. Великий тлумачний словник сучасної української мови : близько 250 000 слів / укл. та гол. ред. В. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.
25. Вирок Довгинцівського районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 10 листопада 2022 р. Справа № 211/4043/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107226945> (дата звернення: 16.12.2022).
26. Вирок Яворівський районного суду Львівської області від 21.05.2020. Справа № 460/1405/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89360838> (дата звернення: 16.12.2022).
27. Виховна робота у Збройних Силах України : підручник / А. О. Кобзар, О. В. Копаниця, В. М. Грицюк та ін. ; за заг. ред. Б. П. Андресюка. Чернівці, 2011. 407 с.
28. Ворощук О. М. Періодизація становлення інституту військового духовенства (капеланської служби) Збройних сил України у 1991–2017 роках та рекомендації щодо використання досвіду задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних сил України у сучасних умовах. *The scientific heritage*. 2021. Vol. 2. № 79. С. 64–70. URL: <http://www.scientific-heritage.com/wp-content/uploads/2021/12/The-scientific-heritage-No79-79-2021-Vol-2.pdf> (дата звернення: 16.12.2022).
29. Ворощук О. М. Становлення інституту військового духовенства (капеланської служби) Збройних сил України (1991–2017 рр.) : дис. ... д-ра філос. : 253 «Військове управління (за видами збройних сил)» (25 – Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону). Київ, 2021. 312 с.

30. Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні: проблеми теорії застосування і розвитку кримінального законодавства : монографія. Київ : Вид-во Ін-ту законодавства Верховної Ради України, 2002. 633 с.

31. Гавриш С. Б. Теоретические предпосылки исследования объекта преступлений. *Право и политика*. 2000. № 11. С. 4–14.

32. Гозуватенко Г. О. Аналіз чинників, що впливають на морально-психологічне забезпечення військовослужбовців служби за контрактом Збройних Сил України миротворчих операціях. *Вісник Державного університету «Львівська політехніка»*. 2010. С. 188–194.

33. Голина В. В. Криминалогическая профилактика, предотвращение и пресечение преступлений : учеб. пособ. Киев : УМК ВО при Минвузе УССР, 1989. 72 с.

34. Голина В. В. Попередження злочинності : конспект лекції. Харків : Укр. юрид. академія, 1994. С. 68–71.

35. Голина В. В., Головкін Б. М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : навч. посіб. Харків : Право, 2014. 513 с.

36. Головка М. Б. Спеціальні види покарання за вчинення військових злочинів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2014. Вип. 5. Т. 3. С. 24–29.

37. Головнокомандувач ЗСУ Валерій Залужний закликав Володимира Зеленського підписати закон про посилення відповідальності за дезертирство та непокору військовослужбовців. URL: <https://svidomi.in.ua/page/holovnokomanduvach-zsu-valerii-zaluzhnyi-zaklykav-volodymyra-zelenskoho-pidpysaty-zakon-pro-posylennia-vidpovidalnosti-za-dezertyrstvo-ta-nepokoru-viiskovosluzhbovtsiv> (дата звернення: 16.12.2022).

38. Гребеньков Г. В., Назимко Є. С. Методологія кримінально-правових досліджень : наук.-практ. посіб. Донецьк : Цифрова типографія, 2012. 134 с.

39. Грищук В. К. Кримінальне право України: Загальна частина : навч. посіб. для студ. юрид. фак. вищ. навч. закл. Київ : Ін Юре, 2006. 568 с.

40. Грищук В. К., Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : монографія. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2007. 308 с.

41. Гуророва Н. О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України : монографія. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. 384 с.

42. Гуторова Н. О. Проблеми вдосконалення кваліфікуючих ознак злочинів у сфері господарської діяльності. *Відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності* : матер. наук.-практ. конф. / ред. кол.: В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. Харків : Кроссруд, 2006. С. 47–50.

43. Давиденко В. С. Основи методики розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. 21 с.

44. Даньшин И. Н. Общетеоретические проблемы криминологии : монография. Харьков : Прапор, 2005. 224 с.

45. Денисов С. Ф. Особа злочинця у кримінологічній теорії України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1 (22). С. 152–159.

46. Денисов С. Ф., Бодаєвський В. П. Кримінальна відповідальність військовослужбовців за корисливі посягання на військове майно (ст. 410 КК України) : монографія. Запоріжжя : КПУ, 2011. 324 с.

47. Денисова Т. А. Поняття функцій покарання та їх загальна характеристика. *Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького ун-ту управління та права*. 2006. № 1. С. 224.

48. Дзюба Ю. П., Панов М. І. Військові злочини у сфері службової діяльності. *Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)* : навч. посіб. / Г. М. Анісімов, Ю. П. Дзюба, В. І. Касинюк та ін. ; за ред. М. І. Панова. Харків, 2011. 184 с.

49. Дмитренко Н. А. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності у Збройних Силах України : дис. ... наук. ступеня д-ра філос. Одеса, 2020. 230 с.

50. Дмитренко Н. А., Шкута О. О. Злочинність у Збройних Силах України: кримінологічна характеристика та запобігання : монографія. Херсон : Гельветика, 2022. 186 с.

51. Дячук С. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини). *Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України* / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, П. П. Андрушка : у 3 кн. Київ : ФОРУМ, 2005. Кн. 3: Особлива частина. Коментарі до статей 255–447 Кримінального кодексу України. 584 с.

52. Житний О. О. Кримінальне право України в міжнародному вимірі (порівняльно-правовий аналіз) : монографія. Харків : Одісей, 2013. 376 с.

53. За час проведення АТО на сході України зафіксовані понад 10 тисяч фактів дезертирства у лавах ЗСУ. URL: <https://spektrnews.in.ua/news/za-chas-provedennya-ato-na-shod-ukra-ni-zaf-ksovan-ponad-10-tisyach-fakt-v-dezertirstva-u-/7045> (дата звернення: 16.12.2022).

54. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

55. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2008. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с.

56. Закон об уголовной ответственности за воинские преступления. Москва : Военное издательство Министерства обороны Союза ССР, 1959. 46 с.

57. Зелинский А. Ф. Криминальная психология : науч.-практ. издание. Киев : Юринком Интер, 1999. С. 86–89.

58. Зелинский А. Ф. Кримінологія (курс лекцій). Харькoв : Прапор, 1996. 260 с.

59. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : навч. посіб. / Г. М. Анісімов, Ю. П. Дзюба, В. І. Касинюк та ін. ; за ред. М. І. Панова. Харків : Право, 2011. 184 с.

60. Зяблюк Т. В. Мотивація до військово-професійної діяльності у військовослужбовців військової служби за контрактом. *Всеукраїнська науково-практична конференція молодих вчених, ад'юнктів, слухачів, курсантів і студентів* / за заг. ред. В. В. Балабіна. Київ, 2015. С. 26.

61. Івлєв М. М. Про двооб'єктність військового насильницького злочину. *ФП*. 2015. № 2. С. 64–68.

62. Казначеева Д. В. Військова злочинність: аналіз та прогнозування. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2 (19). С. 132–140.

63. Каменюк Ю. В., Алещенко В. І. Психологічні засади формування патріотизму військовослужбовця Збройних Сил України. *Вісник Національного університету оборони України*. 2014. Вип. 1. С. 82–87.

64. Камеш С. І. Військово-патріотичне виховання в контексті ідеологічної роботи в Збройних Силах України. *Вісник Національного університету оборони України*. 2014. № 2. С. 331–334.

65. Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти : монографія / за заг. ред. В. К. Матвійчука. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2018. 420 с.

66. Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : наук.-метод. посіб. / за заг. ред. В. К. Магвійчука. Харків : Право, 2016. 316 с.

67. Карпенко М. І. Кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя : Класичний приватний ун-т, 2010. 17 с.

68. Карпенко М. І. Теоретико-методологічне дослідження злочинів проти встановленого порядку несення військової служби за Кримінальним кодексом України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. / Держ. фіск. служба України ; Ун-т держ. фіск. служби України. Ірпінь, 2020. 39 с.

69. Касинюк В. І., Білоконеv В. М. Кримінальна відповідальність військовослужбовців за порушення правил водіння або експлуатації машин. Запоріжжя : вид-во Глазунов С. О., 2011. 231 с.

70. Касько Т. Ю. Кримінально-правова характеристика злочинів проти порядку проходження військової служби : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Академія адвокатури України. Одеса, 2015. 19 с.

71. Касько Т. Ю. Ознаки суб'єкта злочинів проти порядку несення та проходження військової служби. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 74. С. 412–418. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2014_74_64 (дата звернення: 16.12.2022).

72. Кваснівська Н. Д. Відповідальність за постановлення суддею (суддяма) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : дис. ... наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 212 с.

73. Кельман М. С. Методологія як форма мислення і складова культура дослідника : навч. посіб. для аспірантів та магістрів. Львів, 2017. 220 с.

74. Кельман М. С. Юридична наука: проблеми методології. Тернопіль : ТЗОВ «Терно-граф», 2011. 492 с.

75. Кісель В. Й. Статус військових частин Збройних Сил України як суб'єктів цивільних правовідносин. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3 (15). С. 107–110.

76. Кісілюк Е. М. Кримінальне законодавство в період українського державотворення (1917–1921 рр.) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2003. 20 с.

77. Клименко В. А., Чангули Г. И. Воинские преступления. Уголовный кодекс Украины : научно-практ. комент. / отв. ред.: В. И. Шакун, С. С. Яценко. 5-е изд., доп. Киев : А.С.К., 1999. С. 1010–1080.

78. Ковалевська Є. С. Кримінально-правова охорона військового майна за статтями 411 та 412 Кримінального кодексу України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Класичний приватний ун-т. Запоріжжя, 2014. 21 с.

79. Козачук О. Особливості сучасного реформування військових про в Україні. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 5 (38). С. 114–119.

80. Колодажний М. Військові злочини в Україні: детермінація та запо- бігання. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4. С. 191–197.

81. Конституція України / Верховна Рада України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 16.12.2022).

82. Концепція військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України : затверджено наказом Міністра оборони України № 295 від 08.06.2010. URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/vijskovo-patriotichna-robota/normativno-pravova-baza-vijskovo-patriotichnogo-vihovannya/nakaz-ministra-oboroni-ukraini-%E2%84%96-14.html>

83. Концепція душпастирської опіки у Збройних Силах України : наказ Міністра оборони України від 22.04.2011 № 220. URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskisty/rada-u-spravah-dushpastirskoi-opiki-pri-ministerstvi-oboroni-ukraini/normativni-dokumenti-ta-metodichni-rekomen-daczii/2014/07/08/konceptzciya-dushpastirskoi-opiki-u-zbrojnih-silah-ukraini/> (дата звернення: 16.12.2022).

84. Коржанський М. Й. Предмет і об'єкт злочину : монографія. Дніпро : Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ : Ліра ЛТД, 2005. 252 с.

85. Коропатнік І. М. Інституалізація Збройних Сил України в сучасний період. *Актуальні питання публічного та приватного права*. 2015. № 3 (11). С. 138–140.

86. Кривуля О. М. Чи можуть бути суспільні відносини об'єктом злочину? *Вісник Університету внутрішніх справ*. 1997. № 2. С. 70–75.

87. Кримінальне право України : навч. посіб. / С. Г. Волкотруб, О. М. Омельчук, В. М. Ярій та ін.; за ред. О. М. Омельчука. Київ : Наукова думка : Прецедент, 2004. 297 с.

88. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 480 с.
89. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 496 с.
90. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-тє вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.
91. Кримінальне право. Особлива частина : підручник : в 2 т. / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ : Елтон-2, 2012. Т. 2. 780 с.
92. Кримінальний кодекс У.С.Р.Р. / текст та практичний коментар за ред. С. Канарського зі змінами та доповненнями на 1 грудня 1929 р. 4-тє вид. Харків : Юрид. вид-во Наркомюсту УСРР, 1930. 243 с.
93. Кримінальний кодекс України : Закон, Кодекс від 28.12.1960. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Textstc> (дата звернення: 16.12.2022).
94. Кримінальний кодекс України : Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20221229#Text> (дата звернення: 16.12.2022).
95. Кримінальний кодекс Української РСР. Київ : Держполітвидав УРСР, 1961. 286 с.
96. Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін. ; за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.
97. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, професора О. М. Джужі. Київ : ФОП Маслакова, 2020. 612 с.
98. Кримінологія : підручник для студ. вищ. навч. закл. / О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик, П. П. Михайленко та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
99. Кримінологія. Академічний курс / кол. авт. ; за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ : Кондор, 2018. 588 с.
100. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська, О. В. Лисодед та ін. ; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2014. 513 с.

101. Кузьменко М. Д. Психологічні аспекти сучасного інформаційного простору. *Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених, ад'юнктів, слухачів, курсантів та студентів*. Київ, 2014. С. 26.

102. Кулькіна Я. С. Порівняльна характеристика військових злочинів в Україні та зарубіжних країнах (на прикладі ст. 414 КК України). *Форум права*. 2016. № 5. С. 103–109. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2016_5_19.pdf (дата звернення: 16.12.2022).

103. Купар Д. Ю. Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти порядку несення військової служби : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 19 с.

104. Курилюк Ю. Б. Відповідальність військовослужбовців за перевищення влади або службових повноважень: деякі законодавчі прогалини. *Вісник прокуратури*. 2015. № 2 (164). С. 86–91.

105. Литвак О. М. Злочинність, її причини та профілактика. Київ : Україна, 1997. 167 с.

106. Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України) : монографія. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2006. 573 с.

107. Лукашенко М. Ю. Актуальні напрями психосоціальної роботи з учасниками бойових дій: зарубіжний досвід. *Юридична психологія / редкол.: В. В. Черней (голова) та ін.* Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. № 2 (23). С. 48–58.

108. Макаренко О. В. Злочини і покарання в праві Української Гетьманської держави 1648–1657 рр. : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2011. 20 с.

109. Марін О. К. Окремі теоретичні основи аналізу системи ознак, що кваліфікують злочин. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали XII Регіон. наук.-практ. конф., 9–10 лютого 2006 р. Львів : Юридичний факультет Львів. нац. ун-ту імені Івана Франка, 2006. С. 366–369.

110. Меморандум про співпрацю у справах душпастирської опіки військовослужбовців ЗСУ (2008 року). URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskisty/rada-u-spravah-dushpastirskoi-opiki-pri-ministerstvi->

oboroni-ukraini/normativni-dokumenti-ta-metodichni-rekomendaczii/2014/07/08/memorandum-pro-spivpraczu-u-spravah-dushpastirskoi-opiki-vijskovoslužbovcziv-zs-ukraini/ (дата звернення: 16.12.2022).

111. Митрофанов І. І. Проблеми реалізації кримінальної відповідальності за вчинення військових злочинів в бойовій обстановці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 33. Т. 2. С. 108–111.

112. Міноборони уточнило чисельність Збройних Сил України. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2020/08/zsu.html> (дата звернення: 16.12.2022).

113. Мойсик В. Р. Про об'єкт і предмет шахрайства з фінансовими ресурсами. *Вісник Верховного Суду України*. 2002. № 1. С. 34–35.

114. Мухамеджанова А. Р. Кримінально-правова характеристика насильства над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 Кримінального кодексу України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 19 с.

115. Навроцький В. О. Військові злочини. Особлива частина міжнародного кримінального права : лекції для студентів юридичного факультету. Львів : Юрид. ф-т Львів. держ. ун-ту ім. Івана Франка, 1997. 44 с.

116. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина : курс лекцій. Київ : Знання : КОО, 2000. 771 с.

117. Названа кількість резервістів ЗСУ. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/05/13/novyna/suspilstvo/nazvana-kilkist-rezervistiv-zsu> (дата звернення: 16.12.2022).

118. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, П. П. Андрушка. Кн. 3. Особлива частина. Київ : Форум, 2005. 584 с.

119. Непіпенко Л. П. Військове капеланство в незалежній Україні: поступ власної моделі. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2022. Вип. 43. С. 126–138.

120. Непроста доля Збройних сил України: історія становлення. URL: <https://www.mil.gov.ua/ministry/zmi-pro-nas/2018/12/06/neprosta-dolya-zbrojnih-sil-ukraini-istoriya-stanovlennya/> (дата звернення: 16.12.2022).

121. Нестеркин В. О. Дезертирство в вооружённых силах США. *Зарубежное военное обозрение*. 2006. № 4. URL: <http://pentagonus.ru/publ/7-1-0-231> (дата обращения: 16.12.2022).

122. Ніколаєнко Т. Б. Теоретико-правові засади призначення та виконання спеціальних покарань щодо військовослужбовців : монографія. Хмельницький : Вид-во «НАДПСУ», 2018. 564 с.

123. Новосад Ю. О. Прокуратура України як учасник кримінально-виконавчої діяльності : монографія. Луцьк : ПрАТ «Волинська друкарня» 2019. 426 с.

124. Ободовський О. О. Триваючі злочини у кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2015. 20 с.

125. Овчаренко А. Перспективи запровадження військових кримінальних проступків та стягнень за їх вчинення. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 3. С. 115–118.

126. Олійник А. Р. Боягузтво і легкодухість як спеціальні мотиви добровільної здачі в полон: особливості юридичної техніки викладення диспозиції норми Кримінального кодексу України. *Актуальні проблеми захисту прав та представництва законних інтересів військовослужбовців та військовозобов'язаних у кримінальному та адміністративному законодавстві України: сучасний стан та перспективи* : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 11 груд. 2015 р.). Харків : Право, 2015. С. 128–131.

127. Олійник О. М. Запобігання незаконному використанню бюджетних коштів у Збройних Силах України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2015. 20 с.

128. Ониськів А. М. Кримінальна відповідальність за порушення порядку проходження військової служби, вчинені в умовах особливого періоду або в бойовій обстановці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2017. 20 с.

129. Основы законодательства Союза ССР и союзных республик. Москва : Юрид. лит., 1983. 275 с.

130. Пальчик С. І. Військово-патріотичне виховання як фундамент ідеологічної роботи в Збройних Силах України. *Вісник Національного університету оборони України*. 2014. № 2. С. 335–340.

131. Пам'ятка військовослужбовцю під час підготовки до бою та в бою / НДЦ гуманітарних проблем ЗСУ, Соціально-психологічного центр ЗСУ, Громадська організація «Українська асоціація фахівців з подолання наслідків психотравмуючих подій». Миколаїв, 2014. 54 с.

132. Панов М. І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства. Київ : Ін Юре, 2010. 812 с.

133. Панов М. І., Касинюк В. І., Харитонов С. О. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (Військові злочини) / за заг. ред. д.ю.н., професора М. І. Панова. Харків : Харків юридичний, 2006. 172 с.
134. Пинаев А. А. Уголовно-правовая борьба с хищением. Харьков : Высш. шк., 1975. 190 с.
135. Полевое уголовное уложение для большой действующей армии 1812 года. URL: <https://lawbook.online/gosudarstva-prava/polevoe-ugolovnoe-ulozhenie-dlya-bolshoy-29413.html> (дата обращения: 16.12.2022).
136. Полегенька О. Р. Проблемні питання співучасті у військових злочинах. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 5. С. 93–96.
137. Положение о воинских преступлениях : Постановление ЦИК СССР, СНК СССР от 27.07.1927. URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&rnd=jtbccA&base=ESU&n=17189#zOai9STc4Wkx8oo9> (дата обращения: 16.12.2022).
138. Положение о воинских преступлениях от 31.10.1924. URL: <http://museumreforms.ru/node/13946#ref-2> (дата обращения: 16.12.2022).
139. Положення про Раду у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України : Наказ Міністра оборони України від 17.03.2009 № 115. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/FIN62660> (дата звернення: 16.12.2022).
140. Попович В. П. Актуальні проблеми відмежування умисного знищення або пошкодження військового майна від інших суміжних злочинів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 4. Т. 2. С. 64–67.
141. Постанова Верховного Суду України від 01 грудня 2022 р. Справа № 297/2178/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107834089> (дата звернення: 16.12.2022).
142. Постанова Верховного Суду України від 31 травня 2018 р. Справа 274/2299/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74475761> (дата звернення: 16.12.2022).
143. Постанова ВС щодо дезертирства. *Судова влада України* : сайт. URL: <https://ics.gov.ua/archive/578138/> (дата звернення: 16.12.2022).
144. Постановление № 8/м/1/у Пленума Верховного Суда Союза ССР о возможности и порядке применения прим. 2 к ст. 28 УК РСФСР и соответствующих ст. УК других союзных республик по делам о дезертирстве

в военное время от 2 апреля 1942 г. ГАЯО. Ф. Р-2297. Оп. 1. Д. 25. Л. 19. URL: https://istmat.org/files/images/Sergey/GAYaO/2297_1/25/19.jpg (дата обращения: 16.12.2022).

145. Правовий поради́ник учасника бойових дій : довідник / І. В. Вернидубов, А. О. Галай, М. С. Туркот та ін. ; за заг. ред. та вступне слово О. М. Литвака. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2015. 106 с. (Серія «Захист Вітчизни. Бібліотека військового прокурора»).

146. Прибутко П. С., Заяць Н. В., Лук'янець Г. І. Основи методології, наукових досліджень : навч. посіб. для студ. і курсантів / за ред. П. С. Прибутка. Київ : НАВС, 2015. 156 с.

147. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 16.12.2022).

148. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 16.12.2022).

149. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#n37> (дата звернення: 16.12.2022).

150. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини : Закон України від 12.02.2015 № 194-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/194-19#n5> (дата звернення: 16.12.2022).

151. Про внесення змін і доповнень до Указу Президії Верховної Ради України від 10 жовтня 1991 р. «Про текст Військової присяги» : Указ Президії Верховної Ради України від 14.11.1991 № 1813а-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1813%D0%B0-12#Text> (дата звернення: 16.12.2022).

152. Про внесення зміни до статті 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» щодо додаткової підстави звільнення з військової служби під [...] : Закон України від 20.09.2022 № 2599-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2599-20#Text> (дата звернення: 16.12.2022).

153. Про впорядкування питань задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України : Директива Міністра

оборони України від 21.04.2006 № Д-25. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/120660__120660 (дата звернення: 16.12.2022).

154. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України; Статут, Форма типового документа, Картка, Журнал від 24.03.1999 № 551-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text> (дата звернення: 16.12.2022).

155. Про затвердження Інструкції із заходів безпеки під час користування зброєю та боеприпасами військовослужбовцями Національної гвардії України МВС України : Наказ, Інструкція, Форма типового документа [...] від 21.11.2022 № 756. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1477-22#Text> (дата звернення: 16.12.2022).

156. Про затвердження Інструкції про організацію обліку, зберігання і видачі стрілецької зброї та боеприпасів у Збройних Силах України Міноборони України : Наказ, Інструкція, Форма типового документа [...] від 29.06.2005 № 359. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0933-05#Text> (дата звернення: 16.12.2022).

157. Про затвердження Положення про організацію квартирно-експлуатаційного забезпечення Збройних Сил України Міноборони України : Наказ, Положення, Форма типового документа [...] від 03.07.2013 № 448. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1590-13#Text> (дата звернення: 16.12.2022).

158. Про затвердження Програми військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України на 2012–2017 роки та Перспективного плану реалізації Програми військово-патріотичного виховання [...] Міноборони України : Наказ, Програма, План від 11.01.2012 № 14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0014322-12#Text> (дата звернення: 16.12.2022).

159. Про заходи попередження щодо пияцтва Збройних Силах України: Наказ МО України від 30 квітня 2017 р. № 233. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/233_nm_2017.pdf (дата звернення: 16.12.2022).

160. Про Збройні Сили України : Закон України від 06.12.1991 № 1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text> (дата звернення: 16.12.2022).

161. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (дата звернення: 16.12.2022).

162. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 16.12.2022).

163. Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України : Указ Президента України; Положення, Форма типового документа, Зразок від 10.12.2008 № 1153/2008 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008#Text> (дата звернення: 16.12.2022).

164. Про Положення про проходження громадянами України військової служби за контрактом в Управлінні державної охорони України : Указ Президента України; Положення, Форма типового документа від 26.01.2022 № 33/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/33/2022#Text> (дата звернення: 16.12.2022).

165. Про Положення про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України : Указ Президента України; Положення, Форма типового документа, Зразок від 29.10.2012 № 618/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/618/2012#Text> (дата звернення: 16.12.2022).

166. Про порядок відчуження та реалізації військового майна Збройних Сил : Постанова Кабінету Міністрів України; Положення, Форма типового документа, Перелік від 28.12.2000 № 1919. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1919-2000-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.12.2022).

167. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 16.12.2022).

168. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про стан та перспективи розвитку Воєнної організації та сектору безпеки України» : Постанова Верховної Ради України; Рекомендації від 05.07.2012 № 5086-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5086-17#Text> (дата звернення: 16.12.2022).

169. Про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах, Національній гвардії та Державній прикордонній службі : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 677-р від 2 липня 2014 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/677-2014-%D1%80> (дата звернення: 16.12.2022).

170. Про Службу військового капеланства : Закон України від 30.11.2021 № 1915-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#n51> (дата звернення: 16.12.2022).

171. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України; Статут, Положення, Перелік, Порядок, Форма типового документа, Зразок, Записка, Опис, Правила, Вимоги від 24.03.1999 № 548-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text> (дата звернення: 16.12.2022).

172. Про текст Військової присяги Постанова Верховної Ради України від 06.12.1991 № 1936-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1936-12#Text> (дата звернення: 16.12.2022).

173. Про чисельність Збройних Сил України Закон України від 05.03.2015 № 235-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/235-19/ed20150305#Text> (дата звернення: 16.12.2022).

174. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо утворення військових судів та окремих організаційних питань) : проект закону України від 6.04.2015 № 2557. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54668 (дата звернення: 16.12.2022).

175. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40997> (дата звернення: 16.12.2022).

176. Профілактика відхильної поведінки у військовослужбовців : навч.-метод. посіб. / А. М. Романишин, Т. М. Мацевко та ін. Львів : НАСВ, 2017. 322 с.

177. Пузиревський Є. Б. Кримінологічний аналіз і запобігання військовим злочинам : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2011. 21 с.

178. Раєва А. О. Дезертирство у Збройних Силах України. Причини та умови. *Юридичний бюлетень*. 2022. № 27. С. 83–88.

179. Раєва А. О. Морально-психологічні ознаки особистості дезертира в умовах воєнного стану в Україні. *Актуальні питання юридичної науки*. 2022. № 18. С. 225–230.

180. Раєва А. О. Особливості визначення суб'єкта дезертирства в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 4. С. 217–219.

181. Раєва А. О. Соціально-демографічні ознаки особистості дезертира в Україні. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2019. № 3 (65). С. 364–367.

182. Рубан К. П. Спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи протидії злочинності в місцях позбавлення волі. *Право і безпека*. 2012. № 3. С. 218–220.

183. Самогубства чи вбивства? Розслідування не бойових втрат в АТО. URL: <https://economistua.com/rozsliduvannya-nebojovih-vtrat-v-ato/> (дата звернення: 16.12.2022).

184. Сарнавський О. Криміналізація суспільно небезпечних діянь у військовій сфері. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2 (10). С. 71–75.

185. Сарнавський О. М. Протидія організованій злочинності у військовій сфері: кримінально-правові та організаційно-правові проблеми. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 304–306.

186. Сводъ военныхъ постановлений 1869 года. Часть шестая (Издание четвертое). Уставы военно-уголовные. Книга XXII. Военскій уставъ о наказаніяхъ / сост. П. Заустинскій. Петроградъ : Военная Типографія Императрицы Екатерины Великой, 1916. 280 с. URL: <https://www.prilib.ru/item/443309> (дата обращения: 16.12.2022).

187. Сворах С. Д. Генеза та трансформація органів державної влади Київської Русі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2011. 19 с.

188. Семененко В. В. Загальносоціальне запобігання злочинам як передумова здійснення віктимологічної профілактики грабежів. *Віктимологічна профілактика окремих видів злочинів : тези доповідей круглого столу* (Київ, 29 квітня 2014 р.) / ред. кол. О. М. Джужа, В. В. Василевич, Т. Л. Кальченко та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2014. 215 с.

189. Семенишин М. О. Концептуальні засади запобігання корисливо-насилницьким злочинам органами та підрозділами Національної поліції України (За матеріалами операції Об'єднаних сил) : монографія. Київ : Дакор, 2020. 550 с.

190. Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 245 с.

191. Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2005. 20 с.

192. Сердюк П. П. Теоретичні й методологічні проблеми сучасного кримінального права : монографія. Запоріжжя : Акцент Інвест-Трейд, 2012. 800 с.

193. Сидорук С. А. Військові повинності населення Поділля у кінці XVIII — першій половині XIX століття. *Науковий вісник Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки*. 2008. Вип. 18. С. 300–308.

194. Сидорук С. А. Рекрутчина як суспільне явище у народнопісенній творчості подолян. *Освіта, наука і культура на Поділлі* : зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2008. Т. 11: Матеріали сьомого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі. Присвячено 90-річчю Кам.-Поділ. нац. ун-ту». С. 364–373.

195. Сидорчук А. Г. Проблеми питання запобігання злочинності. *Право України*. 2016. № 9. С. 126–133.

196. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. 4-те вид., допов. і перероб. Київ : Алерта, 2013. 524 с.

197. Скрипник А. Участь російських військ у поділах Речі Посполитої на Правобережній Україні (1792–1795 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. Вип. 1. С. 8–11.

198. Скрипник А. Ю. Дезертирство в російському війську на початку XIX ст. : причини і наслідки проблеми. *Військово-науковий вісник*. 2022. Вип. 37. С. 238–257.

199. Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1917–1918 г. Управление делами Совнаркома СССР. Москва, 1942. С. 1426–1427.

200. Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1919 г. Управление делами Совнаркома СССР. Москва, 1943. С. 145–145, 817. URL: <https://istmat.org/node/35737> (дата обращения: 16.12.2022).

201. Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1920 г. Управление делами Совнаркома СССР. Москва, 1943. С. 288–289. URL: <https://istmat.org/node/41677> (дата обращения: 16.12.2022).

202. Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства № 58 от 29 ноября 1919 г. URL: <https://istmat.org/node/38773> (дата обращения: 16.12.2022).

203. Стаднік А. В. Психолого-педагогічні засади впровадження здорового способу життя серед військовослужбовців внутрішніх військ. *Вісник Національного університету оборони України*. 2011. № 1. С. 83–89.

204. Стало известно общее количество дезертиров в Украине. URL: <https://hronika.info/obwestvo/47401-stalo-izvestno-obschee-kolichestvo-dezertirov-v-ukraine> (дата обращения: 16.12.2022).

205. Столярський О. В. Військові злочини та міжнародна кримінальна відповідальність: проблеми взаємовпливу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 6. С. 270–272.

206. Стратонова В. М., Стрельцова Є. Л. Військові злочини: кримінально-правова, криміналістична та кримінологічна характеристика : колективна монографія. Херсон : Гельветика, 2015. 340 с.

207. Сущенко В. Д., Лиховой В. В. Про деякі криміногенні фактори, що сприяють злочинності у Збройних силах України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2000. № 1. С. 7–9.

208. Тацій В. Я. Вибрані статті, виступи, інтерв'ю / упоряд.: О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш, В. І. Борисов ; відп. за вип. О. В. Петришин. Харків : Право 2015. 648 с.

209. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві : монографія. Харків : Право, 2016. 256 с.

210. Терно А. М. Кримінальна відповідальність за невиконання рішення Європейського суду з прав людини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2020. 229 с.

211. Ткачук П. О. Інститут військового капеланства в Україні: становлення, розвиток в умовах сучасної гібридної війни Російської Федерації. *Modern Historical Science: Changes and Development Synergy of Research Studies*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2021. P. 241–261. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/156/4640/9749-1?inline=1> (дата звернення: 16.12.2022).

212. Туркот М. Кримінологічна характеристика особистості суб'єкта військових злочинів. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2. С. 76–82.

213. Туркот М. С. Детермінанти військової злочинності. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 3. С. 19–23.

214. Туркот М. С. Кримінальна відповідальність за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2007. 21 с.

215. Туркот М. С. Особливості кримінально-правової кваліфікації злочинів проти порядку несення військової служби. *Кримінально-правові та кримінологічні основи забезпечення воєнної безпеки України* : наук.-практ. посіб. / М. С. Туркот, П. П. Богущкий, С. І. Дячук, І. В. Вернидубов, С. П. Сегеда. Київ : АртЕк : Нац. акад. прокуратури України, 2014. 246 с.

216. У Генеральному штабі повідомили про втрати ЗСУ у 2020 році. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/u-generalnomu-shtabi-povidomyly-pro-vtraty-zsu-u-2020-gotsi/> (дата звернення: 16.12.2022).

217. Уголовный кодекс советских республик / текст и постатейный комментарий под ред. С. Канарского. 2-е изд. Киев : Гос. изд-во Украины, 1925. 250 с.

218. Устименко В. В. Специальный субъект преступления. Харьков : Выща шк. Изд-во при ХВШ, 1989. 104 с.

219. Фейк: Кількість іноземців у ЗСУ «скоро перевалять за 50 відсотків». URL: <https://www.stopfake.org/uk/fejk-killist-inozemtsiv-u-zsu-skoro-perevalit-za-50-vidsotkiv/#:~:text=У%20серпні%202022%20року%20в,о> (дата звернення: 16.12.2022).

220. Формування психологічної готовності військовослужбовців до виконання завдань Антитерористичної операції (порадник для офіцерів і сержантів). Київ : Генеральний штаб Збройних Сил України, 2014. 22 с.

221. Хавронюк М. І. Військові злочини : навч. посіб. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. 156 с.

222. Хавронюк М. І. Кримінальна відповідальність за перевищення військовою посадовою особою влади чи посадових повноважень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 1998. 25 с.

223. Хавронюк М. І., Дячук С. І., Мельник М. І. Військові злочини: коментар законодавства / відп. ред. М. Д. Дрига, В. І. Кравченко. Київ : СК, 2003. 272 с.

224. Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2018. 328 с.

225. Харитонов С. О. Ознаки військовослужбовця як спеціального суб'єкта військових злочинів. *Актуальні проблеми захисту прав та представництва законних інтересів військовослужбовців та військовозобов'язаних*

у кримінальному та адміністративному законодавстві України: сучасний стан та перспективи : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 11 груд. 2015 р.). Харків : Право, 2015. С. 181–184.

226. Харь І. О. Суб'єкт злочинів проти встановленого порядку несення військової служби. *Юридична наука*. 2017. № 12 (78). С. 138–174.

227. Чангулі Г. І., Клименко В. А. Військові злочини. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України : за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 січня 1997 р. / за ред.: В. Ф. Бойка, Я. Ю. Кондратьєва, С. С. Яценка. Київ : Юрінком, 1997. С. 894–957.

228. Чисельність ЗСУ і витрати на утримання в 2021 році. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2021/02/utrymannya.html> (дата звернення: 16.12.2022).

229. Чимишенко С. М. Соціальний захист військовослужбовців. *Фінанси України*. 2005. № 11. С. 46–51.

230. Чуваков О. А. Кримінальне право в Україні (1917–1922 рр.) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2003. 20 с.

231. Шаблистий В. В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС : Ліра ЛТД, 2015. 420 с.

232. Шаблистий В. В. Окремі питання кримінально-правового забезпечення воєнної безпеки людини та безпеки військової служби. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 400–406.

233. Шамрай В. О. Військові формування та військова служба (організаційно-правові та управлінські аспекти) : монографія. Київ : КВІЦ, 1998. 225 с.

234. Шершенєвкова В. А. Становлення та розвиток законодавства про військові злочини в радянській Україні (1919–1991 рр.) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Міжнарод. гум. ун-т. Одеса, 2014. 20 с.

235. Шкуропацький О. І. До питання актуальності надання військовим частинам статусу юридичної особи. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 27. С. 237–246.

236. Юзікова Н. С. Злочинність неповнолітніх: особливості, сучасні тенденції та заходи запобігання і протидії їй : монографія. Дніпро : Біла К. О., 2016. 510 с.

237. Ярмиш Н. М. Дії як ознаки суб'єктивної сторони кримінального правопорушення (проблеми психологічної характеристики). Харків : Основа, 1999. 142 с.

238. 10 U.S. Code Chapter 47 – UNIFORM CODE OF MILITARY JUSTICE. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/10/885> (дата звернення: 16.12.2022).

239. 102 капелани офіційно працюють у Збройних Силах України. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/12/03/102-kaapelany-oficijno-praczuuyut-u-zbrojnyh-sylah-ukrayiny/> (дата звернення: 16.12.2022).

240. 30 років ЗСУ: як змінилась українська армія з початку війни. URL: <https://dyvys.info/2021/12/06/30-rokiv-zsu-yak-zmynylas-ukrayinska-armiya-z-pochatku-vijny/> (дата звернення: 16.12.2022).

241. Borodin I., Pasika S. Legal status servicemen in Ukraine. *Evropský politický a právní diskurz*. 2017. Vol. 4. Issue 1. P. 167–171. URL: <https://epd13.cz/wp-content/uploads/2017/2017-4-1/29.pdf> (дата звернення: 16.12.2022).

242. Reva A. Główne zadania i cechy ogólnego społecznego zapobiegania dezercji w warunkach stanu wojennego w Ukrainie. *Education, Law, Management*. 2022. № 3 (47). P. 332–336.

243. Shkuta O. O. Crimes in the Military Sphere: Reasons and Conditions. *European Reforms Bulletin*. 2020. № 2. P. 74–77.

244. Stier E. Fahnenflucht und unerlaubte entfernung. Halle, 1905. 139 s.

245. Terno A. M. Comparative Legal Analysis of Criminal Liability for Non-Execution of Court Decisions in Foreign Countries. *European Reforms Bulletin*. 2020. № 2. P. 78–82. URL: <http://cers.eu.pn/bulletin.html> (дата звернення: 16.12.2022).

246. White Supremacy Extremism: The Transnational Rise Of The Violent White Supremacist Movement. *The Soufan Center*. 2019. P. 78. URL: <chrome-extension://efaidnbmninnibpcajpcgclclefindmkaj/https://thesoufancenter.org/wp-content/uploads/2019/09/Report-by-The-Soufan-Center-White-Supremacy-Extremism-The-Transnational-Rise-of-The-Violent-White-Supremacist-Movement.pdf> (дата звернення: 16.12.2022).

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

ФОРМА

щодо вивчення судових справ розглянутих судами України
протягом 2017–2022 за ст. 408 КК України

І. ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНУ

___ . ___ . 20 ___ р.

Найменування суду _____

Справа № _____ за обвинуваченням _____

за ч. ___ ст. 408 КК України, ст. _____ КК України.

1. Місце вчинення дезертирства: _____

2. Вчинення дезертирства виявилось у:

Самовільному залишенні військової частини або місця служби з метою ухилитися від військової служби		
Нез'явленні з тією самою метою на службу у разі:	Призначення	
	Переведення	
	З відрядження	
	З відпустки	
	З лікувального закладу	

3. Причина вчинення дезертирства: _____

_____

_____

_____

_____

_____

4. Момент виникнення наміру на вчинення дезертирства:

Заздалегідь продуманий намір _____, якщо так, то у чому полягало готування до вчинення дезертирства _____

_____
_____
_____

Раптовий _____

Інше _____

_____
_____

5. Місце перебування особи, що вчинила дезертирство у період відсутності поза місцем служби _____

_____
_____

6. Яким чином було виявлено дезертирство та яким органом було затримано особу, що його вчинила _____

_____
_____
_____

7. Обставини, що обтяжують покарання _____

_____
_____

8. Обставини, що пом'якшують покарання _____

_____
_____

9. Інші обставини, що враховано судом при призначенні покарання _____

_____
_____

10. Вид і розмір призначеного покарання _____

_____
_____

11. Покарання призначено із застосуванням ст.ст. 75,76 КК України _____

_____
_____

12. Покарання призначено із застосуванням ст. 69 КК України _____

_____
_____

13. Покарання призначено із застосуванням додаткового покарання _____

_____

Дезертирство в Україні:
кримінально-правовий та кримінологічний аспект

II. ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ,
ЯКА ВЧИНИЛА ДЕЗЕРТИРСТВО

Стать _____ Вік _____
Національність _____ Громадянство _____
Сімейний стан _____ Освіта _____
Наявність дітей _____
Наявність осіб на утриманні _____
Місце роботи до призову на військову службу _____
_____
Рід військ _____
Військове звання _____
Судимість _____
Чи притягувався раніше до кримінальної відповідальності _____
_____
_____

ДОДАТОК Б

АНКЕТА

експертного опитування працівників ДБР і Спеціалізованих прокуратур
у військовій та оборонній сфері
щодо вчинення військовослужбовцями дезертирства в Україні

У зв'язку з вивченням практичної складової при проведенні наукового дослідження кримінально-правової та кримінологічної характеристики дезертирства в Україні щиро просимо Вас надати відповіді на запитання, вказані у даній анкеті.

Отримані результати опитування будуть використані в узагальненому вигляді, виключно для наукових цілей.

Опитування здійснюється анонімно!

1. Ваша посада та звання _____

Стаж роботи _____ років

2. Які на Вашу думку реальні причини вчинення дезертирства в Україні:

2.1. У мирний час?

Політичні, релігійні чи інші переконання	
Небажання проходити військову службу	
Нестатутні відносини в колективі військовослужбовців	
Недостатній контроль за особовим складом військовослужбовців	
Байдуже ставлення до проблем військовослужбовців командирів, офіцерського та сержантсько-старшинського складу	
Недоліки у виховній роботі	
Незадовільні матеріально-побутові умови військової служби	
Отримана психологічна травма після участі у бойових діях	
Боягузтво та легкодухість	
Брак дозвілля та відпочинку військовослужбовців	
Страх втрати життя чи можливість бути скаліченим, пораненим чи потрапити в полон	
Смерть близької людини	
Хвороба батьків чи членів сім'ї	
Інші сімейні та особисті обставини	

**Дезертирство в Україні:
кримінально-правовий та кримінологічний аспект**

Спроба уникнути покарання в результаті вчинення інших кримінальних правопорушень	
Інші причини _____	
_____	
_____	
_____	

2.2. В особливий період та період воєнного стану?

Політичні, релігійні чи інші переконання	
Небажання проходити військову службу	
Нестатутні відносини в колективі військовослужбовців	
Недостатній контроль за особовим складом військовослужбовців	
Байдуже ставлення до проблем військовослужбовців командирів, офіцерського та сержантсько-старшинського складу	
Недоліки у виховній роботі	
Незадовільні матеріально-побутові умови військової служби	
Отримана психологічна травма після участі у бойових діях	
Боягузтво та легкодухість	
Брак дозвілля та відпочинку військовослужбовців	
Страх втрати життя чи можливість бути скаліченим, пораненим чи потрапити в полон	
Смерть близької людини	
Хвороба батьків чи членів сім'ї	
Інші сімейні та особисті обставини	
Спроба уникнути покарання в результаті вчинення інших кримінальних правопорушень	
Інші причини _____	
_____	
_____	

2.3. У бойовій обстановці?

Політичні, релігійні чи інші переконання	
Небажання проходити військову службу	
Нестатутні відносини в колективі військовослужбовців	
Недостатній контроль за особовим складом військовослужбовців	
Байдуже ставлення до проблем військовослужбовців командирів, офіцерського та сержантсько-старшинського складу	

Недоліки у виховній роботі	
Незадовільні матеріально-побутові умови військової служби	
Отримана психологічна травма після участі у бойових діях	
Боягузтво та легкодухість	
Брак дозвілля та відпочинку військовослужбовців	
Страх втрати життя чи можливість бути скаліченим, пораненим чи потрапити в полон	
Смерть близької людини	
Хвороба батьків чи членів сім'ї	
Інші сімейні та особисті обставини	
Спроба уникнути покарання в результаті вчинення інших кримінальних правопорушень	
Інші причини _____	
_____	
_____	
_____	

3. Які на Вашу думку найбільш характерні чинники, що впливають на латентність (необлікованість правоохоронними органами) вчинення дезертирства:

3.1. У мирний час?

Недостатньо ефективна робота правоохоронних органів	
Приховування військовими командирами фактів вчинення дезертирства через можливість бути притягнутим до дисциплінарної чи іншої відповідальності	
Приховування військовими командирами та іншими військовослужбовцями фактів вчинення дезертирства через «Військове побратимство»	
Приховування військовими командирами та іншими військовослужбовцями фактів вчинення дезертирства через їх підкуп чи іншу вигоду	
Приховування військовими командирами та іншими військовослужбовцями фактів вчинення дезертирства через можливу фізичну розправу зі сторони винної особи	
Інші причини _____	
_____	
_____	
_____	

**Дезертирство в Україні:
кримінально-правовий та кримінологічний аспект**

3.2. В особливий період та період воєнного стану?

Недостатньо ефективна робота правоохоронних органів	
Приховування військовими командирами фактів вчинення дезертирства через можливість бути притягнутим до дисциплінарної чи іншої відповідальності	
Приховування військовими командирами та іншими військовослужбовцями фактів вчинення дезертирства через «Військове побратимство»	
Приховування військовими командирами та іншими військовослужбовцями фактів вчинення дезертирства через їх підкуп чи іншу вигоду	
Приховування військовими командирами та іншими військовослужбовцями фактів вчинення дезертирства через можливу фізичну розправу зі сторони винної особи	
Інші причини _____ _____ _____	

3.3. У бойовій обстановці?

Недостатньо ефективна робота правоохоронних органів	
Приховування військовими командирами фактів вчинення дезертирства через можливість бути притягнутим до дисциплінарної чи іншої відповідальності	
Приховування військовими командирами та іншими військовослужбовцями фактів вчинення дезертирства через «Військове побратимство»	
Приховування військовими командирами та іншими військовослужбовцями фактів вчинення дезертирства через їх підкуп чи іншу вигоду	
Приховування військовими командирами та іншими військовослужбовцями фактів вчинення дезертирства через можливу фізичну розправу зі сторони винної особи	
Інші причини _____ _____ _____	

4. Вкажіть основні напрямки протидії вчиненню дезертирства в Україні?

Набір до ЗСУ та інших військових формувань виключно свідомих та патріотично налаштованих осіб	
Виховування молоді у національно-патріотичному дусі	
Збільшення державою видатків на фінансування ЗСУ, спрямованих на покращення матеріального, соціального та медичного забезпечення військовослужбовців та їх сімей	
Запобігання поширенню нестатутних відносин у колективі військовослужбовців	
Боротьба з корупцією в українській армії, правоохоронній і судовій системах	
Боротьба з алкоголізмом і наркоманією серед військових	
Здійснення належного морально-психологічного забезпечення учасників бойових дій	
Інше _____ _____ _____	

5. Чи справедливим є вид і розмір покарання за вчинення дезертирства?

Ч. 1. Дезертирство, тобто самовільне залишення військової частини або місця служби з метою ухилитися від військової служби, а також нез'явлення з тією самою метою на службу у разі призначення, переведення, з відрадження, відпустки або з лікувального закладу, —	караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.
	Ваша відповідь _____ _____ _____
Ч. 2. Дезертирство із зброєю або за попередньою змовою групою осіб, —	карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років
	Ваша відповідь _____ _____ _____

**Дезертирство в Україні:
кримінально-правовий та кримінологічний аспект**

Ч. 3. Діяння, передбачене частинами першою або другою цієї статті, вчинене в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, —	карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років. Ваша відповідь _____ _____ _____
Ч. 4 Діяння, передбачене частинами першою або другою цієї статті, вчинене в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, —	карається позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років. Ваша відповідь _____ _____ _____

6. Запропонуйте можливі напрямки удосконалення роботи Вашого підрозділу, спрямовані на запобігання вчиненню дезертирства в Україні:

Дякуємо за відповіді!

ДОДАТОК В

АНКЕТА

експертного опитування військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань щодо вчинення військовослужбовцями дезертирства в Україні

У зв'язку з вивченням кримінологічної характеристики особистості військовослужбовця, що вчиняє дезертирство в Україні Щиро Просимо Вас надати відповіді на запитання вказані у даній анкеті.

Отримані результати опитування будуть використані в узагальненому вигляді, виключно для наукових цілей.

Опитування здійснюється анонімно!

1. Анкетні данні

Стать _____ Вік _____

Національність _____ Громадянство _____

Сімейний стан _____ Освіта _____

Наявність дітей _____

Наявність осіб на утриманні _____

Місце роботи до призову на військову службу _____

Рід військ _____

Військове звання _____

Судимість _____

Чи притягувався раніше до кримінальної відповідальності _____

2. Назвіть основні причини вчинення дезертирства:

Політичні, релігійні чи інші переконання	
Небажання проходити військову службу	
Нестатутні відносини в колективі військовослужбовців	
Недостатній контроль за особовим складом військовослужбовців	
Байдуже ставлення до проблем військовослужбовців командирів, офіцерського та сержантсько-старшинського складу	

**Дезертирство в Україні:
кримінально-правовий та кримінологічний аспект**

Недоліки у виховній роботі	
Незадовільні матеріально-побутові умови військової служби	
Отримана психологічна травма після участі у бойових діях	
Боягузтво та легкодухість	
Брак дозвілля та відпочинку військовослужбовців	
Страх втрати життя чи можливість бути скаліченим, пораним чи потрапити в полон	
Смерть близької людини	
Хвороба батьків чи членів сім'ї	
Інші сімейні та особисті обставини	
Спроба уникнути покарання в результаті вчинення інших кримінальних правопорушень	
Інші причини _____ _____ _____	

3. Які на Вашу думку найбільш характерні чинники, що впливають на латентність (необлікованість правоохоронними органами) вчинення дезертирства:

Недостатньо ефективна робота правоохоронних органів	
Приховування військовими командирами фактів вчинення дезертирства через можливість бути притягнутим до дисциплінарної чи іншої відповідальності	
Приховування військовими командирами та іншими військовослужбовцями фактів вчинення дезертирства через «Військове побратимство»	
Приховування військовими командирами та іншими військовослужбовцями фактів вчинення дезертирства через їх підкуп чи іншу вигоду	
Приховування військовими командирами та іншими військовослужбовцями фактів вчинення дезертирства через можливу фізичну розправу зі сторони винної особи	
Інші причини _____ _____ _____	

4. Вкажіть основні напрямки протидії вчиненню дезертирства в Україні?

Набір до ЗСУ та інших військових формувань виключно свідомих та патріотично налаштованих осіб	
Виховування молоді у національно-патріотичному дусі	
Збільшення державою видатків на фінансування ЗСУ, спрямованих на покращення матеріального, соціального та медичного забезпечення військовослужбовців та їх сімей	
Запобігання поширенню нестатутних відносин у колективі військовослужбовців	
Боротьба з корупцією в українській армії, правоохоронній і судовій системах	
Боротьба з алкоголізмом і наркоманією серед військових	
Здійснення належного морально-психологічного забезпечення учасників бойових дій	
Інше _____ _____ _____	

5. Чи справедливим є вид і розмір покарання за вчинення дезертирства?

Ч. 1. Дезертирство, тобто самовільне залишення військової частини або місця служби з метою ухилитися від військової служби, а також нез'явлення з тією самою метою на службу у разі призначення, переведення, з відрадження, відпустки або з лікувального закладу, —	караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років. Ваша відповідь _____ _____ _____
Ч. 2. Дезертирство із зброєю або за попередньою змовою групою осіб, —	карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років Ваша відповідь _____ _____ _____
Ч. 3. Діяння, передбачене частинами першою або другою цієї статті, вчинене в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, —	карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років. Ваша відповідь _____ _____ _____

**Дезертирство в Україні:
кримінально-правовий та кримінологічний аспект**

Ч. 4 Діяння, передбачене частинами першою або другою цієї статті, вчинене в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, —	карається позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років.
	Ваша відповідь _____ _____ _____

6. Запропонуйте можливі напрямки запобігання вчиненню дезертирства в Україні:

Дякуємо за відповіді!

ДОДАТОК Г

Аналітична довідка
щодо вивчення особистості дезертира в Україні

З 2014 року по 2022 рік в Україні за вчинення дезертирства було засуджено 1877 військовослужбовців.

За громадянством: громадяни України — 1877 осіб (100 %) осіб.

За статтю: 1860 (99,1 %) чоловіки та 17 (0,9 %) жінки.

Вчинили дезертирство у складі групи осіб — 9 (0,48 %) осіб.

Вчинили дезертирство у стані алкогольного сп'яніння — 10 (0,53 %) осіб.

Вік засуджених на момент вчинення злочину:

- від 18 до 25 років — 557 (29,7 %) осіб;
- від 25 до 30 років — 394 (21,0 %) особи;
- від 30 до 50 років — 878 (46,7 %) осіб;
- від 50 до 65 років — 48 (2,6 %) осіб.

За освітою на час вчинення дезертирства:

- повна вища — 113 (6 %) осіб;
- базова вища — 29 (1,6 %) осіб;
- професійно-технічна — 635 (33,8 %) осіб;
- повна загальна середня — 790 (42 %) осіб;
- базова загальна середня — 302 (16,1 %) особи;
- початкова загальна освіта — 8 (0,5 %) осіб.

Незняту і непогашену судимість мали — 88 (4,7 %) засуджених, із них:

- одну судимість — 72 (3,8 %) особи;
- дві судимості — 5 (0,3 %) осіб;
- три і більше судимостей — 11 (0,6 %) осіб;

з них за вчинення кримінальних правопорушень:

- проти життя чи здоров'я особи — 4 (4,5 %) особи;
- проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи — 2 (2,2 %)

особи;

- проти власності — 48 (54,6 %) осіб;
- проти безпеки руху та експлуатації транспорту — 1 (1,1 %) особа;
- проти громадського порядку, моральності — 2 (2,2 %) особи;
- пов'язані з наркотиками — 5 (5,6 %) осіб;

**Дезертирство в Україні:
кримінально-правовий та кримінологічний аспект**

– інші кримінальні правопорушення — 26 (29,8 %) осіб.

Відбули покарання повністю — 27 (30,6 %) осіб;

Звільнені від покарання — 12 (13,6 %) осіб (із них: 10 осіб — умовно-достроково та 2 особи — з інших підстав).

Скоїли дезертирство не відбувши покарання 29 засуджених (із них: 4 особи у тому числі у вигляді позбавлення чи обмеження волі або арешту).

Учинили дезертирство у період відбування покарання 20 осіб (із них: 1 особа — у місцях позбавлення чи обмеження волі або арешту, 18 осіб — у період іспитового строку та 1 особа — під час відбування іншого покарання).

ДОДАТОК Д

Результати дослідження об'єктивної сторони вивчення дезертирства в Україні, отримані внаслідок вивчення судових справ за 2017–2022 рр.

Дія (самовільне залишення військової частини або місця служби з метою ухилитися від військової служби)	Бездіяльність (нез'явлення з тією самою метою на службу в разі)				
	призначення	переведення	з відрядження	з відпустки	з лікувального закладу
	7,7 %	1,7 %	5,3 %	82,7 %	2,6 %
71,6 %	28,4 %				

Статистичні дані
про зареєстровані кримінальні правопорушення за 2013–2022 рр.

Рік	Кількість облікованих кримінальних правопорушень по Україні	Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)	Дезертирство ст. 408 КК України
2013	563 560	369	5
2014	529 139	4153	1061
2015	565 182	6213	997
2016	592 604	3650	386
2017	523 911	4577	451
2018	487 133	3694	202
2019	444 130	3616	189
2020	360 622	4055	216
2021	321 443	3037	117
2022	362 636	13766	3214
Всього	4 750 360	47130	6838

ДОДАТОК Є

Статистичні дані
про кількість засуджених за відповідними частинами
ст. 408 КК України (Дезертирство) за 2014–2022 рр.

Рік	ч. 1 ст. 408 КК України	ч. 2 ст. 408 КК України	ч. 3 ст. 408 КК України	ч. 4 ст. 408 КК України
2014	27	2	—	—
2015	162	3	6	—
2016	242	4	60	1
2017	236	1	144	—
2018	88	1	135	—
2019	50	—	189	—
2020	21	2	128	1
2021	13	—	206	1
2022	11	—	124	19
Всього	850	13	992	22

НОТАТКИ

A series of horizontal dotted lines for writing notes, extending across the width of the page.

A series of horizontal dotted lines spanning the width of the page, intended for handwriting practice. The lines are evenly spaced and extend from the left margin to the right margin.

Наукове видання

**КАВУНСЬКА Анна Олександрівна
КОРНІЄНКО Максим Вікторович
ШКУТА Олег Олегович**

**ДЕЗЕРТИРСТВО В УКРАЇНІ:
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ
ТА КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

Монографія

Технічне редагування	<i>О. Гринюк</i>
Обкладинка	<i>А. Юдашкіна</i>
Верстка	<i>Н. Ковальчук</i>

Підписано до друку 14.08.2023 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Droid. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 12,32. Наклад 300.
Замовлення № 060/0723.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавництво «Юридика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@juridica.od.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7653 від 18.08.2022 р.